

26289

ONDOKUZMAYIS UNIVERSITESI
SOSYAL BILIMLER ENSTITUSU
TARİH ANABILİM DALI

KIRIM KAFKASYA VE DOĞU ANADOLU GÜÇLERİ
(1878-1908)
DOKTORA TEZİ

S U L E Y M A N   E R K A N

TEZ YONETİCİSİ
P r o f . D r .   B a y r a m   K O D A M A N

SAMSUN-1993

26289

**Y.Ü. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ONDOKUZMAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

SAMSUN

İşbu çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında
Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Bayram KODAMAN

Üye : Doç. Dr. Dursun Ali AKBULUT
M. Akbulut

Üye : Doç. Dr. Mehmet Ali UNAL
M. Unal

Onay :

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait
olduğunu onaylarım.

17 / 09 / 1993

Prof. Dr. Ahmet Akşanlıcı
Enstitü Müdürü
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
ONDOKUZMAYIS ÜNİVERSİTESİ
1973

İ C İ N D E K İ L E R

ONSOZ	V-VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1-15

BİRİNCİ BÖLÜM

GOÇLERİN SEBEPLERİ

A- OSMANLI-RUS SAVASI VE SONUÇLARI.....	16-24
a- Savaş Sırasında Kafkasya Toplularının Tu- tumu.....	24-31
b- Yesilköy-Berlin Anlaşmaları ve Kafkasya.....	31-34
B- RUSYA'NIN MUSLUMANLARI GOÇE ZORLAMASI.....	35-36
a- Asimile Faaliyetleri.....	36-46
b- Ekonomik ve Sosyal Baskılar.....	46-56
c- Sürgün ve Katliamlar	56-59
d- Psikolojik Baskılar.....	59-61
e- Ermenilerin Baskıları	61-65
C- OSMANLI DEVLETİ'NİN GÖÇMENLERİ KABUL ETMESİ.....	65-65
a- Isgücü ve Asker Sayısının Artırılması.....	65-66
b- II.Abdülhamid'in Sahsi Politikası.....	66-68
c- II.Abdülhamid'in Kafkasyalılarla Akraba Oluşu	68-69
d- Göç İsteklerinin Hep Olumlu Karşılanması.....	69-74

İKİNCİ BÖLÜM

1878-1908 DÖNEMİNDE YAPILAN GOÇLER

A- GOÇLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	75-77
B- GOÇLERİN SEYRİ	77-105
C- GÖÇ YOLLARI.....	105-109
D- GÖÇ SIRASINDA KARŞILANAN ZORLUKLAR.....	109-116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇMENLERİN İSKAN EDİLMELERİ

A- OSMANLI DEVLETİ'NİN GÖÇMENLERİ İSKAN POLİTİKASI..	117-120
--	---------

a-	İskân Politikasında Etkili Olan Hususlar.....	120-120
1-	İc Güvenlik Meselesi ve Arazi Darlığı...	120-122
2-	Yabancı Müdahaleleri.....	122-125
3-	Göçmenleri Tasraya İskân Mecburiyeti...	125-126
B-	GÖÇMENLERLE İLGİLİ KOMİSYONLAR.....	126-130
a-	İdare-i Umumiye-i Muhâcirîn Komisyonu.....	130-156
b-	Umum Muhâcirîn Komisyonu.....	156-157
c-	Muhâcirîn Komisyon-u Alîsi	157-158
d-	Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu.....	158-159
e-	Muhâcirîn İâne Komisyonu.....	159-160
f-	İâne-i Muhâcirîn Encümeni (Muhâcirîne Mua- venet Cemiyeti).....	160-161
g-	Muhâcirîlere Milletlerarası Yardım Komitesi..	161-162
h-	Sermaye-i Sefkat-i Osmanîye (Turkish Com - passionate Fund).....	162-164
C-	GÖÇMENLERİN İSKAN EDİLDİKLERİ ARAZİLER.....	165-178
D-	GÖÇMENLERİN İSKAN EDİLDİKLERİ İLLER.....	178-182
a-	Bursa.....	182-191
b-	Ankara.....	192-194
c-	Trabzon	194-197
d-	Sivas.....	197-201
e-	Konya.....	201-204
f-	İstanbul.....	204-205
g-	Adana.....	205-207
h-	Canakkale.....	207-208
ı-	Erzurum.....	208-211
k-	Suriye.....	211-212
l-	Ma'muret-ul Aziz.....	212-213
m-	Diyarbakır- Bitlis.....	213-214
n-	Aydın.....	214-215
o-	Kastamonu.....	215-216

E- GÖÇMENLERE YAPILAN YARDIMLAR.....	216-221
a- Ziraî Yardımlar	221-224
b- Sağlık Yardımları	224-226
c- Eğitim Yardımları	226-229
d- Yevmiye ve İâşe Yardımı	229-234
e- Vergi ve Askerlik Muafiyeti	235-237
F- İSKAN STRASINDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR	237-238
a- Göçmenlerin İskân Bölgelerinden Memnun Olmayışı.....	238-239
b- Göçmen-Ahali Çatışması	239-244
c- Göçmenlerin Çevreye Zarar Vermeleri	245-248
d- Göçmenlerle Görevliler Arasındaki Anlaşmazlıklar.....	248-250
e- Göçmenlerin Ülkelerine Dönme Teşebbüsleri.....	251-252
G- GÖÇÜN MALİYETİ	252-256
SONUÇ	257-265
BİBLİYOGRAFYA	266-273
EKLER	274-282

ONSUZ

Göç olayı yakın zamanlara kadar Türkiye'de pek bilinmeyen konulardan biridir. Oysa bu konu, meydana getirdiği siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel değişiklikler nedeniyle, sadece bir ülkenin değil, ülkelerin tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu değişiklikler, gerek göçmenlerin ayrıldıkları ülkeyi, gerekse göç ettikleri ülkeyi büyük boyutlarda etkilemektedir.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren göç olgusuyla dünyada en çok karşılaşılan ülkelerin başında gelmektedir. 1780'den sonra Kırım ve Kafkasya'dan ülkeye başlayan kitlesel göçler, 1878'deki Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar aralıklarla devam etmiştir. Bu savaşla birlikte bölgeden göçler yeniden hız kazanırken, Balkanlardan başlayan göçlerin de bunlara katılmasıyla ülke büyük bir problemle karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına dek süren bu göçler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla ona intikal etmiş ve günümüze kadar önemini korumuştur.

Böylesine önemli bir konu hakkında yapılan çalışmalar ne yazık ki fazla değildir. Bunlardan Rumeli göçleri ile ilgili arşiv belgeleri Bilal N. Simsir tarafından "Rumeli'den Türk Göçleri" adıyla üç cilt olarak yayımlanmıştır. Doğrudan göçleri konu almamakla birlikte, Kemal H. Karpat'ın "Ottoman Population" adlı eseri de bu konudaki ciddi çalışmalardan biridir. Ayrıca bir süreden beri, konuyla ilgili olarak Faruk Kozacık'ın yayımlanmış olduğu makaleleri de burada belirtmek gerekir.

Son zamanlarda konuyla ilgili akademik çalışmalarda önemli gelişmeler olmuştur. Önce Nedim İpek, "Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri 1877-1890", sonra Abdullah Saydam,

VI

"Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876" yı ve nihayet Ahmet Halacoğlu da 1912 Balkan Savaşları'ndan sonraki "Rumeli Göçleri" ni doktora tezi olarak araştırmışlardır. Araştırmamızda bu eserler bize yol gösterici olmuştur.

Bu çalışmalarını göz önüne alarak biz de araştırılmamış olan 1878-1908 dönemindeki "Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri" ni sectik. Konu üzerinde çalışmamı tavsiye eden Hocam Prof.Dr.Bayram Kodaman'a çok değerli önerileri ve yardımlarından dolayı en derin saygılarımı sunarım. Doktora çalışmalarım sırasında pek çok yardımını gördüğüm Hocam Doç.Dr. Mehmet Ali Unal'a da teşekkür ederim. Ayrıca, göç konusu üzerinde yukarıdaki çalışmalarını belirttiğim Ondokuzmayıs Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Yrd.Doc.Dr. Nedim İpek ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Abdullah Saydam beni çalışmalarım sırasında engin bilgi ve tecrübeleriyle uyarmışlar, bana yardımcı olmuşlardır. Kendilerine saygı ve minnetlerimi belirtirim. Doktora çalışmalarım sırasında gösterdiği anlayıştan ötürü, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Başkanı Doç.Dr.Salih Zeki Uzuner'e de saygılarımı sunarım. Metinleri büyük bir titizlikle okuyarak redaksiyonunu gerçekleştiren Sayın Okutman Yasar Ramazanoğlu'na, yabancı metinlerin tercümesi sırasındaki yardımlarından dolayı, Sayın Okutman Vildan Özdemir ve Figen Gençosmanoğlu'na ve metinlerin daktilo edilmesini sağlayan Sayın Ayfer Oğuz ve Ayfer Alparslan'la, bilgisayarla son şeklini veren Sayın Yonca Özsandıkçı Hanımefendilere de teşekkür ederim. Nihayet çalışmalarım sırasında gösterdikleri anlayışla benim kadar yorulan esim

VII

Ayşe Erkan, oğullarım Oğuzhan, Kutluhan ve kızım Aslıhan Erkan'a da sevgilerimi sunarım.

Samsun 1993.

Suleyman Erkan

K I S A L T M A L A R

A.g.e.	Adı geçen eser.
A.g.m.	Adı geçen makale.
A.U.D.T.C.F.	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafiya Fakültesi.
A.U.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fa- kültesi.
B.	Receb.
BA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
Bkz.	Bakınız.
C.	Cilt, Cemaziülahir.
CA.	Cemaziülevvel.
Çev.	Çeviren.
Eğ.	Eğitim.
F.	Fakülte.
Hus.	Hususi.
I.U.	Istanbul Üniversitesi.
I.U.E.F.	Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
I.U.I.F.	Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
L.	Sevval.
M.	Muharrem.
N.	Ramazan.
R.	Rebiülahir.
RA.	Rebiülevvel.
Res.	Resmi.
S.	Safer.
s.	Sayfa.
S.	Saban.
Ter.	Tercüme.
U.	Universite.
Z.	Zilkade.
ZA.	Zilhicce.

GİRİŞ

Konumuzun esasını oluşturan 1878-1908 yılları arasında yapılan göçlerin daha iyi değerlendirilebilmesi için, bu göçlerin yapıldığı yerler olan Kırım Ve Kafkasya'nın göçlerden önceki durumlarını kısaca tanıtmakta yarar vardır.

Kırım, tarihte değişik milletlerin egemenliği altında kalmış bir bölgedir. XIII. yüzyılın başında, Cengiz Han tarafından işgal edilen Kırım, bir süre onun egemenliğinde kalmıştır. Daha sonra, Cengiz Han'ın oğullarından olan Cuci'nin oğlu Batu zamanında, 1236'da, "Dest-i Kıpçak" ülkesine katılarak, Altınordu Devleti'nin sınırları içerisine girmiştir¹. 1266 yılında Cenevizliler, Kırım'la birlikte Azak sahillerindeki Kefe şehir ve limanını da Altınordu Hanlığından alarak, buralarda ticaret müstemlekeleri oluşturmuşlar; İran, Rusya ve hatta Orta-Asya ticaretini bu limanlar üzerinden yürütmüşlerdir. Kırım Hanlığı, Altınordu veya Dest-i Kıpçak Büyük Hanlığının Toktatimur koluna mensuptu. Bu subeden, Kazan, Astrahan ve Kırım Hanlıkları meydana çıkmıştı. Bunların içinde en önemlisi Kırım Hanlığı idi². Bu dönemde, Kırım'da, İslamiyet'in yayıldığını görüyoruz. Kırım'da İslamiyet'in yayılmaya başlaması, Altınordu Hanı , Berke Han zamanında olmuştur. Mısır Memlük Sultanı Baybars'la Berke Han arasındaki yazışmalar ve diplomatik ilişkiler, İslamiyet'in Kırım'da yerleşmesindeki en önemli etkendi³.

1- A.Yu.Yakubovsky, Altınordu ve Çöküşü, s.21,41, (Cev.Hasan Eren) Ank.1976.

2- İsmail Hakkı Uzuncarsılı, Osmanlı Tarihi, C.II, s.127-129, Ank.1975.

3- Yakubovsky, A.g.e., s.61,144,153.

Osmanlı Devleti, İstanbul ve Canakkale Boğazlarına sahip olduktan sonra, Karadeniz'in geriye kalan bölgelerinin tamamen kontrol altına alınarak, bir Türk gölü haline getirilmesi amacıyla buradaki Ceneviz sömürgelerini de ortadan kaldırmak için, 1475 yılında Gedik Ahmet Paşa'yı Kuzey Karadeniz Seferi'yle görevlendirdi. Kısa süre içerisinde, Kırım Yarımadası'ndaki tüm kaleler elde edilerek, bölge Osmanlıların eline geçti⁴.

Bundan sonra Kırım Hanlığı, üç asır boyunca Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Bu süre içerisindeki Kırım Hanları, Mengli Giray'ın soyundan gelen (oğulları ve torunları) kimseler olmuştur. Bunlar, sırasıyla Mehmet Giray, Gazi Giray, Saadet Giray, Sahib Giray, Devlet Giray, Bahadır Giray, İslam Giray, Hacı Selim Giray, Devlet Giray II'dir⁵.

Bu dönem içerisinde Kırım, devamlı surette Osmanlı Devleti'ne Karadeniz'in kuzeyinde, Rusya'ya karşı ileri bir üs görevi görmüştür. Kırım sayesinde, Rusya'nın uzun süre Karadeniz'e çıkması engellenmiştir. Bu rolü nedeniyle ki, Kırım'a verilen önemi belirtmek için, Osmanlı resmi çevrelerinde, "Kırım İstanbul'un kapısıdır" şeklinde bir deyim de kullanılır olmuştur⁶. Bundan başka, Kırım Hanlığı, Rusya'nın Karadeniz'e çıkışını engellerken, Osmanlı

4- Uzuncarsılı, A.g.e., s.128.

5- Osmanlı yönetimindeki Kırım Hanlığı ile ilgili geniş bilgi için, b.k.z., Ahmed Cevdet Paşa, Kırım ve Kafkas Tarihçesi, s.1-45, İst.1307, Alan Fisher, The Crimean Tatars, s.8-17, California, 1978, Uzuncarsılı, A.g.e., s.421-444.

6- Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.V., s.14, Ank.1970,

Devleti'nin Rusya'yla yaptığı bütün savaşlarda da önemli bir askeri destek olmuştur. Ayrıca, Kırım, Karadeniz bakımından olduğu kadar, Doğu Avrupa'nın güvenliği açısından da bir emniyet bölgesi sayılmıştır⁷.

Zaman zaman, Osmanlı Devleti'yle Kırım Hanları arasında bazı anlaşmazlıklar çıkmasına rağmen, Kırım Rusya'ya karşı tampon bir bölge rolünü XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. 1768'de çıkan Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve 1774'te "Küçük Kaynarca Anlaşması"nın imzalanmasıyla, Kırım'daki Osmanlı egemenliği son bulmuştur. Anlaşmayla, Kırım sadece dini bakımdan Osmanlı Halifesi'ne bağlı kalmış; siyasi bakımdan tamamen bağımsız olmuştur⁸. Her ne kadar, Kırım'ın stratejik önemi nedeniyle, tekrar elde etmek için büyük çabalar harcanarak 1787'de Rusya'ya savaş açılmışsa da bir başarı elde edilememiş ve Kırım üzerindeki iddialar bir anlamda son bulmuştur. Çünkü, 1792'de yapılan "Yas Anlaşması"yla, Osmanlı Devleti, Kuban nehrine kadar uzanan Kırım ve Taman bölgesini Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır⁹.

Kafkasya'nın tarihi ise, Kırım'a oranla çok daha karışıktır. Bu karışıklığa sebep, bir yandan bölgenin tarih boyunca güçlü devletlere yakın oluşu, diğer yandan da

---

7- Fisher, A.g.e., s.37.

8- Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876, (Basılmamış Toktora Tezi) s.57-58, Samsun, 1992.

9- Aynı eser, s.68.

buradaki toplumların büyük bir etnik karmaşıklık göstermesidir. Kafkasya'nın coğrafi sınırları konusunda geniş ve farklı açıklamalar bulunmasına rağmen, genel olarak, batıda Karadeniz'le, doğuda Hazar Denizi arasında kalan topraklara bu ad verilmektedir. Bu bölgenin kuzeyini, Don ve Volga nehirlerinin birbirine yaklaştığı kısım, güneyini ise, Aras nehrinin aşağı kısmı sınırlamaktadır. Bölgedeki Kafkas Dağı'nın kuzeyine Kuzey Kafkasya (Kafkasönu), güneyinde kalan topraklara da Güney Kafkasya veya Maveray-ı Kafkas (Transkafkasya) adı verilmektedir¹⁰.

Kafkasya'da tarih boyunca yaşayan çeşitli toplumlar arasında, Kafkas kavimleri olarak Cerkes'ler, Abhazlar, Cecen-İnguşlar, Dağıstanlılar (Avarlar, Lezgiler, Laklar, Darginler) ve Gürcüler; Türk kavimleri olarak Kumuklar, Karacaylar, Balkarlar, Nogoylar, Karapapaklar, Kundurlar, Kalmuklar, Azeriler ve Türkmenler; Hint-Avrupa kavimleri olarak da Osetler, Ermeniler, Svanlar, Farşlar, Alanlar ve Ruslar bulunmaktadır¹¹.

Bu toplumlardan Cerkeslerle Dağıstanlılar, Kafkas Dağı'nın kuzey ve doğusundaki Cerkezistan ve Dağıstan bölgelerinde yerleşiktirler. Daha kuzeyde ise, Terek ve Kuban nehirleri arasında, Kabartay ahalisi yaşamaktadır.

10- İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, s.4, İst.1958, Bayram Kodaman, Nedim İpek, "Çürüksu Kazası", Ondokuzmayıs U.Eğ.F.Dergisi, Sayı 7, s.99, Samsun 1992, Sergei Anisimof, Kafkas Kılavuzu, Cev. Sadık, s.1-3, İst.1926.

11- Cemal Gökce, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, s.6, İst.1979, Kodaman-İpek, Aynı makale, s. 99, Kafkasyadaki Türk kavimleri ile ilgili bkz. Ahmet Caferoğlu, Türk Kavimleri, s.44-72, İst.1988.

Güney Kafkasya'da Gürcüler, Gürcistan'ın kuzey Karadeniz sahillerinde ise, Abhazlar bulunmaktadır. Transkafkasya'nın doğusunda Azeriler ve diğer Türkmen kavimleri bulunmaktadır. Bunlardan Gürcülerin bir bölümü hariç diğerleri müslümandırlar. Müslüman olmayan Kafkas toplumları'ndan Ermeniler, Gürcistan'ın güneyinde yasarken, diğerleri bölgenin çeşitli kesimlerinde dağınık durumdadırlar¹².

Coğrafi sınırlarıyla üzerinde yaşayan toplumları kısaca belirttiğimiz Kafkasya, İlkçağlardan itibaren değişik devletlerin mücadelelerine sahne olmuştur. Bölge üzerine yapılan akınlar, Kuzey ve Güneydoğu istikametinden gelmiştir. IV. yüzyılda, Kafkasya'ya başlayan Avarlar'la Hazarlar'ın seferleri, aralıklarla XIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. 1222 yılında başlayan Cengizhan'ın, batı seferi sonucu, Kafkasya'nın kuzey bölgesi Moğollar'ın eline geçti. Bu seferlerle, Kafkasya'yla Rusya arasındaki bölgelere, Türkler ve Moğollar'ın yerleşmeleriyle, Rusya'nın Kafkasya'ya uzun bir süre inmesine mani olunmuştur¹³.

Cengizhan'dan sonra, Kafkasya bir süre Altınordu Devleti'nin akınlarına maruz kalmıştır. 1227 yılında Mengühan, beraberinde Rus Knezleri de olduğu halde, Kafkasya'ya bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda, Terek havzası Derbend geçidine kadar Altınordu Devleti'nin kontrolüne girmiş; fakat, Kafkasya'nın her tarafında egemenlik sağlanamamıştır. Daha sonra, Timur Orduları'nın, Altınordu Devleti üzerine yaptıkları sefer sırasında, bir taraftan bu devletin yıkılmasına sebep oldukları, diğer

---

12- Cevdet Paşa, A.g.e., s.46.v.d.

13- Gökçe, A.g.e., s.11-13.

tarafından da, Kafkasya'nın bazı bölgelerini kontrol altına aldıkları görülüyor¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile olan ilk ilişkileri XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra olmuştur. 1461 yılında, Trabzon ve yöresinin Fatih tarafından fethedilmesi ve Karadeniz'e tamamen egemen olma fikri Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasında önemli rol oynamıştır. Bu politika doğrultusunda, ilk defa, 1451 ve 1454'te, Abhazya bölgesi, merkezi Sohum'la birlikte ele geçirilmiştir; fakat burada 125 yıl süreyle idari bir düzen kurulmadan, bölge boy beyleri eliyle idare edilmiştir. Aynı yıl içerisinde alınan Dadyan/Mingrel Gürcü bölgesi de, Ortodoks melikleri idaresinde bırakılıp, haraca bağlanmıştır. 1475'deki Kırım Seferi sırasında da, Kuzey Kafkasya'daki Terek ile Kuban nehirleri arasında bulunan Cerkes, Dağıstan ve Nogay müslüman toplumlarının yaşadığı bölgeler elde edilmiş sayılıyordu. 1479'da Anapa, Taman ve Koba iskeleleri fethedilerek, önce kaza, sonra sancak yapılan Taman'a bağlanmıştır. Aynı yıl içerisinde, Borçka ve Asağı Acara kesimi de alınarak, önce Trabzon Sancağı'na, sonra da

14- Berkok, A.g.e.,s.211. Berkok, bu konuda su bilgiyi veriyor: Mengü Han'ın Kafkasya Seferi'nde Rus Knezleriyle birlikte hareket etmesi, Ruslar'ın Kafkasya'yı tanımalarına ve daha sonra buraya büyük ilgi duymalarına neden olmuştur.s.212. Oysa, pek çok kaynakta Ruslar'ın Kafkasya ile ilk ilişkilerinin, M.S. 914 yılında başladığı belirtilmektedir. Mesela,bkz., John F.Baddeley, Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilas ve Seyh Samil, Terc.Sedat Özden, s. 35, İst. 1989.

Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı kılınmıştır¹⁵.

1501 yılında, Trabzon Sancak beyi olan Yavuz Selim, Akkoyunlular'ın yerine geçen Safeviler'e kaptırmamak için, Ortodoks Gürcü Kralları idaresindeki Yukarı Coruhagzında bulunan Güryel (Gurya) ile Acıkbas denilen ve merkezi Kutayis olan Bağratlılar'ın ülkesini ele geçirip, bunları haraca bağlamıştır. Daha sonra, bu bölgeler, 1555'teki "Amasya Barışı"yla tamamen Osmanlıya ait olacaktır¹⁶.

1534'te, Kanuni Sultan Süleyman Devrindeki İran Seferi sırasında, Kars'la birlikte, Nahçıvan, Revan ve Gümrü bölgeleri ele geçirilmiſse de, Tebriz'in boşaltılması üzerine, Kars dışında kalan yerler terkedilmisti. 1548'deki İkinci İran Seferi'nde, Coruh boyundaki Tortum, Livane-Deresi (Artvin), Kamkhıs (Senkaya), Oltu ve Olur, Karaca Ahmet Paſa tarafından alınarak, Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıſtı. 1551 yılında da, Erzurum Beylerbeyi Iskender Paſa, Coruh boyundaki bölgeler olan Ardanuç ve Savaşat'la birlikte, Göle ve Ardahan'ı da Osmanlı ülkesine katmıſtır. 1578'de, Tiflis şehri, Lala Mustafa Paſa eliyle fetholunarak, Tiflis Eyaleti kurulmuſ, 1588'de de, Sirvan ve Gence kesin olarak Osmanlı egemenliğine girmiſtir. Ayrıca, bu savaşlarda ele geçirilen Acara yöresi, merkezi Ahıska olmak üzere, Cıldır Eyaleti'ne bağlanmıſtır. Böylece, XVI. yüzyılın sonlarında, Karadeniz'le Hazar Denizi arasında kalan tüm Kafkasya bölgesi Osmanlı Devletinin kontrolü

15- M. Fahrettin Kırzıoğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590), s. 382-383, Ank.1976.

16- Aynı eser, s.384.

altına girmis oluyordu 17.

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 150 yıllık bir mücadele sonucunda elde etmiş olduğu Kafkasya'da, bundan sonra pek rahat olmadığını görüyoruz. Kafkasya'nın fethi sırasında, yerlihan ve kırıallıkların yanında, İran'la girisilen mücadeleye, XVI. yüzyıldan itibaren Rusya'da dahil olunca, mesele, içerisinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bundan sonra Kafkasya, Osmanlı Devleti, Rusya ve İran arasında amansız bir mücadeleye sahne olmuştur.

Ruslar'ın Kafkasya'ya olan ilgisi, X. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştı. Fakat, yukarda da belirtildiği gibi, ard arda gelen Türk ve Moğol akınları sonucu, Kafkasya ile Rusya arasındaki sahaların kapatılması, Rusya'nın bölgeye olabilecek muhtemel akınlarını imkansızlaştırmıştı. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya, bölgedeki hanlıklararası gecimsizliklerden yararlanarak Kafkasya'nın kuzey kapılarını kendisine açmaya başlamıştır.

1550 yılında, ilk Rus Çarı olan IV. Ivan (Müthis Ivan), Kazan Hanlığı üzerine seferlere başlayarak, iki yıl sonra Kazan'ı işgal etti. İşgalden sonra, eşine ender rastlanacak vahşetler ve katliamlarla hanlık toprakları yağmalandı. Kazanlıların, Rusları topraklarından atma çabaları bir sonuç vermediği gibi, 1556'da da, Astrahan Hanlığı tamamen Rusya'nın kontrolüne girdi. Kırım ve İstanbul'un Kazan ve Astrahan Hanlıkları'na yardımda geç kalmaları, Rusya yayılmacılığını hızlandırmış ve Moskova'nın önünde geniş ufuklar açmıştı. Böylece, Idil ağzına yerleşen Ruslar, zengin Kafkasya Ülkelerine tamamen

yaklaşmış oluyorlardı¹⁸.

Bununla birlikte, Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen işgal etme politikasının önünde önemli engeller vardı. Bunlardan en önemlisi, Kafkasya halkının büyük bir bölümünün müslüman olmalarıydı. Bu sebeptendir ki, Rusya, Kafkasya'ya girebilmek için, buradaki Hristiyan Gürcülerden yararlanma yolunu seçmiştir. Gürcüler de, Rusya'ya karşı sempati duymakta tereddüt etmemişlerdir. Nitekim, 1587'de Kakheti Gürcü Prensi Alexandr, Rusya'yla yaptığı gizli bir anlaşmayla, Moskova himayesine girdiği gibi, 1783'te de, Gürcü Kralı II.Heraklius aynı yolda başka bir anlaşma yapmıştır¹⁹. Böylece Hristiyan Gürcüler, Rusya'nın Kafkasya'ya girebilmesi için elinde bulundurduğu bir anahtar durumundaydı. 1774'te imzalanan, "Küçük Kaynarca Anlaşması" ile de Gürcistan üzerindeki Osmanlı egemenliği tamamen sona ermiş ve Kuban nehri Rusya'yla sınır kabul edilmiştir²⁰.

Kafkasya üzerindeki mücadeleler, XVII ve XVIII. yüzyıllarda da Osmanlı Devleti, Rusya ve İran arasında sürüp gitmiştir. 1722 yılında, Çar I.Petro, bizzat kendisi Kafkasya üzerine yürüterek, Derbend'i işgal etti. Dönüşünde de, "Holy Cross Fort" (Kutsal Haç Kalesi)'u, Sulak nehrinin ağzında kurarak, burada sağlam olarak tutunmayı sağladı. 1735'te Kızlar Kalesinin kurulmasıyla da Rusya'nın Kafkasya'daki merkezi buraya taşındı. 1735'teki seferde, Sirvan ve Revan Eyaletleri yağmalandıysa da, Ruslar, İran

---

18- Ruslar'ın Kazan üzerindeki faaliyetleriyle ilgili, geniş bilgi için, bkz. Abdullah Battal-Taymas, Kazan Türkleri, Ank.1988.

19- Saydam, A.g.e., s.53,59.

20- Baddeley, A.g.e., s.49.

Hükümdarı Nadir Şah'la baş edemeyince geri çekildi. Fakat Petro'nun Kafkasya Seferi sayesinde, Ruslar, 1724'te imzalanın anlaşmayla, Derbent ve Bakü ile birlikte, Hazar Denizi'nin batı sahillerini de kesin olarak elde edip, Azerbaycan'a girmiş oldular²¹. Bu arada, Osmanlı Devletinin de Ruslar'ın 1722'den itibaren Kafkasya'daki ilerleyişleri sırasında Gürcistan hareketini genişleterek, İran'dan Gence, Kirmansah, Hemedan, Revan ve Tebriz'i elde ettiği görülmüyor²². Bunun üzerine, 1736'da Güneydoğu Kafkasya üzerinde, Nadir Şah'la başlayan İran ileri hareketleri sonucunda da, Osmanlı Devleti'ne geçmiş olan toprakların bir kısmı geri alınmış, fakat, 1742'den itibaren, Dağıstan üzerine düzenlenen yeni seferlerden sonuç alınamamıştı. Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesinden sonra da, Seki, Bakü, İlisu, Kuba, Şirvan, Karabağ, Gence ve Talış Hanlıkları bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi²³.

Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ertesinde imzalanan "Küçük Kaynarca Anlaşması" ile, yukarıda belirtildiği gibi, Kırım'a bağımsızlık verilirken, Gürcistan da elden çıkmıştı. Kırım'ın ve Gürcistan'ın elden çıkması, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya daha fazla önem vermesine yol açtı. Bu doğrultuda atılan bazı önemli adımlar sırasında, 1780 tarihinde, Soğucak Valiliğinin ihdas edilerek, bu göreve, Ferah Ali Paşa'nın

21-Aynı eser, s.42-43.

22-Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No:3, s. XXII, Ank. 1992.

23- Aynı eser, s. XXIII, Gökçe, A.g.e., s. 34.

tain edilmesi ve onun gayretleriyle basta Cerkesler olmak üzere, Lezgiler, Cecenler, Müslüman Gürcüler ve diğer müslüman milletlerin nisbeten Osmanlı birliğine sokulması veya devlete olan ilgilerinin artırılması zikredilebilir. Ancak, bir taraftan 1783'te, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı, öte yandan Ferah Ali Paşa'dan sonra gelen valilerin dirayetsizlikleri yüzünden Kafkasya üzerindeki Rus tehlikesi varlığını sürdürmeye devam etmiştir²⁴. 1787-1792 ve 1806-1812 Savaşlarında, Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı Kafkasya'da yeni topraklar kaybetmemekle birlikte, savaşlarda alınan yenilgiler ve Devletin gittikçe zayıflaması, Kafkasya üzerinde gereken hassasiyeti göstermesini engellemiştir²⁵.

Rusya'nın Kafkasya'ya tamamen yerleşmesi, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'yla olmuştur. Savaş sırasında, Kars ve Erzurum'u da ele geçiren Rusya, imzalanan "Edirne Anlaşması"yla Kars'ın kuzeyindeki Kafkasya topraklarını kazanmıştır. Öte yandan, İranla yaptığı 1813'teki "Gülüstan" ve 1828'deki "Türkmencey" Anlaşmasıyla da, Aras'ın kuzeyindeki toprakları da elde ederek, bütün Kafkasya'yı egemenliği altına almıştır. 1829 Edirne anlaşmasıyla, Osmanlı Devleti de bölgeden tamamen uzaklaşırken, bir bakıma Kafkasya kendi kaderiyle başbaşa kalmış oluyordu²⁶.

24- Gökçe, A.g.e., s.38-39

25- Saydam, A.g.e., s.68.

26- Berkok, A.g.e., s. 416, Baddeley, A.g.e., s. 109, 175.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan uzaklaşması, müslüman Kafkasyalılar için büyük bir dezavantaj oldu. Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra, burada uyguladığı emperyalist baskılar, müslüman toplumlar arasında büyük hosnutsuzluk yaratarak, Rusya'ya karşı bir takım milli hareketlerin doğmasına yol açtı. "Müridizm" adı verilen ve tarihte ender görülen bu direnis hareketleri, zorla yok edilmeye çalışılan kültürlerin yaşama gayretlerinden başka bir şey değildi.

"Müridizm" hareketinin bütün ayrıntılarına yer vermek tezimizin sınırlarını aşar. Başlıbaşına geniş bir konu olan bu hareket, XVIII. yüzyılın sonlarında başlayarak, 1859 yılına kadar devam etmiştir. Rusya'ya karşı başlatılan ve onu oldukça zor durumlarda bırakan bu direnişlerin öncüleri Arslan Bek Kaytuk, Seyh Mansur, Gazi Muhammed, Hamzat, Imam Samil ve Hacı Murat'tır. Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı Kafkas direnişçilerini desteklemekle beraber, imkansızlıklar yüzünden fiili bir yardımda bulunmamıştır²⁷. 1856'da Kırım Savaşı'nda yenilen Rusya, Osmanlı

27- "Müridizm" hareketiyle ilgili geniş bilgi için, bkz.,

Kadircañ Kaflı, Rus İstilasının başlangıcı, Simal-i

Devleti'yle uğraşmaya bir süre ara vererek, Orta-Asya'ya yayılmak için doğuya döndüğü sırada, "Müridizm" in en etkili direnişi ve aynı zamanda da sonuncusu olan Samil Hareketini, acımasız bir şekilde bastırarak, Kafkasya'daki bağımsızlık mes'alelerini söndürmüştür.

Gerek Kırım'ın, gerekse Kafkasya'nın Rusya'nın eline geçmesinden sonra, bu ülkelerden Osmanlı Topraklarına doğru büyük göç hareketleri başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına dek sürecek bu göç dalgalarının esas inceleme konumuz olan 1878-1908 dönemi Kırım ve Kafkasya Göçleri'nden önceki göçlerin genel seyri şu şekildedir.

Kırım'ın önce bağımsız kabul edilmesi, ardından da 1783'te Rusya'ca işgal edilmesi, burada yaşayan müslüman halkı büyük tedirginliğe sürüklemiştir. General Potemkin'in

---

Kafkasya, Ist.1942, Berkok,A.g.e.,Ahmet Hazer Hızal,Kuzey Kafkasya, Ank.1961, Serafettin Erel, Dağıstan ve Dağıstanlılar, Ist.1961, Wassan-Giray Cabağı, Kafkas Rus mücadelesi, Ist.1967. Paul B. Henze, Kafkaslarda Ates ve Kılıc, 19. yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylüleri'nin Direnişi, Cev.Akın Kösetorunu, Ank.1985, Baddeley, A.g.e.,Cafer Barlas, Kafkasya'nın Kurtulus Mücadelesi, Ist.1992.

70.000 Rus köylüsünü Kırım'a yerleştirerek, Tatar Türklerine ait emlakları bunlara vermesi ve 1788-1792 Savaşının da, Kırım'ı kurtarma umitlerini gerçekleştirememesi üzerine, Tatar Türkleri topluca göç etmeye başlamışlardır. 1785'ten 1800 yılına kadar devam eden bu ilk Türk göçleri sırasında 300.000 kadar göçmen Kırım'ı terkederek, Rumeli ya da Anadolu'ya geçmiştir²⁸.

Kırım'dan Türk göçleri bu tarihten sonra da devam etmiş ve 1860 yılına kadar, Türklerin Osmanlı Devleti'ne ilticaları devam etmiştir. Fakat, ikinci büyük Tatar göçmen hareketi, 1856'da sona eren Kırım Savaşı'nı izleyen yıllarda olmuştur. 1860-1862 yılları arasında 227.000 ve onu izleyen birkaç yıl içerisinde de 8.000 göçmen Kırım'dan ayrılmıştır. Kırım göçmenlerinin bir kısmı Rumeli'de, bir kısmı da Anadolu'da, özellikle Eskişehir yöresinde iskan edilmişlerdir²⁹.

28- Ethem Feyzi Günaydın, Kırım Türkleri'nin Yerleşme ve Göçmeleri, s.70-71 İst.1948, Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, s.32, İst.1966.

29- Gözaydın, A.g.e., s.72,77,78, Kadircan Kafılı, Türkiye'ye Göçler, s.18-19, İst.1966, Kırım Göçmenleri'nin Rumeli'deki İskanları ile ilgili olarak, bkz., Abdullah Saydam,

Aynı süre içerisinde, Kafkasya'dan da göçler başlamış ve 1780-1800 döneminde 15.000, 1828'de de 12.000 civarında Kafkasyalı vatanlarını terketmişlerdir³⁰. Kafkasya'dan asıl büyük göçler 1860'da "Müridizm" hareketinin söndürülmesinden sonra olmuş ve 1876'ya kadarki bu süre içerisinde göç edenlerin sayısı 700.000'e ulaşmıştır³¹.

1878 ve onu izleyen yıllarda, yaklaşık 100 yıllık bir mazisi olan Kırım ve Kafkasya göçleri, mevcut sebeplere yenilerinin de eklenmesiyle olanca hızıyla devam etmiştir. Bununla birlikte, Balkanlardan da başlayacak yeni göç dalgalarıyla³², Osmanlı Devleti'nin uğramış olduğu göçmen meselesinin boyutları daha da genişleyecektir.

"Tanzimat Devrinde Dobruca'da Iskan Faaliyetleri",
Ondokuz Mayıs Ü.Eğ.F. Dergisi, Sayı 7, s.199-209,
Samsun 1992.

30- Kafılı, A.g.e., s.19.

31- 1878 Öncesinde Kırım'dan ve Kafkasya'dan meydana gelen göçlerle ilgili mukayeseli rakamlar için, bkz. Saydam, A.g.e., s.150-152.

32- 1878 sonrası Balkan göçleri hakkında geniş bir araştırma olarak, bkz., Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), (Doktora Tezi) İst.1991.

BİRİNCİ BÖLÜM
GÜCÜLERİN SEBEPLERİ

A- 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI VE SONUÇLARI

Kurulduğu dönemden itibaren, Osmanlı Devleti'ni en büyük siyasi rakip olarak gören Rusya İmparatorluğu, onunla savaşmayı adeta bir gelenek haline getirmisti. İlk zamanlarda, Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan daha güçlü olması, savaşlarda Rusya'nın lehine sonuçların meydana gelmesini önlemiştir. Buna rağmen Rusya, Osmanlı Devleti'yle rekabetten hiç bir zaman geri durmamıştır¹. İki ülke arasında meydana gelen savaşların bir hayli fazla olması, bu rekabetin boyutlarının ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı XVIII. yüzyıldan itibaren bu amansız mücadelede avantaj Rusya'nın eline geçmiştir. Fakat, Rusya'nın Osmanlı topraklarını elde ederek sıcak denizlere inmek istemesi, İngiltere ve Fransa gibi Batılı devletlerin işine gelmediği için, bu hedefine ulaşması da mümkün olmamıştır. Ayrıca, Avusturya-Macaristan'la Balkan anlaşmazlığı, Rusya'nın önündeki bir başka engeli oluştuyordu. XIX. yüzyıldan itibaren, iki ülke arasındaki ilişkiler ise, "Sark Meselesi" çerçevesinde gelişmiştir². Bu yüzyılın ilk yarısında, Batılı ülkeler için, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması meselesi olan bu diplomasi ile Rus yayılmacılığının önüne

-----
1 İki devlet arasındaki ilk rekabetle ilgili olarak, bkz., Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabeti'nin Mensei ve Don-Volga Kanalı Tesebbüsü (1569)", Belleten, C.XII, Sayı, 46 s.349-402, Ank.1948.

2 Elizabeth Wormeley Latimer, Russia and Turkey In The Nineteenth Century, s. 232-233, Chicago.1895 , Ayrıca, " Sark Meselesi" ne dair geniş bilgi için, bkz., A.H.Anderson

gecilmistir. 1854'teki Kırım Savaşı'nda, İngiltere ve Fransa'nın fiilen Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmeleri, Rusya'nın yenilmesine ve bu amaçtan bir süre uzaklaşmasına yol açmıştır. 1856'da imzalanan Paris Anlaşması ile de, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupalı devletler tarafından garanti altına alınarak, Car I. Nikola'nın İstanbul'u fetih arzusunun önüne set çekilmiştir³.

Paris Anlaşması, Osmanlı Hristiyan azınlıklarının korumasını da yabancı devletlere vermisti. Rusya, bu tarihten itibaren, Ortodoksları himaye fırsatını kullanarak, "Panslavizm" projesini geliştirmeye koyuldu. Paris Anlaşması'na imza koyan devletlerin kendi meseleleriyle uğraşmaları, Rusya için önemli bir fırsat oldu. Avusturya-Macaristan 1866'da Prusya yenilgisi üzerine etkinliğini yitirdi. 1870-1871 Savaşında da, yine Prusya'dan ağır bir yenilgi alan Fransa, kendi başının çaresine düşmüştü. Bu savaş sonrasında ortaya çıkan Alman İmparatorluğu da, Bismarck'la birlikte sağlam temellere dayanmanın hesapları içerisinde hareket etmekteydi. Bismarck, Rusya'yla ilişkilere önem verdiğinden

---

The Eastern Question, London, 1974, Bayram Kodaman, "Doğu Meselesi Yahut Anadolu'nun Bütünlüğü açısından Üç Devir, Üç Politika", Töre Dergisi, Sayı, 163, s. 14-18, Ank.1984, "Şark Meselesi, Emperyalizm ve Ermeniler", Kaynaklar, Sayı 2, s.7-15, Ist. 1984, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.59-63, Ank. 1992.

3 Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s.74, Ank. 1990.

onu engelleme gibi bir faaliyetle uğraşmıyordu⁴. Bundan yararlanan Rusya, 31 Ekim 1870 tarihinde, Paris Anlaşması'nın Karadeniz'de Rus donanması bulundurulmamasına ilişkin maddesini yürürlükten kaldırdığını ilân ederek, çok geçmeden İstanbul'u tekrar ele geçirmenin hesaplarını yapmaya başladı⁵.

Bu hukuki formalite, 1871'deki Londra Konferansı'nda tamamlanmıştı. Rusya'nın bu tek taraflı tesebbüslerine karşı koyabilecek tek devlet İngiltere'ydi. Fakat, Paris Anlaşmasını imzalayan devletlerin ilgisizliği İngiltere'yi de yalnız ve çaresiz bırakıyordu. Aynı yıl içersinde, Dani-levski'nin " Rusya ve Avrupa" adını taşıyan ve "Panslavizm" in Incil'i sayılan eseri de yayımlanmıştı. Bu program doğrultusunda harekete geçen Rusya, Balkanlar'daki zayıf Slav topluluklarının basına geçerek, onları Osmanlı'ya karşı ayaklandırma çalışmalarını hızlandırdı⁶.

Panislâvist tahrikler sonucu, 1875 yılında, Hersek'te Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan çıktı. Bab-ı alî'nin, Rusya'ya müdahale fırsatı vermemek için isyancılara karşı yumuşak davranması, olayların daha da büyümesine neden oldu. Bunu yine Ruslar tarafından kışkırtılan Bulgarlar'ın isyanı izledi. Devletin isyanları bastırma çalışmaları sırasında, Karadağ ve Sırbistan, bağımsızlık amacıyla Osmanlı'ya savaş ilân ettiler. Savasta Karadağ kısmi bir başarı elde etmisse-

4- Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), s. 19-27, Ank.1984.

5- Kurat, A.g.e., s.75.

6- Yuluğ Tekin Kurat, "1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nin Sebepleri" , Belleten, C.XXVI, Sayı,103,s.570, Ank.1962.

de, Sırbistan Çok kötü bir yenilgi almıstı⁷.

Ortaya çıkan durumu görüşmek üzere, 1876 yılı sonlarında, İstanbul'da, "Tersane Konferansı" adıyla, büyük devletlerin elçileri ve olağanüstü temsilcilerinin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Konferansın gündemini, Osmanlı Devleti'nin Balkan Hristiyanları için yapacağı reformlar oluşturyordu. Bu arada, Osmanlı Devleti, Mesrutiyet'i ilân ederek, yabancıların hristiyan azınlıkların avukatlığını yapmalarını önleme teşebbüsünde bulunmuşsa da, konferansa katılan devletler buna itibar etmemişler ve reformlar konusunda ısrar etmişlerdi. Osmanlı Devleti de kendisine yapılan ultimatomu kabul etmeyince, konferans bir sonuca varmadan dağılmak zorunda kalmıstı⁸.

İstanbul'daki konferansın dağılmasından sonra, Rus General İgnatıyev, birtakım yeni entrikalar peşinde koşarak, çeşitli Avrupa başkentlerini dolasmış ve bu arada Avusturya-Macaristan'la gizli "Budapeste Konvansiyonu"nu imzalamıstı. Bununla, bu devletin bir Osmanlı-Rus savaşı sırasında tarafsızlığı da sağlandıktan sonra, sıra büyük devletlerin onayına gelmişti. Nihayet, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya ve kendilerinin de katıldığı "Londra Konferansı" sonucunda, 31 Mart 1877'de oluşturulan "Londra Protokolü" nün imzasıyla da bu iş halledilmisti. Böylece, Rusya, savaşa girişini mesru kılacak çok değerli bir belge de elde etmiş oluyordu⁹.

7- Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", Doğustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.XII, s.137, İst. 1989.

8- Yuluğ Tekin Kurat, A.g.m., s. 586-589.

9- Akdes Nimet Kurat, A.g.e., s.82, Yuluğ Tekin Kurat, A.g.m.

"Londra Protokolü" nün Bab-ı Alf tarafından reddedilmesi, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilânı için sömüreceği önemli bir bahane idi. Nitekim öyle de oldu. Rusya, bu olaydan sonra genel seferberlik ilân etti. Prens Kolcakof, 19 Nisan 1877'de, Rusya'nın Bab-ı Alf'ye karşı savaş kararını bir beyanname ile Avrupa'ya bildirdi. Beyanname, Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlar'la ilgili olarak reformlar yapmadığı ve Avrupalı devletlerin nasihatlerini dinlemediği ileri sürülüyordu¹⁰. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması karşısında, Batılı devletler tarafsızlıklarını ilân etmişlerdi. Bununla birlikte, " Sark Meselesi"ni Rusya'nın tek başına halletmesini de istemediklerinden, zaman zaman, savaşı durdurmak için bazı teşebbüslerde bulunmaktan da geri kalmamışlardır¹¹.

Bütün bu gelişmeler sırasında, Osmanlı Devleti'nde de önemli değişiklikler yaşanmıştı. 1876'da, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek, yerine önce V. Murat'ın, daha sonra da, Sultan II. Abdülhamid'in getirilmesi ve anayasanın ilân edilerek, meşrutiyetin kurulması bu hadiselerin başında gelenlerdi. Özellikle, Mithat Paşa'nın sadrazamlığıyla meşrutiyet yanlılarının iktidarda bulunmaları ve bunların Rusya karşısında Batı'nın Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerine dair olan inançları, savaş taraftarı bir tutum takınmalarında etkili olmuştur. Ayan ve Mebusan Meclisi de savaş taraftarı idi. Savaşı istemeyenler arasında, bizzat orduyu yakından tanıyanlar yer alıyordu. Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa, Ahmet Muhtar Paşa, Osman

-----
s.590-592.

10- Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII, s.40-41, Ank.1983

11- Batılı devletlerin, Osmanlı-Rus Savaşını durdurmakla

Paşa ve Ali Rıza Paşa bunların en önde gelenleriydi. Sonuçta savaş isteyenlerin görüşü doğrultusunda hareket edilerek, Rusya'yla savaşa karar verildi¹².

24 Haziran 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, bir yandan Rumeli, diğer yandan Anadolu'da olmak üzere, iki ayrı cephede gelişmiştir. Kafkasya Göçleri'ne bu yöredeki savaşlar yol açtığı için, burada, savaşın bu cephedeki durumuna kısaca değinildikten sonra, daha çok bölgede yarattığı değişikliklere yer ve verilecektir.

1877 yılı başlarında siyasi durumun gittikçe kötüleşmesi ve Rusya'yla savaş ihtimalinin kuvvetlenmesi üzerine, Osmanlı Devleti, savaşla ilgili bazı hazırlıklarda bulunmaya başlamıştı. Bu yöndeki çalışmalar doğrultusunda, 8 Şubat 1877'de Ahmet Muhtar Paşa, Dördüncü Ordu Müşirliği ile Anadolu Ordusu Başkomutanlığına tayin olunmuştu¹³. Savaş başlamadan önce, bu cephede Rusya'ya karşı toplanabilecek asker sayısı (redifler dahil) 350.000 civarında hesap edilirken, savaş başlayınca bu sayı ancak 90.000 kişi olabilmisti. Halbuki, Ruslar daha savaşın başlamasından üç yıl önce, hududu aşarak Erzurum'u altı hafta içerisinde ele geçirmek için planlar hazırlamışlar-

-----
ilgili teşebbüsleri için bkz., Bekir Sıtkı Baykal, " 93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri", Belleten, C.V, Sayı, 19, s. 351-397, Ank. 1941.

12- Karal, C.VIII, s.42.

13- Daha geniş bilgi için bkz., Ahmet Muhtar Paşa, Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi. İst. 1328, Mehmed Arif, Başımıza Gelenler, İst. 1328, Rifat Uçarol, Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919), İst. 1989.

dı¹⁴.

Savaşın başlamasıyla birlikte Rus Ordusu dört kola taksim edilmisti. Toplam 160.000 kisiden olusan Rusya askeri birliklerinden, 30.000 kişilik büyük kuvvetler, General Loris Melikof komutasında toplanmış ve merkez kolunu teşkil ederek, Gümrü'den Kars üzerine yürümüştü. Sol kolu teşkil eden Revan Kolordusu, General Tergukasof komutasında Bayezid'e, sağ kanattaki Ahalçık Kolordusu da, General Devel komutasında Ardahan üzerine yürümüştü. 20.000 mevcutlu Dübon Kolordusu ise, General Oklobico komutasında Batum'a doğru hareket etmisti. Bunlardan başka, yedek olarak piyade ve süvarilerle Kuban Kazakları da vardı. Rus Ordusu'nun genel komutanı her ne kadar Grandük Misel görünüyorsa da, gerçekte General Loris Melikof savaşı idare ediyordu¹⁵.

Buna karşılık Osmanlı Ordusu, 7 Nisan 1877'de Anadolu orduları komutanlığını devralmak üzere Erzurum'a gelen Ahmet Muhtar Paşa tarafından, Ruslar'ın Ardahan, Kars ve Bayezid istikametlerinden Erzurum ve Van'a doğru saldıracakları hesap edilerek, şu şekilde düzenlenmişti: Savunma harekâtı için Kars bölgesine 37 Piyade taburuyla, 11 süvari bölüğü ve üç tümenli Kars Kolordusu tahsis edilmmişti. Ardahan Tümeni ise, 10 tabur ve bir kısım gönüllülerden oluşuyordu. Eleskirt Tümeni 12 piyade taburu ve atlı gönüllülerden, Van Tümeni de altı buçuk piyade taburu, iki süvari bölüğü ve Seyh Abdullah, Seyh Hamza ve Seyh Ahmet'in toplama-

14- W.E.D Allen, Paul Kuradoff, Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, s. 109, Ank. 1966.

15- Mahmud Celaleddin Paşa, Mirat-ı Hakikat, s.333, (Yayına hazırlayan, İsmet Miroğlu) İst. 1983.

ya söz verdikleri 58.000 kadar yaya ve atlı gönüllülerden ibaret bulunuyordu. Bundan başka, İhtiyat Tugayı da bazı piyade, süvari ve gönüllü birlikleri kapsıyordu. Batum Tümeni ise, 22 piyade taburu ve 26.000 kişiden oluşmakta, fakat, doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunmaktaydı¹⁶.

Savaş başlar başlamaz Rus Orduları yukarıda belirtilen istikametlerden harekete geçtiler. Rus saldırıları sonucunda, ilk plânda Ardahan ve Bayezid düştü. Her ne kadar, Ahmet Muhtar Paşa, Zivin'de kazandığı bir zaferle Rusları bir süre durdurmayı başarmışsa da, gelişen yeni saldırıların önü alınamadı. Zira, Ahmet Muhtar Paşa'ya bu cephede bir savunma savaşı yapması telkin edilmisti. Oysa, Zivin Zaferi'nden sonra Rusların takip edilmesiyle bir ara Türk birlikleri, 1 Temmuz 1877'de Kars'a girmeyi başararak, Rus kuvvetlerini Gümrü'ye çekilmeye zorlamışlardı. Bu arada Rusya'dan cepheye büyük takviye birlikleri ve bilhassa çok sayıda top getirilmisti. Osmanlı kuvvetleri ise, gün geçtikçe eriyor ve zaten Ruslar lehine olan askeri dengesizlik daha da büyüyordu¹⁷.

Ahmet Muhtar Paşa, 25 Ağustos'ta Gedikler ve 4 Ekim'de de Yahniler Meydan Savaşlarını kazanmasına rağmen, düşmanın ilerleyişine engel olamadı. Ruslar'ın Alacadağ ve Deveboynu Savaşlarını kazanmaları cephede üstünlüğün tamamen ellerine geçmesini sağladı. Bunun üzerine, Türk kuvvetleri geriye çekilerek, Erzurum'da yeniden savunma

16- 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı C. II, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 54-55, Ank, 1985.

17- Karal, C.VIII., s. 55.

hattı oluşturmaya başladılar¹⁸. Ote yandan Ruslar, 30 Ocak 1878'de Batum'u ele geçirmek için yeni bir saldırıya girişmişler, ancak Edirne Ateskesi'nin yapılmasıyla bunu sürdürmelerine gerek kalmamıştı¹⁹.

Yenilgiyle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında, dikkati ceken bir başka husus da, savaş esnasında, gerek Rusya sınırları içerisinde, gerekse Osmanlı topraklarında yaşayan Kafkas topluluklarının Osmanlılar lehine savaşa gösterdikleri ilgidir. Bu ilgi içindir ki, savaş sonunda, Rusya onları bu tutumlarından dolayı cezalandıracak ve göçe zorlayacaktır. Bu nedenle, burada Kafkas topluluklarının savaş sırasındaki durumlarına yer vermeyi uygun bulduk.

a-Savaş Sırasında Kafkasya Topluluklarının Tutumu:

Kafkasya'da yaşayan halkın sosyolojik yapısı, Anadolu ve Rumeli'de yaşayanlardan oldukça farklıdır. Bu bölge insanların, liderlerine son derece bağlı oldukları görülmektedir. Ayrıca, savaşlarda sürekli askere çağrıldıklarından, subaylara bağlılık duyguları da gelişmiştir. Böylece, bir kişinin yönetimi altında topluca olaylara katılmaları kolaylaşmıştır²⁰.

Kafkas toplumlarının, bu birlikle hareket etme yetenekleri sayesinde Rusya'ya karşı pek çok isyan çıkarttıkları ve onu bir hayli uğraştırdıkları bilinmektedir. Kırım Savaşı'ndan sonra Imam Samil'in Dağıstan'daki Unlu direnisi, bu konuda kayda değer en önemli hadisedir²¹.

18- Kodaman, A.g.e., s. 141.

19- 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, s. 186-188.

20- Arif, A.g.e., sc 95

21- Samil Hareketi ile ilgili geniş bilgi için bkz. giriş

Rusya'ya karşı devamlı olarak bir intikam ve nefret duygusuyla dolu bulunan bu insanlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında da benzer hareketlere girismekten geri kalmamışlardır. Savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklemek amacıyla, Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar çıkartmışlardır. Ayaklanan toplumlar arasında, Abhazlar, Cerkezler, Acarlar, Cecenler ve Dağıstanlılar görülmektedir. Ayrıca, bunlara ilave olarak henüz Rusya'nın eline geçmemiş bölgelere daha önce göç edenlerle, Karapapaklar ve bazı Kürt Asiretleri de gönüllü olarak Osmanlı ordu birlikleriyle hareket etmişlerdir.

Rusya, savaşta Osmanlı Devleti'ni destekleme ihtimali bulunan Cerkeslerin bir kısmını daha önce Anadolu'ya göç ettirmiş, bir kısmını da kendi ülkesi içerisinde dağıtmıştı. Fakat, Abhazya'da özellikle Sohum civarındaki Abhazları pek hesaba katmamıştı. Osmanlı Devleti bundan yararlanarak, daha önce Cerkeslerle birlikte Anadolu'ya göç etmiş Abhazlardan 3.000 kişilik bir kuvveti Trabzon'da toplamış ve bunları gemilere bindirerek Türk birlikleri refakatinde 12 Mayıs 1877'de Gudauti'de karaya çıkarmıştı. Amac buradaki Abhazların da Türkiye'den gidenlerle birlikte Ruslara karşı ayaklandırılması ve bir şasırtma hareketinin gerçekleştirilmesiydi. Nitekim, bu gemilerle birlikte 30.000 Snyder tüfeği de götürülmüştü. Abhazlar Ruslara karşı ayaklanmakta tereddüt etmemişler ve derhal o bölgelerde mahalli milis kuvvetleri teşkil etmişlerdi. Bu kuvvetlerle birlikte Rus askerlerini zor durumda bıraktıkları gibi, Sohum'daki dükkanları, villaları ve hristiyan köylerini

-----
bölümü 27 no'lu dip not.

yağmalamışlardı²².

Haziran ayının ortalarında ise, Abhaz milisler gerekli destekten yoksun olmalarına rağmen Ruslara karşı sadece çakmaklı tüfeklerle göğüs göğüse çarpışarak, Pokveshi ve Ochemchiri'de Türk kuvvetlerinin karaya çıkmasına kadar Rusları oyalamayı başarmışlardır. Ayrıca, 10 Ağustos 1877'de stratejik bir yer olan Marukh geçidinin kuzeyindeki terk edilmiş bir Rus taş kalesini Cerkeslerle beraber tutarak, Türk ordu birliklerine küçümsenemeyecek faydalar sağlamışlardı. Fakat, Rus kuvvetleri Samurzakan'daki Abhazlara ve Tkvarcheli, Gubp ve Eshketi köylerine saldırarak ayaklanmayı bastırmışlar ve Abhaz halkını itaate mecbur etmişlerdi²³.

Kafkasya'da savaş sırasında Ruslara karşı ayaklanan bir başka toplum da Acarlardır. Batum'un kuzeyindeki dağlık Guria ve Mingrelia bölgelerinde yaşayan ve savaşçı bir toplum olan Acarlar, XVI. yüzyılın sonlarında müslüman olarak, Balkanlardaki Boşnaklar gibi Halifeye bağlı kalmışlardır. Nisan 1877'de kendilerine dağıtılan Martin-Peabody piyade tüfekleriyle 3.000 kişilik bir milis kuvveti olarak Batum'un savunmasından sorumlu Hüseyin Pasa'ya katılmışlardı. Ayrıca, bu bölgeye savaşın ilk safhasında, Trabzon yöresinden 6.000 milis kuvvetinin gelmesiyle sehrin savunma imkanları daha da artırılmıştı. Acarlar, savaş sırasında bir hayli başarılar göstererek düzenli orduya yardımcı olmuşlardır. Osmanlı ordu birliklerinin henüz ortada bulunmadığı bir dönemde, General Oklobico kuvvetlerini 20 Mayıs 1877'de durdurabilmişlerdi. Ayrıca, savaşın sonlarına

22- Allen, A.g.e., s.120, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, s.90

23- Allen, Aynı eser, s. 144-146.

doğru Rus kuvvetleri Artvin'e doğru ilerlerken, Acarlar ve Lazlar onlara attıkları her adımı pahalıya mal etmişlerdi²⁴.

Kafkasya'nın Batum yöresi halkının, Savasta Osmanlı Devleti'ne olan desteğinin ne kadar büyük olduğunu göstermesi bakımından, Temmuz ayı başlarında Batum Komutanı Derviş Paşa ile Harbiye Nezareti arasındaki yazışmalar açık fikir verebilmektedir. Harbiye Nezareti, Batum yöresindeki toplam Rus kuvvetlerinin 20.000 civarında olduğunu, buna karşılık Türk ordu birliklerinin 40.000 kişiyi geçtiğini belirterek, Derviş Paşa'ya, " Neden saldırıya gecmiyorsun?" diye sorunca, Komutan, eldeki kuvvetlerin yarıdan fazlasının gönüllülerden olduğunu belirtmişti. Harbiye Nezareti'nin ayrıca, harekât sırasında ulaşım işinin yerli halka yaptırılabilceğini ve hayvanlarından yararlanılabileceğini telkin etmesi de, Acarlar ve diğer müslüman toplumların Osmanlı Devleti'ne topyekün destek verdiğini göstermektedir²⁵.

Batum bölgesi halkının bu gönüllü desteğı nedeniyle ki, savaş sona erip de Osmanlı Orduları Batum'u boşaltırken, bunların Rusya'nın insafına terkedilmemesi için azami gayret sarfedilmiştir. Batum Kolordu Birlikleriyle beraber göçmenlerin esya ve hayvanlarıyla birlikte Trabzon'a nakli için vapur istenmiş; fakat, İstanbul'dan gönderilecek vapurların gelmesi beklenmeden, Batum'da bulunan Muhbir-i Sürûr ve Kayseri vapurlarından yararlanılarak nakliye işi gerçekleştirilmisti²⁶.

24- Aynı eser, s. 115, 117, 197.

25- 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, s.97-98

26- Aynı eser s. 205.

Osmanlı Devleti'nin savaşta en çok bel bağladığı topluluklar Çeçenler ve Dağıstanlılardı. Nitekim ileride de belirtileceği üzere, bunların savaşın etkisiyle hemen göç etmesini engellemek ve Ruslara karşı ayaklanmalarını sağlamamak amacıyla, bölgeye bir heyet bile gönderilmmişti²⁷. Bu düşüncenin, daha önce bu yörede Ruslara karşı çıkartılan önemli ayaklanmaların etkisinden kaynaklandığı şüphesizdir. Fakat, Ruslar da daha savaşa girmeden bunu bildiklerinden, Dağıstan yöresini sıkı denetim altına almışlar ve askeri birliklerden başka kuzeyden silahlı Kazak Milislerini de bölgeye sevk etmişlerdir. Ummadıkları bir yer olan Abhazya'da isyanların çıkmasıyla, bunun Dağıstan ve Çeçenistan'daki akislerini göz önünde tutarak bu tedbirleri daha da sıklaştırmışlardı²⁸.

Bununla birlikte, Çeçenler ve Dağıstanlılar bu fırsatı kullanarak, ayaklanmaktan geri kalmadılar. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının, Imam Şamil'in Ruslara teslim olduğu gün başlamış olması belki bir tesadüftü. ama bu hal onlar arasında aynı günde intikam alma gibi bir duygu yaratmıştı. Çeçenler'in ilk isyan hareketleri, Çaberloy ve Benoy'da başlamıştı. Hareketin liderleri Çaberloy'da Dada Zalma. Zandak'ta Ali Bek Hacı ve Benoy'da Sultan Murat idi. Bu şahıslar, halka haberler salarak, Rus kuvvetlerinin, savaşa katılmak için bölgeyi terkettiklerini ve ayaklanmak için kendilerine katılmalarını istemişlerdi. Kısa süre içerisinde, Ali Bek Hacı, etrafında 600 silahlı kişi toplayarak

---

27- BA, Irade, Dahiliye, 60873.

28- Allen, A.g.e., S. 115

Ruşlarla gerillâ savaşına girdi. Onlara pek çok zayıat verdirdiği gibi, yolları ve köprüleri yıkarak, lojistik destek almalarını önlemeye çalıştı. Diğer yörelerdeki kişilerle, Ruslara karşı ayaklananların sayısı bir anda 3.000 kişiye ulaşmıştı. Fakat ayaklanma her yerde başarılı olamıyordu. Çünkü, bazı köylerin halkı Ruslar'dan çekindiklerinden, ya açıktan destek veremiyorlar ya da Rusların tarafını tutmak zorunda kalıyorlardı. Bunda ayaklananları destekleyen bazı köylülerin zorla düz ovalara göç ettirilmesinin de büyük etkisi vardı. Bu yüzden, ayaklananlar ormanlık arazilere çekilmek zorunda kalarak, faaliyetlerini yavaşlatmışlardı²⁹.

Bir süre sonra, Ali Bek Hacı ve adamları, halkın yeniden desteğini kazanmak için, Türkiye'deki göçmenlerden bir ordu oluşturularak, Seyh Samil'in oğlu Gazi Muhammed'in komutasında Terek Vilâyeti'ne geldiği, Rusların her tarafta yenildikleri, artık bundan sonra kimseden vergi alınmayacağı ve herkesin şahsi malının olacağı, ayaklanmaya katılmayanların ise cezalandırılacağı yönündeki bilgiler, Gazi Muhammed namına yazılmış bildirilerle halka dağıtıldı. Bundan heyecanlanan halk, ayaklanmaya yeniden ilgi duyunca, hareketin boyutları yeniden genişledi. Hatta, bir ara, Musa Paşa (Kundukov)'nın da büyük kuvvetlerle Terek'e geldiği sayıları yayıldı. Böylece, Ruslarla çarpışmalar tekrar hız kazandı. Fakat sonbaharın yaklaşması nedeniyle, kışı gec-

---

29- Mehmet Ketey, "1877-1878 Senelerinde Türk-Rus Harbi Esnasında Simal'i Kafkas (Cecenistan ve Dağıstan'da) Rusya'ya Karşı İsyenlar (I)", Kafkas Dergisi, Yıl, 1, Sayı, 10, s. 8-10, İst. 1953.

recek yer olarak Ali Bek Hacı, Darum Dağı'nı seçmişti. Cemal ve Celâl adlı iki Rus casusunun yerini haber vermesi ile Rusların baskınına uğrayarak zor durumda kalmasına rağmen, bes kisiyle beraber Dağıstan'a kaçmayı başarmıştı³⁰. Eylül 1878'de, Ruslar Çeçenistan ve Dağıstan'daki kaynakayan tüm isyanları bastırarak, buradaki orduların bir kısmını da savaş cephelerine göndermişlerdi³¹.

Osmanlı Devleti'nin savasta gönüllüler oluşturma fikri doğrultusunda, kendi sınırları içerisindeki Kafkas toplumlarından da yararlandığı görülmektedir. Daha önce, Türkiye'ye göç etmiş ve bir ara Rus Ordusu'nda da görev yapmış olan Musa Kunduk Paşa komutasında 28 Cerkes süvari grubu oluşturulmuş ve Türk Ordusu'nun sol kanadında görevlendirilmişti. Fakat, bunların kendi memleketlerinde Ruslarla çarpışarak kazandıkları şöhret ise yaramamış ve pek bir varlık gösterememişlerdir. Bununla birlikte, Cerkeslerin bazı disiplinsiz hareketleri faydadan çok zarar getirmişti³².

Savasta en çok yardımı görülenler arasında ise, Kars ili ile Rusya sınırı arasındaki Süregül ve Zarsad kazaları halkından olan Karapapaklar'dı. Çok cesur ve savaşçı olan bu toplum, özellikle at üzerinde silâh kullanmakta pek şöhretli idi. Bunlardan Mihri Ali adlı birisi büyük kahramanlıklar göstermişti. Aynı kazalarda yerleşik bulunan Kaskanlı, Zeylanlı ve Cemadanlı gibi Kürt Aşiretleri de, reisleri Rasid Bey, Ahmet ve Maksût Ağa'lar liderliğinde gönüllüler safında yer almışlardı. Kürt Asi-

30- Erel, A.g.e., s.167 v.d., Ketey, A.g.m. (II), s. 24-26.

31- Allen, A.g.e., s. 147.

32- Aynı eser, s. 120, Arif, A.g.e., s. 131,138.

retleri'nden milis oluşturma görevi Kurt İsmail Paşa'ya verilmisti. Ancak, gerek onun 40.000 kişilik bir kuvvet toplama fikri, gerekse Seyh Ubeydullah Efendi'nin 50.000 kişiyi Orduya katma çabaları, beklenen sonucu vermemisti. Bunların savasta gösterdikleri tek etkinlik, bir ara düşman eline gecen Bayezid'i basmak olmustu³³.

Görüldüğü gibi, Kafkas toplumlarından müslüman olanların hemen hepsinin, savasta Osmanlı Devleti'ne az ya da çok yardımları olmustu. Onların savaş sırasındaki bu tutumları, savaş sonrası imzalanan anlaşmalarla belirlenen Kafkasya'nın yeni statüsü sonucu, göç etmelerindeki en büyük sebeplerden birini oluşturacaktır.

b- Yeşilköy-Berlin Anlaşmaları ve Kafkasya

31 Ocak 1878'de "Edirne Mütârekesi"nin imzalanmasından sonra, Rusya'yla Osmanlı Devleti arasında, Yeşilköy'de başlayan barış görüşmeleri de sonuçlanmış ve 3 Mart 1878'de "Yeşilköy (Ayastefanos) Barış Anlaşması" imzalanmıştı. Bu anlaşmayla, Kafkasya sınırı da yeniden çizilmiştir. Anlaşmanın 19. maddesinin ikinci kısmına göre, bu sınır şu şekilde tesbit edilmişti:

"Ardahan, Kars, Batum ve Bayezid ile Soğanlı'ya kadar olan yerler terkedilecektir. Umumiyetle sınır hattı Karadeniz sahilinden ayrılarak, Hopa çayı ile Çoruh çayını ayıran dağların tepesinden ve Artvin şehrinin güney tarafından sıradağlardan geçerek, Alat ve Beşacet köyleri yakınındaki Çoruh çayına kadar gidecek ve ondan sonra Derveniks-gekis, Horcezor ve Bickindağ adındaki dağların tepelerinden Tortum ve Çoruh çaylarının kollarını ayıran en yüksek tepeden ve Yayla ve Vihin yakınındaki tepelerden

---

33- Arif, A.g.e., s. 97, 143.

geçerek Tortum çayı üzerinde bulunan ve Vihin-Kilise denilen köye varacaktır. Oradan Sivridağ sıradağlarından Noriman köyünün güneyinden geçerek, Sivridağ geçidine kadar gidecektir. Ondan sonra güneydoğu istikametine çevrilerek, Zivin'e gidecek ve oradan Ardost ve Horasan köylerine giden yolun batısına geçerek Kilicman köyüne kadar Soğanlı dağının güneyine meyledecektir. Ondan sonra, Saryan dağının tepesinden geçip, Murat çayı geçidindeki Hamur denilen yerin güneyine vasıl olacaktır. Ondan sonra Alta (Allah) dağının tepesinden Hori ve Tendüreks tepelerinden Bayezid vadisinin güneyinden geçerek, Kazlı Göl'ün güneyinden eski İran hududuna bitisecektir. Rus topraklarına ilhak edilen ve ilisikteki haritada işaret olunan arazinin keskin hududu, Rus ve Osmanlı uyelerinden oluşan bir komisyon vasıtasıyla belirlenecektir. Bu komisyon, vazifesini yaparken gerek arazinin topoğrafik durumunu ve gerek buraların iyi bir şekilde idaresiyle ilgili mülâhazaları ve gerekse memleketin asayişini te'mine yarar şartları dikkate alacaktır" 34.

Anlaşmada ayrıca, Osmanlı Devleti, Rusya'nın isteği ile bu yörelerde yaşayan Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini sağlayacağını da taahhüt etmiştir 35.

Yeşilköy Anlaşması'nın 21. maddesi de, Rusya'ya terkedilen topraklardaki ahalinin geleceği ile ilgili idi.

34- Muahedat Mecmuası, C.4/2, s.195-196, VII, 1298, Mahmud Celaleddin, A.g.e., s. 579.

35- Ali Fuat Türkgeldi, Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, C.II, s.52, (Yayına hazırlayan, Bekir Sıtkı Baykal), Ank.1987.

Buna göre, " Rusya'ya bırakılan yerlerin halkı başka yere gidip oturmak istedikleri takdirde, mülklerini satıp çekilmekte serbest olacaklardır. Bu hususta kendilerine bu sözleşmenin tasdiki tarihinden itibaren üç sene mühlet verilmiştir. Söz konusu mühletin bitiminde, mülklerini satıp memleketten çıkmamış olanlar, Rus tabiyetinde kalacaklardır³⁶.

Görüldüğü gibi, Rusya Osmanlı Devleti'ne göç edeceklerine geniş bir kapı açmış bulunmaktadır. Göç etmek isteyenlere üç yıl gibi oldukça uzun sayılabilecek bir sürenin tanınmış olması, Rusya'nın bu toplumlari ele geçirdiği topraklarda tutma niyetinde olmadığını göstermektedir. Yeşilköy'de bu konuyla ilgili iki taraf temsilcilerinden oluşan bir de "Muhtelit Komisyon" meydana getirilmiştir. Tarafların dörder üye ile temsil edildikleri komisyonda, Osmanlı Devleti'ni, Edirne Vilâyeti Müstesarı Ohannes Efendi ile Salih Paşa, Şehremaneti meclis üyelerinden Nasuhi Bey ve kâtip olarak da Nesip Efendi temsil etmişlerdir³⁷. Rusya, daha sonra, göçmenlerin ülkelerine dönmeleri konusunda da çalışan bu komisyondaki üye sayısını altıya çıkarınca, Osmanlı Devleti de, kâtip Nasip Efendi'yi üyeliğe tayin ederek, Murat Beyi de yeni üye olarak görevlendirmisti³⁸.

13 Temmuz 1878'de imzalanan ve Yeşilköy Anlaşması'nın yerini alan Berlin Anlaşması da, Kafkasya'nın yeni statusünde önemli bir değişiklik getirmemiştir. Bu anlaşmayla Kafkasya sınırında yapılan değişiklikler,

36- Aynı mecmua, s.197-198, Mahmud Celâleddin, A.g.e., s.580.

37- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 2750.

38- BA, Irade, Hariciye, 17002.

Batum'un Rusya tarafından serbest bir liman haline getirilmesiyle, Bayezid'in ve Eleskirt Vadisi'nin Osmanlı Devleti'ne verilmesinden ibaret kalmıştır. Yesilköy Anlaşması'nda öngörülen Ermenilerin Cerkes ve Kürtlere karşı korunması taahhüdü devam ederken, sınırdaki düzeltme işlemlerinin iki taraf temsilcilerince yapılması hükmü de aynen benimsenmiştir. Bu konuda ilk sınır düzenlemesi, 8 Mart 1885 tarihinde yapılmış ve mer'a ve mezra sınırlarının tesbiti amacıyla, Osmanlı Devleti'ni temsil için Erzurum İstihkâmat Komisyonu Başkanı Mirliva Şahap Paşa görevlendirilmiştir³⁹.

Yesilköy Anlaşması'nın, göç edeceklerle ilgili maddesinde herhangi bir değişiklik yapılmadığı gibi, 8 Şubat 1879'da Rusya ile yapılan ve Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Alexandr Kara Totori Paşa ile Suray-ı Devlet Başkanı Ali Paşa'nın, Rusya adına da, İstanbul Büyükelçisi Prens Alexi Lubanof ve elçilik görevlilerinden Rostovski'nin imzaladıkları bir anlaşmanın (Muahede-i Kat'iyeye) yedinci maddesinde aynı ifadeler tekrarlanmaktadır⁴⁰.

Böylece, Yesilköy Anlaşması'nda göçmenlere ülkeyi terketmeleri için tanınan üç yıllık süre, bu anlaşmayla yeniden uzatılmış oluyordu. Gerçekte ise, Rusya için bu süre pek bir anlam da taşııyordu. Böyle bir sürenin konulması ve bitiminde de Anadolu'ya göç etmeyenlerin Rusya tabiiyetinde kalacaklarının belirtilmesi, Rusya eline geçen topraklardaki müslüman halka psikolojik bir baskıdan başka bir şey değildi. Bu durum ileride daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

39- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 11, Belge, 92/1-2

40- Muahedet Mecmuası, C.4/2, s.203.

B- RUSYA'NIN MUSLUMANLARI GÖÇE ZORLAMASI

XVIII.yüzyılın ikinci yarısından sonra, Rusya'nın egemenliği altına giren topraklardan başlayan göç hareketlerinin sebepleri temelde hep aynıdır. Bu nedenle, konumuz olan 1878-1908 döneminde yapılan göçlerin sebeplerini, bu tarihten önceki göçlerin sebeplerinden ayrı düşünmek mümkün değildir⁴¹. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, bu alanda, daha çok, cesitli aralıklarla devam eden göçlere belirli bir ivme kazandırmıştır. Bundan sonra Kırım'dan, Kafkasya'dan ve Doğu Anadolu'dan meydana gelen göçlerin tek sebebi de, yukarıda belirtilen Osmanlı-Rus Savaşı değildir. Bu savaş, daha çok Rusya'nın hareket alanını genişleten ve mevcut göçlerle sebeplerini de artıran bir gelişme olmuştur.

Rusya'nın işgalinde kalan topraklardan, Anadolu'ya yönelik göçlerin ana nedeni, bu devletin genişleme amacına uygun olarak takip ettiği baskı politikasıdır⁴². Bu politika, 1878 öncesinde olduğu gibi, sonraki yıllarda da siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda bütün hızıyla devam etmiştir. Bu nedenle, 1878 sonrasındaki göçlerin sebepleri anlatılırken, söz konusu baskı politikasının bu dönemdeki uygulamaları üzerinde durulacaktır.

Rusya'nın işgal ettiği topraklardaki Türk ve Müslüman toplulukları göçe zorlayan politikası çok yönlüdür. Bu politikanın ana ilkeleri, Rus olmayanların kimliklerini değiştirerek Ruslaştırmak, topraklarını ellerinden alarak yoksullaştırmak, sürgün etmek, katletmek, Hristiyan

41- 1878'e kadarki göçlerin ayrıntılı sebepleri için bkz., Saydam, A.g.e., s. 107-136.

42- Gülten Kazgan, "Millî Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler", I.U.I.F. Dergisi, Sayı, 1-4, s.311, İst. 1970-1971

unsurlar aracılığıyla bunaltmak ve yetkilerini ellerinden alarak etkisiz hale getirmek şeklinde özetlenebilir.

a- Asimile Faaliyetleri

Rusya, ülkesinde yaşayan insanları tek bir millet, tek bir devlet ve tek bir görüş, yani Panslavizm, Çarlık ve Ortodoksluk çatısı altında toplamayı amaç edinmişti⁴³. Bu hedefe ulaşmak için takip edilen politikada, öteden beri eğitim konusu öncelik taşıyordu. Ruslastırmayla ilgili, Çarlık yönetimine sunulan raporlarda bu durum açıkça görülmektedir. Mesela, Eğitim Bakanı Tolstov'un Çar II. Alexandr'a yazdığı bir mektuptaki, "Rus olayan milletleri eğitip aydınlatmanın ve onlara Rusluk ruhunu aşılamanın, devletimizin takip ettiği siyaset bakımından son derece ehemmiyetli olduğu kanaatindeyim."⁴⁴ sözleri Çarlığın meseleye verdiği önemi göstermektedir.

Müslüman nüfusu Ruslastırmak için, dillerini ve dinlerini değiştirme mecburiyeti, Türk-İslâm Kültürü'ne karşı iki cepheden taaruza geçmeyi gerektiriyordu. Bunlardan biri mektepler, diğeri de camilerdi. Bu konuda, Gözaydın'ın bir Sovyet Ansiklopedisinden nakletmiş olduğu su bilgiler enteresandır⁴⁵. "Çar Hükümeti, asrî mekteplerde Tatar dili ile tahsil etmek imkânını kökünden çıkarıp atmıştı. Bu hal ruhanilerin, halk kitlesi üzerinde nüfuzunu artırmış, mektep çağındakilerin talim ve terbiyesini onlara

43-Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)"-
Ondokuzmayıs Ü.Eğ.F.Dergisi, s.101, Samsun, 1991.

44-Mehmet Saray, Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey, s. 27, Ank. 1987.

45- Gözaydın, A.g.e., s. 89.

münhasır kılmıştı ki, öğrettikleri, taasuptan, avamlıktan başka bir şey değildi. Maarif Nezareti programı ile hedef ittihaz edilen sey, yurdun hudutları içindeki Rus olmayanların hepsini Ruslaştırmak, birleştirmektir."⁴⁶.

Rusya'nın müslüman toplumla ilgili eğitim politikası, sınırlı da olsa bir kısım müslüman gencini Rus okullarında eğiterek Ruslaştırmak, sonra da bunları kullanarak toplumun geri kalan kesmini de kazanmaktı. Bu nedenle, Türkçe eğitim yapan okullar kapatılmıştır. Böylece, Türklere ve Müslümanlara iki yol gösterilmişti. Birincisi Rus okullarına gitmek, ikincisi de cahil kalmak.

Müslüman veliler, Rusca öğrenmeyi hayati bir fayda diye gördükleri yerlerde bile çocuklarını Rus okullarına göndermediler. Çünkü, oralarda din dersi öğretmenleri olarak Rus papazları görev yapıyorlardı. Kralez, Duvan köy ve Sarabuz gibi, kilisesi ve papazı olmayan yerlerde ise bir çok müslüman çocuğu okullara istekle gidiyorlardı⁴⁷.

Aslında bu toplumların Ruslaştırılmasının kolay olmayacağını Rus yetkililer de biliyordu. Buna en fazla engel olan faktörün de İslam Dini olduğunu çoktan farketmişlerdi. Nitekim, bu konuda Kafkas Orduları Komutanı ve Car Naibi Maresal Prens Baryatinsk'nin seyh Samil'in isyanının bastırılmasıyla ilgili olarak Car II. Alexandr'a göndermiş olduğu raporda şu görüşlere yer verilmektedir⁴⁸.

46- Aynı eser, s. 90.

47- Aynı eser, s. 90.

48- Musa Kundukov, Musa Kundukhov'un Anıları, s.48, Cev. Murat Yağan, İst. 1978.

"Aristokrasinin düşmesiyle o zamana kadar kabilelere ayrılmış olarak yaşayan ve bu haliyle tarafımızdan kolayca yönetilmesi mümkün olan halk, bir tek dinî ulku ile birleşti. Bu da, bir kişiyi dinî ve idari şef olarak ortaya çıkarttı. Müridlik, sadece dinî bir akîde değildir. Bu, aynı zamanda halkı imtiyazsız, sınıfsız kaynaştıran ve bir kitle haline getiren bir kanundur. Müridlik, her türlü lâik iktidarı reddederek Peygamber'in hukukunu içeren bir hükümetten başkasına boyun eğmiyor. Sadece Osmanlı Sultanı, Müridlik tarafından, bütün müslümanların gerçek hükümdarı tanınıyor. Müridlikçe, yalnız şeriat, bütün müslümanların ruhunu ve hukukunu koruyabilecek bir kanundur. Kafkasya'da elde ettiğimiz askerî başarılarla beraber, Müridliği zayıflatıp ona karşı sıkı önlemler almazsak, er geç ortaya çıkacak bir imamın etkisiyle ülkede yaptığımız yatıştırma uğraşları boşa olacaktır. Soyluluğu yeniden diriltirken hükümet en kestirme yoldan İslamiyet'i zayıflatmış olacaktır..."⁴⁹.

Gerçekten Rusya, sınırları içerisindeki müslümanları asimile edebilmek için müslümanlar arasındaki birleştirici rolünden dolayı en çok camilere karşı mücadele bayrağı açmıştır. Nitekim, Kırım'daki camilerin sayısı 1805 yılında 1556 iken, bu sayı, 1914 yılında 729'a düşmüştür⁵⁰.

Rusya'nın topraklarında yaşayan müslümanlara karşı başlattığı bu planlı eritme faaliyetlerinde, Nikolay Il'minskiy'nin ayrı bir yeri vardır. Kazan Üniversitesi'nde

49- Cafer Barlas, Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi, s.129-130, İst. 1992.

50- Edige Kırımal, "Kırım Türkleri", Dergi, C.XVI, Sayı, 6, s.59, Münih, 1970.

Türk lehçeleri ve İlahiyat Üzerinde çalışmış bir profesör olan İl'minskiy, Rusya idaresinde yaşayan ve rus olmayan milletlerin Ruslaştırılmasının bir tek yolu olduğuna inanıyordu. "Rus dilinin ve hristiyanlığın (bilhassa Ortodoksluğun) öğretilmesi. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek ümidiyle İl'minskiy, bir taraftan Rus Hükümet çevrelerinde meseleyi kabul ettirmek diğer taraftan da bir öğretmen ve bir Ortodoks papazı gibi, müslüman Türk toplulukları arasında bizzat çalışmak yolunu seçmiştir."⁵¹

İl'minskiy'nin bu çalışmalarının Rus olmayan milletlerin Ruslaştırılmasında önemli bir metod olacağını gören Eğitim Bakanı D.A. Tolstov, konuyu II. Alexandr'a götürdü⁵².

Sonunda, Tolstov'un teklifini benimseyen Çar Hükümeti, 1870 senesinde nesrettiği bir karar ile İl'minskiy Metodu'nun Rus Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edildiğini ve Rus olmayan milletlerin yaşadığı bölgelerde tatbik edileceğini ilân etti. Hükümetin bu kararını ilgililere teblig ederken, Eğitim Bakanı Tolstov şöyle diyordu: "Anavatanımızın sınırları dahilinde yaşamakta olan bütün yabancı milletlerin eğitimi, onları kayıtsız, satırsız Ruslaştırma ve Rus halkı ile kaynaştırma hedefini gütmelidir"⁵³.

İl'minskiy metodu doğrultusunda, 1882 de Hükümetin aldığı bir kararla okullarda müslüman idarecilerin bulunmaması sağlanmış ve bu karar Çarlık rejiminin sonuna kadar yürürlükte kalmıştır. Aydın müslümanların, basta müftülük

51- Saray A.g.e., S. 26.

52- Aynı eser, S. 26.

53- Aynı eser, S. 27.

olmak üzere, önemli görevlere getirilmesi önlenmiş, bunların yerine daima cahiller tercih edilmiştir. Böylece, cahil insanların zaaflarından yararlanılarak müslümanlar istenilen şekilde kontrol altında tutulacaktı⁵⁴.

Ancak, Rusya'nın müslümanları Ruslaştırma kampanyası etkili olmakla birlikte, kendilerinin arzuladıkları düzeyde gerçekleşmemiştir. Özellikle Kırım'da XIX. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan uyanışla, müslümanlar Ruslara karşı yeniden dirilmişlerdir⁵⁵. Bu dirilişte en büyük pay, şüphesiz Gaspıralı İsmail Bey'e aittir⁵⁶.

Konuyla ilgili kaynaklarda, "Kırım Türklerinin Uyanışı" diye değerlendirilen bu hareketin, Ruslaştırma politikasına karşı bir reaksiyondan başka bir şey olmadığı aşikardır. Bu uyanışın Ruslaştırma politikasını sekteye uğrattığı da şüphesizdir.

Bu nedenledir ki, Rusya, topraklarında yaşayan müslümanlarla ilgili politikasını yeniden gözden geçirme gereğini duymuştur. Belirlenen yeni politikada müslümanlara karşı kısmi bir yumuşama görülüyorsa da, gerçekte bu Ruslaştırmadaki bir metod değişikliğinden başka bir şey değildi.

Bu konuda, Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefaretinin Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 10 Eylül 1883 tarihli tahriratı önemli bir fikir vermektedir. Sefaret,

---

54- Aynı eser, S. 29-30.

55- Alexander Benningsen, C.Lemercier-Quelquejay, Step'te Ezan Sesleri, Cev.Nezih Uzel, s.12, İst.1981.

56- Gaspıralı İsmail Bey ve Rusya'daki Türklerin Uyanışı ile ilgili olarak Bkz., Saray, A.g.e., ve Fisher, A.g.e., s.94-108.

Carlık Hükümeti'nin Rusya'daki müslüman ahali ile ilgili yeni politikasını " Novosti " gazetesinde yayımlanan iki makaleyi tercüme ederek merkeze bildirmiştir. Gazetenin 6 Eylül 1883 tarihli sayısında konuyla ilgili şu görüşler yer almaktadır :

"Rusya ahalisinden pek çoğu hükümet tarafından alettevali umûr-u zâtiyelerine vukubulan müdâhaleden dolayı cidden ve bihakkın hoşnutsuzluk gösteriyor. Mudâhalât-ı vâkıa devletçe bazı esbâb-ı müberremeye mebnî olmayıp, kısmen idaremiz tahtında bulunan milel-i muhtelifenin serait-i mezhebiye ve âdât-ı hususiyelerine adem-i vukufumuzdan münbais yanlışlıklardan ve kısmen dahi milel-i merkûmeyi Rus milleti heyetine ıfrah etmek ve kendilerini cebren bir medeniyet-i âliyeye alıştırmak hakkındaki arzumuzdan mes'et eylemektedir. Rusya'nın sarkta terakki-i esbâb-ı medeniyete hizmet eylemek vazifesiyle mükellef olduğu efkâr-ı umûmiyede tekarrur eylemiş bir keyfiyet olup, devletimizin mevkî-i coğrafisi dahi bu fikri te'vid evler. Mademki vicdânen böyle bir me'muriyetle mükellefiz, bunu gerek ihtiyarî gerek hasb-el vazife nazar-ı itînâya almaklığımız iktizâ eder. Her seyden evvel, surasını tahattur etmeliyiz ki, bizim vazifemiz zir-i himâvemizde bulunan ahâliyi nâil-i saâdet ve bahtiyar etmeye ve mânen ve maddeten istihsâl-i esbâb-ı huzur ve refahlarına çalışmaktır. Vasat-ı mezkûreyı bulmak için ahali-i merkumenin ihtiyacat ve âdatlarını ve itikadât-ı mezhebiyelerini bi-l etraf tetkik eylemek ve bazı tedâbir-i mütebassırâne veya âdât ve akâid-i mezhebiyelerine dokunur bir takım harekât ve muamelât ile kendilerini gücendirmemek ve haklarındaki hüsn-ü niyetimizden şüpheye düşürmemek lâbüddür. Eğer terakki-i medeniyete muâvenet vazifesiyle

mükellef isek, bu vazife, falan veva filân milleti bir takım tedâbir-i zecriye ile zayıflatmak ve mâbedlerini tahrip etmekle değil, fakat, tedricen ve bir güne tazyik altında olmayarak, milel-i gayr-i mütemeddinenin âdât ve mezheplerine riâyet ve kendilerine hissiyât-ı insâniyet-kârâne telkin eylemekle hususpezir olabilir. Hayfâ ki, bizim hareketimiz bu merkezde olmadığı gibi, tuttuğumuz meslek dahi şu vazife ile münâsib değildir. Meselâ, Rusya ahâlisinin kısm-ı azamını teşkil eden müslümanları ele alalım. Şimdiye kadar bunları tarîk-ı medeniyete sevk için vukubulan teşebbüsâtımızdan bir hüsn-ü netice hâsıl olmadı. Rusya'da bulunan ahâliyi İslamiyeden bir kısmı, yani Kırım ve Basarabya ve Kafkasya müslümanları haklarında gösterdiğimiz muâmeleyi lutûfkâraneyi takdir edemeyerek hicret ettikleri gibi, kısm-ı diğeri dahi hicret edemeyerek bir maâşiyete kanaat ile, âlem-i inzivaya çekildiler. Bizim ile milel-i sâire beyninde revâbıt-ı muhabbet ve ittihâd-ı menâfî husûlüne çalışacak yerde, bunları Rus milletinden tebrîd ettik. Ahvâl-i mesrûhaya mebnî Rusya'da mütemekkin ahâli-i İslâmiyenin vatanları olan Rusya'ya müteallik mesâile asla ehemmiyet vermemeleri sâyân-ı taaccüb değildir. Bunun esbâb-ı mûcibesi ise, İslamiyette değil, belki, vezâif-i terakkî-i cûyânemizin sûret-i icrâsında taharri eylemeliyiz. Zira, dînen muhabbet-i vataniye ve hükümdarlarına sadâkatle me'lûf ve mükellef olan ahâli hâl-i infiratta kalmak ve politikaca izhâr-ı husûmet eylemek için yaratılmamıştır. Müslümanlar, daima vatanlarının en sâdık hâdimlerinden ma'dut olup, Rusya'nın zir-i idaresine dâhil olalıdan beri, istikâmet ve sadâkatlerince asla şüpheye mahal vermemişlerdir. Hattâ bir hayli vakitten beri, Rusya İmparatorları maiyetlerinde bulunan asâkir-i

Hâssayı ahâli-i Islâmiyeden intihap ediyorlar. Zira, bunlara cümleden ziyade emniyet olunabiliyor. Şu itaat ve inkıyat müslümanlar ile Ruslar beyninde münâsebât-ı dosti husûlüne bir esâs-ı müstahsen ise de, esas mesele iş bu maksada nasıl vâsıl olunacağını bilmektir. Bu mesele, Devletin menâfi-i umûmiyesine iras-i hâlel etmeksizin müslümanların alelumum nâil-i saâdet olmaları ve Ruslarla akd-i riste-i ittihad eylemeleri için, Rusya me'murlarıyla kendileri beyninde ne yolda münâsebet cereyan eylemelidir ve bunlara ne suretle nesr-i maarif olunmalıdır gibibir takım mesâil-i husûsiyeyi samildir.

Ahâli-i Islâmiye ile olan münasebât-ı câriyemizden, politikamızın, hiç bir vakit, kavâid-i muayyeneye mübtenî olmadığı ve ahâli-i merkûme hakkında ittihaz olunan tedâbirin yalnız sebatsızlıkla değil, ekseriya vekdiğerine mübaniyetle müstehir olduğu müsteban olur. Ezcümle, bazı kere, ahâli-i Islâmiyenin muhâcereti teşvik ve bazen men olunduğu gibi, bazen dahi ihtiyacatına adem-i vukufumuz cihetiyle hiç bir işe yaramayacak bir takım mekâtib-i Islâmiye te'sis edildi ve mekâtibi mezkûreye ahâli-i Islâmiyece adem-i hoşnûdiyi mûcib olacak usûller vazolundu. Rusya'da bulunan milel-i muhtelifeyi Rus Milleti heyetine ifrag maksadıyla ittihaz eylediğimiz meslek-i politika pek yanlış olup, şu madde ise kabil-i icrâ değildir. İmdi, hükümet mücerred bir hatâ-i kadim olan ve mükellef olduğumuz vazifeye dahi mugâyir bulunan bir politikadan sarf-ı nazar eylemelidir. Hayfâ ki, su cezm ve itikâdın tevessü ve taammümü daha pek çok vakte muhtaçtır"⁵⁷.

57- BA, Yıldız, Hus. 175/23.

Yine "Novosti" Gazetesi'nin 10 Eylül 1883 tarihli sayısında ise şöyle denilmekteydi:

Bundan evvelki bend-i mahsûsamızda Rusya'da mütemekkin ahâli-i Islâmiyeyi âdetâ Rus Milleti heyetine ifrağ için ittihaz olunan tedâbirden ve bu babdaki tesebbûsâtımızın fâidesizliğinden bahsetmistik. Cemâat-ı Islâmiyenin ahvâline vukûf-ı tammımız hasebiyle su tesebbüsün muhal olduğu cezm ve itikadındayız. Cemâat-i mezkûre begâyet kavi ve metin olmakla beraber, o derece münferid bir halde yaşamaktadır ki, şimdiye kadar ale-l husus bizim ittihaz eylediğimiz tedâbir ile haklarında icrây-ı hüküm ve te'sire muaffak olamadık. Ahâlf-i Islâmiye el'ân tedâbir-i mezkûreden dolayı izhâr-ı nâ-hoşnûdî ediyorlar. Bundan on sene evvel Kazan Sancağı dâhilinde vâki, Tatar Mekâtibi Mufettişi ile Kazan'daki ulemâ ve müderrisin beyninde bir ihtilâf zuhûr eylemişti. Söyle ki, mufettis-i mümâileyh, medreselerde birer Rus muallimi buldurmak hususunda ısrar ve aksi takdirde medâris-i mezkûreyi sed u bend ettireceğini ihtar eylediği halde, ahâli-i Islâmiye medreselerde ulûm-u dîniye talim olunduğunu bi-l beyan, şimdiye kadar taleb-i vakıa muvâfakattan istinkâf eylemişlerdir. Medâris-i merkûmede sırf ulûm-u dîniye talim olunmakta olup, bundan maksad dahi mevleviyet ve medreselik için adam yetiştirmektir. Bu mekteplerde maarife müteallik hiç bir fen tedris olunmaz. Programları kavâid-i mezhebiyeyi Islâmiyeye münhasırdır. Tatar mekteplerine elsine-i ecnebiye tedris ve tâlim olunmamasına fevkalâde dikkat ve itina olunur. Şu keyfiyet ise, ahâli-i Islâmiyenin ulûm ve maârife olan adem-i rağbetlerinden nes'et etmeyip yalnız medâris-i mezkûre ne sebebe mebnî te'sis olunmuş ise o maksadı muhafaza eylemek icindir. Bî't-tecrûbe sâbit olduğu

üzere, ashâb-ı servetten bulunan müslümanlar çocuklarını Rus mekteplerine göndermekte ve tahsil ve terbiyelerine dikkat eylemektedirler. Müslümanlar, ötedenberi medâris-i mezkûreyi sırf mekâtib-i mezhebiyeden addeyledikleri halde, mekâtib-i mezkûre dersleri meyânına cebren Rus lisanının ithâlini talep etmek müessesât-ı mebhûse aleyhinde bulunmak demek olup, böyle bir hareketin kemâl-i nefretle telâkki olunacağı derkârdır. Efkâr-ı Islâmiyeye açıktan acığa mugâyir ve muhâlif bulunan bu misüllu tedâbirden dolayı bittabi müslümanların havf ve ihtirazları anbean tezâyüd eylemektedir. Mekâtib-i mezhebiyenin emr-i idaresi her tarafta rehabine tevdi olunur iken, Islâm mekteplerinin müstesnâ tutulması ve mezâhib-i sâireye mensup adamların zîr-i nezâretlerinde bulundurulması kendilerince karib görünüyor. Müslümanlar, Rus lisanının nesr ve tamimi zımmında sarfolunan bunca mesai ve ikdamatta bir maksad-ı hafî olduğu efkârına zâhib oluyorlar. Binâenaleyh, Maarif Nezaretinin ol babdaki talep ve ısrarı vahî ve bî-esâs olduktan başka, medâris-i mezkûrenin Hükümetten bir güne iâne almaksızın Mutevellin-i Islâmiye tarafından sûret-i mahsûsada idare olunmakta idüğü nazar-ı itinâyaya alınır ise, müdâhalât-ı vâkıa pek münâsebetsiz görünüyor. Mezkûr mevleviyete intihab olunan zevâtın Rus lisânına âşinâ olmaları ve bazı mertebe ulûm ve maârif tahsil eylemiş bulunmaları talep olunmakta olduğu cihetle, bir çok mevleviyetler münhal kalıp, bu ise devletin menâfi-i sahihasına tevâfuk etmez. Binâenaleyh, ahâli-i Islâmiyeye ol babda serbest-i kâmile vermek ve onları tahsil-i maârif hususunda, milel-i sâire ile sâvân tutmaktan başka yapacak bir sey yoktur. Tedâbir-i zecriyeye müracaattan faide

yerine zarar görünüyor."⁵⁸

Görüldüğü gibi, Rusya'da yaşayan Müslümanlara dinî baskılar yapıldığı açıkça belirtilmektedir. Baskı yönteminin bir sonuc vermediği ve bunun sonucunda Müslümanların Ruslara yaklaşacak yerde daha da uzaklaştıkları da vurgulanmaktadır. Müslümanların Ruslara yaklaştırılabilmesi ve onları sevmeleri isteniyorsa, bu baskı yönteminin bırakılması ve onları çağdaşlaşmaya sevk için gerekli tedbirlerin alınmasına da isaret edilmektedir.

Rusların ülkelerindeki müslümanlarla ilgili politikalarındaki bu değişiklik, Kırım Türklerinin uyanışı karşısında bir yumuşama olarak kabul edilebilir. Ancak, bundan sonra da, Türklerin beklenildiği gibi Ruslara yaklaşılmayarak Türkiye'ye göçe devam ettikleri dikkate alınacak olursa, Rusların bu vad edilen yumuşamaya riayet etmedikleri ve onlara insanca yaşama hakkını vermenin hiç bir zaman gerçekleşmediğini göstermektedir.

b- Ekonomik ve Sosyal Baskılar

Rusya'dan müslümanları göçe zorlayan etkenlerden biri de ekonomik baskılar olmuştur. Çarlığın kültürel sahada olduğu gibi, ekonomik sahada da uyguladığı plânlı yoksullaştırma politikası, bu insanların sonunda tükenme noktasına gelmelerine yol açmıştır. Bu nedenle müslüman ahali, dinî serbestliğe kavuşmanın yanısıra, ekonomik refaha da ulaşmak amacıyla göç etmişlerdir.

Rusya, ele geçirdiği müslüman ülkelerdeki vakıflara el koymuş ve müslümanlara ait yüzbinlerce müşterek veya hususi araziye müsadere etmiş ya da Çarlık aristokrasisinin

---

58- Aynı belge.

mülkiyetine vermiştir⁵⁹. Kırım'da, aristokrasinin şahsi mülkiyetine devredilen toprakların büyük miktarı müslümanlardan müsadere edilen alanlardı. Vakıflara ait toprakların miktarında da büyük azalmalar olmuş, 1783'teki 457.800 hektar, 1918'de 95.499 hektara gerilemiştir⁶⁰. "1891 yılına kadar buradaki toprakların üçte ikisi hazineye veya Rusların istedikleri kişilere verilmisti. Genellikle şu yollarla topraklara el konuluyordu : Hanedan mensuplarına ait topraklar ile mirî araziler hazine malı sayıldı. Dinî, sosyal, hayrî amaçlı kurumlara gelir getiren bütün topraklar, sahipsiz kaldıkları gerekçesiyle devletleştirildi. Bir kısım özel mülklere tapusuz olmaları ya da senetlerinin yetersizliği ileri sürülerek el konuldu."⁶¹ Müslümanlar, ellerindeki arazilerin alınmasıyla verimsiz topraklara ve ekseriyetle dağlık, kırsal kesimlere mahkûm edilmişlerdir. Buralarda bile rahat bırakılmamışlar ve çoğu defa Rus göçmenler veya aristokratlarla arazi anlaşmazlığına itilmişlerdir.

Böyle durumlarda bile Türklere Rus kanunlarının tanıdığı hakların verilmediği ve göçe zorlandıkları bütün delilleriyle ortadadır⁶². Meselâ, 1872 yılında Kefe kazasında Gramatçikof adlı bir çiftlik sahibi ile müslümanlar arasında çıkan bir dava, 124 köylü ailesinin yerlerinden çıkarılarak perisan bir halde kovulmalarıyla

59- Edige Kırimal, "Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam", Dergi , Yıl 2, Sayı 5, s. 14, Münih, 1956.

60- Kırimal, Kırım Türkleri, s.6.

61- Saydam, A.g.e., s.110-111.

62- Saray, Gaspıralı, s.19

sonuçlanmıştır⁶³.

Müslümanlarla Ruslar arasındaki toprak mülkiyeti oranlarında yaratılan uçurumlar göçte etkili olan en önemli hususlardan biriydi. Bir misal olarak, Kafkasya'da Kozak (Rus Kazakları) ve Ruslara kişi başına 33 hektar toprak verilirken, burada kalan Dağlılara en kötü yerlerden ve aile başına 7,5 dönüm bırakıldığı zikredilebilir⁶⁴.

Böylece, müslümanlar, göç etmeye veya az miktardaki verimsiz kırsal arazilere sürülmeye başlandıktan sonra, yerlerine Rus göçmenlerle, gayr-i müslim ahalinin yerleştirilmesine geçildi. Yerli halk yurtlarından mahrum edilerek, verimli arazilerin 2/3'üne Rus göçmenler yerleştirilince, bölgede ekseriyet te'min edilmisti. Bu konudaki başarı, Rus göçmenlerine faizsiz para veren Slav Cemiyeti Bankası'nın olmuştur. Bu uygulama Carlık Rusyası'nın iskân politikasının ana ilkeleriydi. Bu ilkeler şöylece sıralanabilir :

- Rus göçmenlerini, yerli ahaliye hakim kılmak ve bunları ulaşım merkezlerinde yerleştirmek;

- Yerli ahalinin zirai araçlarını, hayvanlarını ve hatta kendilerini bile Rus göçmenlerine yardıma ve angaryaya mecbur etmek;

- Iskân mahallinin sulak ve verimli arazisini Rus göçmenlerine hasretmek, bu arazi yerli ahaliye ait olduğu takdirde, bunları daha az verimli kurak arazi ile değiştirmek için siddet kullanmak⁶⁵.

63- Gözaydın, A.g.e., s.90.

64- Hızal, A.g.e., s.50.

65- Gözaydın, A.g.e., s.88.

Bu uygulamalar sonundadır ki, Kırım'dan 1890'da Türkiye'ye yeni bir göç başgöstermiş ve 1891'de bu göç son haddine varmıştır. Hükümet göçü önceden olduğu gibi, önlemeye çalışmamış ve göç edenlerin sayısı 18-20 bin civarında olmuştur. Bu da müslüman nüfusun gittikçe azalmasına yol açmıştır. Nitekim, 1897 sayımına göre, Tavrida vilâyetindeki Rusların sayısı 1.477.790'a ulaşarak nüfusun %70'ini oluştururken, Tatarların oranı %13'e inmiştir⁶⁶.

Rusların, müslüman vatandaşları göçe zorlayarak, yerlerine Rus göçmenleri iskân etme politikası, Kafkasya'da da yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Kafkasya savaşları sırasında gösterdikleri başarılar nedeniyle Rus Kazaklarının subay ve memurlarına dağıtılmak üzere Kuzey Kafkasya toprakları geniş ölçüde müsadere edilmiştir. Kuzey Kafkasya'nın geniş ormanlık sahaları Rus hazinesine devredilmiştir⁶⁷. İşlemeye elverişli toprağın dağıtımı öyle yapılıyordu ki, müsadere edilen topraklarda yerleştirilen yeni Rus göçmenlerine nüfus basına, yerli nüfusa kıyasla on ve daha çok misli toprak düşüyordu. Bu arada, yerli halka her zaman daha kötü toprak parçaları verilmekte idi⁶⁸.

Hatta, Müslümanların topraklarına Rus göçmenlerin yerleştirilmesiyle, Kuzey Kafkasya'da ekilen tarım alanları eski ilgiyi görmemiş ve verim büyük ölçüde düşmüştür. Nitekim, bir Rus araştırmacı olan P.S.Lickof, "Kafkasya'nın Karadeniz Sahillerinin Geçmişi ve Hazırı Hakkında Mülâhazalar" adıyla 1904 yılında, Kiev'de yayımladığı

66- Aynı eser, s. 93.

67- B.Baytugan, "Kuzey Kafkasya", Dergi, Yıl, 16, Sayı, 61, s. 8, Münih, 1970.

68- Aynı Makale, s.8.

eserinde, buna şu şekilde değinmiştir. "Kanlı Savaş, Dağlıları yurttan sürmüş ve ortadan kaldırmış, onların kültürünü kökünden tahrip etmiştir. Sun'î kanallar sazlık haline gelmiş, büyük emek pahasına yapılmış sun'î taraçalar yıkılmıştır. Geniş bahçeler ve mükemmel bağlar kısmen savaş sırasında ve memleketi Ruslarla iskân sırasında kökünden kesilmiş, kısmen de yabanileşmiş ve başka cins bitkilerle karışmıştır ki, yabani asma çubuklarıyla örgülenmiş ormanın sık yerinin nerede bittiğini ve eski bakımlı yerlerin nerede başladığını bugün artık tayin etmek oldukça güçtür."⁶⁹.

Bu nedenledir ki, Kuzey Kafkasya'nın nüfusu 1850-1860 yıllarında 3-3,2 milyon civarında iken, 1897'deki nüfus sayımına göre 1.662.000 kişiye düşmüştür⁷⁰. Rusya'nın bu tür iskân politikasıyla oldukça büyük başarılar elde ettiği asikârdır. Nitekim, Kafkasya Rus Ordusu Başkumandanı'nın Harbiye Nazırı'na gönderdiği raporda bu memnuniyet şu şekilde ifade edilmiştir. "Ruslarla iskân edilmiş Garbî Kafkasya tamamiyle emin bir vaziyettedir. Dağlardan çıkarılarak ovalara sürülen ve yekdiğerinden çok uzak yerlestirilen her 100.000 Dağlıya mukabil, 220.000 müsellâh Kazaklarımız vardır. Binâenaleyh, icabında ordusuz da geçinebiliriz"⁷¹.

Rusya'nın yerli halk üzerindeki baskılarının en şiddetli biçimde yaşandığı bölgelerden biri de Kuzey Batı Kafkasya ve özellikle Abhazya olmuştur. Bu şiddetli baskının ilk nedeni olarak, bölge topraklarının verimli ve

69- Hızal, A.g.e., s. 50-51

70- Baytugan, A.g.m., s.7.

71- Hızal, A.g.e., s.49.

denize açık, yani cazip bir yöre olması kabul edilebilir. Bir diğer nedeni de, Cerkeslerle birlikte Abhazların 1877-1878 Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni desteklemiş olmaları sebebiyle cezalandırılmaları fikridir.

Bu sebeplerden dolayı, Abhazya bölgesindeki 60.000 desiatiden(*) fazla toprağa Rusya'nın iç bölgelerinden getirilen göçmenler yerleştirilmiştir. Plânlı bir şekilde yapılan yerleştirme sonucu, Abhaz yerleşim birimleri Rus göçmen gruplarıyla kusatılarak, yöre halkı dağlara çıkmaya veya Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. Bu uygulama yapılırken de, 8 Ocak 1870 tarihli Iskân ve Tarım Reformu Kanunu'nun 24. maddesi değiştirilmek istenmiştir⁷². Fakat, neticede Abhazya'yı yönetmekten sorumlu olan Arakin'in, "O karar bu toprağa uymaz, isabetsizdir. Suçlu halka yerin mülkiyeti değil, ancak işletme hakkı verilebilir." yorumuyla, kararın değiştirilmesine bile gerek duyulmamıştır. Bu fikir, Kafkas Dağlıları Yönetim Komisyonu'nca da benimsenince, 1878 sonrası çiftçilere 250 desiata yerine 150 desiata verilmeyle yetinilmiştir. Böylece, bölgeye dışarıdan geti

(*)- Bir desiata 1.050 hektardır.

72- 8 Ocak 1870 tarihli Iskân ve Tarım Reformu Kanunu'nun 24.maddesi şu şekilde idi:"Abhazya'da yaşayan her sınıf halka, beylere, efendilere, üstün çiftçilere, çiftçilere, iscilere, esnafa, hizmetçi ve hizmetkâra beylik ve kölelik kaldırılınca kadar, üzerinde fiilen çalıştıkları topraklar kendilerine öz malları olarak bırakılacaktır. Awubla, "Abhazların Göçürülüşü ve Abhazya'nın Kolonizasyonu", Kafkasya Kültürel Dergi, Sayı, 18, s.28,38, Ank. 1968.

riilen göçmenlerin köy sayısı da 35'e yükselmiştir⁷³.

Carlık Rusyası'nın merkeziyetçilik ve Ruslaştırma politikasının bir arada uygulandığı bölgelerden biri de, Transkafkasya olmuştur. Ruslaştırma yolundaki ilk uygulama yönetim birimlerindeki değişikliklerle başlamıştır. Gence (Elizavetpol) guberniası (eyaleti)'nin kurulmasıyla, uezdler (yerleşim yerleri) uçastekler (ilcelere)'e bölünmüştür. Bunun sonucunda, yerel personel bürokrasinin en alt kademelerine itilmiş, önemli mevkiler Rusların eline geçmiştir. Bu tür değişimlerin doruk noktasına ulaştığı zaman da, III. Alexandr (1881-1894) dönemi olmuştur⁷⁴.

"Alexandr, tahta geçişinden kısa bir süre sonra, genel valiliği kaldırarak, Transkafkasya'nın özel statusüne son verdi. Grandük Mihail Nikolayeviç, 1882'de emekli olduğunda, yerine Prens A.M.Dondukov sadece vali ve Kafkasya genel kumandanı olarak atandı. Car, aynı zamanda merkezi hükümet dairelerinin Transkafkasya'nın yerel işleri üzerindeki otoritesini sağlamlaştırdı."⁷⁵

1870'deki Belediye Kanunu, her ne kadar hükümetlerde yerel düzeyde yer alma imkânını getirmeyi amaçladıysa da, buna özellikle Transkafkasya'da katı sınırlamalar getirildi. Duma (meclis) lardaki Hristiyan olmayan üyelerin sayısı 1892'de %50 iken, bu oran 1/3'e indirildi. Ongörülen özyönetim ilkesi, 1878'de sadece Bakü'de gerçekleştirildi.

73- Aynı makale, s. 34-35.

74- Tadeusz Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbeycanı (1905-1920), Cev. Nuray Mert, s. 34, Ist. Tarihsiz.

75- Aynı eser, s. 34.

Gence, Kuba, Nuka, Lenkoran ve Semeka'da ise yirmi yıl bir süre geçtikten sonra mümkün olabildi⁷⁶.

Böylece, yerel yönetim sisteminde yapılan bu değişikliklerle, amaçlanan Ruslaştırma uygulamaları Transkafkasya'ya 1880'lerden itibaren yoğun bir Rus göçmen akınına ortaya çıkardı. Bölgeye gelen ilk Rus göçmenler, önce-leri sadece vilâyet merkezlerine yerlesirken, yöneticilerin direktifleriyle bunların kırsal bölgelere iskânı da gerçek-lesmeye başladı. 1890'lardan itibaren hemen her tarafta, gelen Rus göçmen grupları sayesinde, 1913 sonuna kadar sadece Mugan stepinde 44 yerleşim birimi meydana gelmişti. 20.000 desiatin kaliteli ve sulanabilir arazinin bunlara dağıtılmasıyla, yerli halk büyük bir toprak kıtlığıyla karşı karşıya bırakılmıştı⁷⁷.

Rusya, ele geçirdiği her karış toprakta bu politi-kayı uygulamada en küçük bir tereddüt göstermemistir. Bunun en çarpıcı örneği, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda elde ettiği Doğu Anadolu'nun kuzey kesimindeki Kars yöre-sinde görülmektedir. Savaş sonrası Rus asıllı bir topluluk olan Molakanlar (yerli halk bunlara Malakanlar demek-te-dir)'dan bir grup Kars'ın Yalıncaıır (Zührap), Atcılar ve Calkavur köyelerine yerlestirilmistir⁷⁸.

Kırım ve Kafkasya'nın tüm bölgelerindeki uygu-lamalara paralel olarak, burada da halk bölünüp, parçalan-mıştır. Cıldır Sancağı'ndan Oltu ile Ardahan, Kars'a;

76- Aynı eser, s. 34-35.

77- Aynı eser, s. 35.

78- Orhan Türkdogan, " Türkiye'de Bazı Rus Azınlık Grupları-nın Sosyo-Kültürel İncelenmesi", Türk Dünyası Tarih Der-gisi, Yıl, 5, Sayı, 53, s.15, İst. 1991.

Ardanuç, Batum'a bağlanarak Uç Sancak Bölgesi "Oblast" adıyla Kars ve Batum askeri vilâyetlerine ayrıldı. Buraları Ruslastırmak için elden gelen her şey sistemli olarak yapıldı. Isgalden dokuz yıl sonra, 1886'da yapılan sayıma göre, "Kars Oblastı"nda 200.000'e varan nüfustan 93.533 Müslüman, 37.092 Ermeni, 23.525 Rum, 10.695 Rus Kolonisi, Estonyalı, Süryani, Asuri, Cingene, 12.144 asker, 11.837 hükümet memuru ve aileleri vardı. 1892 sayımına göre, vilâyetteki 200.868 kiseden %53'unu, 1897 sayımına göre de, %51.1/4'unu müslümanlar teşkil ediyordu⁷⁹.

"Car yönetimine geçildikten sonra, Rus devlet ve toplum hayatının temeli olan, ahaliyi toplumsal sınıflara ayırma ve imtiyazlarını belirleme sistemi Kars vilâyetinde de uygulanmıştır. Böylece, biçimsel düzeyde de bir aristokrasi, ruhban v.s. sınıfı yaratılmıştır. Ahali, zadedân (dvoryanstva), ruhban (duhaventsva), kentliler (gorodnii-soslovii), köylüler (krestyanstva) diye dört ana zümreye; Kozaklar (hür köylü sayılıyorlar, askeri bir güçtü), ecnebler gibi istisnai gruplara ayrılmıştır. Hagopyan, 1900'lerde Kars yöresinde bu sınıflara girenlerin sayısını şöyle veriyor : Zadedgân, 2089 (759'u Rus), Ruhban 1332 (1163'u Hristiyan), Tüccar 241, Şehirli 15.871, Köylü 243.839, Zanaatkâr 4336."⁸⁰

Rusya'nın göçmen iskân ettiği bölgeler, sadece Kırım, Kafkasya ve Doğu Anadolu ile de sınırlı kalmamıştır. Aynı dönemde başlayan ve büyük dalgalar halinde gelişen göçler, Orta Asya'yı da aşarak Türkistan ve Çin'e kadar

79- Kırzioğlu, Kars Tarihi, s.553.

80- İlber Ortaylı, "Carlık Rusyası Yönetiminde Kars", I.U.Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı, 9, s.347, Ist.1978.

ulaşmıştır. Yalnız 1895'te Don ahalisinden 30.000 Kozak göçmeninin Çin hududuna yerleştirdiği⁸¹ dikkate alınacak olursa, Rusya'daki nüfus hareketlerinin ne kadar büyük boyutlarda cereyan ettiği anlaşılabilir. Göçmenlerin iskân bölgelerine ulaşmaları ve herhangi bir tehlikeye maruz kalmamaları için, bunların ordu birlikleri gözetiminde tutulmaları da ihmal edilmemistir. Nitekim, 1898'de 600 kişilik bir Rus göçmen grubu, Kerson adlı bir gemiyle Kafkasya'ya iskân için götürülürken, aynı gemide refakatlerine 900 asker verilmiştir⁸². Aynı itinaya iskân bölgelerinde alınan tedbirlerde de rastlamak mümkündür. Rus göçmenlerine devletin ne derece önem verdiğini, 7 Temmuz 1898 tarihli Petersburg Gazetesi'nde, hükümetin yayımladığı bir beyannamede görmekteyiz. Hükümet, kararında, özetle, ecnebi sermayedarlarını Kafkasya'ya yerleşmeleri ve buradaki Rus göçmenlerine refah götürmeleri konusunda tesvik etmektedir. Ecnebi tüccar ve sanayicilerine, bölgeye yerleşmeleri ve faaliyet götürmeleri halinde emläke tasarruf imkânları tanınmaktadır. Daha çok, Kafkasya'nın güney ve batı kesiminde yapılması düşünülen bu uygulama için uyulması gereken şartlar ise şu şekilde belirlenmiştir:

"Evvelâ, Kuban arazisinde ve Karadeniz Eyalatında-Sohum-Batum ve Orotbesk (?)'de Zoğdid, Sefaksi, Ozorketi

81- BA, Yıldız, Hus. 326/38, Ayrıca Kazak Göçleriyle ilgili geniş bilgi için, bkz., Lias Godfrey, Göç, Cev. Mehmet Çağrı, İst. 1977, Türkistan'ın etnik yapısı ve Rusya'nın Türkistan'daki faaliyetleri ile ilgili olarak da, bkz., A. Zeki Velidî Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İst. 1981.

82- BA, Yıldız, Hus. 386/153.

nahiyelerinde, Kars arazisinde, Kutayinsi (Kutayis) vilayetinde- Erivan-Sarlıveredareleniz (?) - Surmalinsk ve Nahçıvan nahiyesinde - Eriva Eyaleti'nde- Zingerzor ve Derbirabl nahiyelerinde ve Elizavetpol ve Cava ve Langoran ve Bakü Eyaleti'nde, ecânibin Kafkasya Valisi tarafından ita olunan sehadetnameyi istihsal eyledikten sonra, gerek tasarruf ve gerek isticar suretiyle imalâthane ve fabrika te'sis etmek ve maden ocaklarını işletmek üzere liman ve şehirler haricinde emlak-ı mutasarrıf olmalarına me'zuniyet verilmiştir. Emlak-ı mebhusenin icray-ı san'ata tahsisinden dolayı şüphe arz olduğu taktirde, Kafkasya Guvanörü keyfiyeti iktizay-ı hale göre ya Maliye veya Ziraat veyahut Arazi Nazırlarına ihbar edecektir.

Saniyen, hane ve sayfiye isticarı müstesna olmak üzere, ecânibin bâlâda beyan edilen havâlide icray-ı san'at maksadına mebnî olmadığı halde emlak-ı mutasarrıf olup, taht-ı memnuîyete alınmıştır.

Salisen, havâlî-i mezkûrede ecânib sıfatıyla istiklâlen tasarruf-ı emlak hakkını te'min edebilirler. Fakat, onların bu suretle mülk tasarrufu mülk-i mezkûrün icray-ı san'ata hasr edildiği tayyün etmedikçe, tasarruf-ı hakikiy-ı ile tasarrularını müstelzim olamaz.

Rabian, ahkâm-ı salise Rusya'da icray-ı san'at hakkını istihsal etmiş olsalar bile, Ecnebi kanunları mucibince teskil olunan kumpanya ve şirketlere dahi tamamiyle tatbik edilecektir."⁸³

c- Sürgün ve Katliamlar

Rusya'dan Müslümanları göçe zorlayan önemli sebeplerden biri de sürgünler ve katliamlardır. Her ne kadar

-----
83- BA, Yıldız, Hus. 388/42.

göçlere yukarıda belirtilen asimile politikası ve ekonomik baskılar daha geniş ölçüde yolaçmıssa da, bunlar göçlerin bir anlık sebepleri değildir. Oysa sürgünler ve katliamlar, ânında göçü meydana getiren en önemli etken olmuştur.

Bu tür baskıların en çok ortaya çıktığı bölgelerden birisi Kuzey Kafkasya ve özellikle Abhazya olmuştur. Ruslar, bütün baskılara rağmen göç etmemekte direnen halktan on binden fazla Dağıstan, Cecen ve Çerkes ailesini buzlu mıntikalara sürmüş, kalanların da bütün mallarıyla hayvanlarını zaptetmiş ve milyonlarca ruble para cezası kesmiştir⁸⁴. Ayrıca, Sohum civarında da Türk askeri yetkilisi yaptığı teftiste, "Köylerin tamamen yakılıp yıkıldığını, halkın çarşaf ve yorganına varıncaya kadar soyulmuş olduğunu tesbit ederken, evsiz ve barksız kalmış yüzlerce aile ile karşılaşmıştı. Diğer taraftan Ruslar'ın halen işgali altında olan yerleşim merkezlerinde daha feci olaylar cereyan ediyordu: Cinayet, tecavüz, işkence. Meselâ, Zannis'in bütün köyleri yakılmıştır. Rus Kazaklarından kurtulmak için ormana sığınan 1500 aile "Ardlara" vadisinde aç susuz ve barınaksız bir durumdaydı. Her ne kadar Fazıl Pasa, onlara gıda maddesi göndermişse de, yardım kendilerine ulaşmadan halk açlıktan kırılmıştı"⁸⁵. Böylece, 1877-1878 Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin tarafını tutan ve Ruslara karşı ayaklanan halk, bunun faturasını çok ağır bir biçimde ödemistir.

Bu dönemde, benzer hareketler Rusya'nın yeni ele geçirdiği topraklarda (Kars, Ardahan, Artvin, Bayezid) daha çoktur. Savaş sırasında savunmasız hale getirilen Müslüman

---

84- Kaf1ı, Simalî Kafkasya, s. 128.

85- İpek, A.g.m., s.103.

köyleri, Rus ordu birliklerine mensup askerler ve Hristiyan ahali tarafından yağmalanmış, camiler ve okullar kapatılmış, kadınlara tecavüz edilerek erkekler Sibirya'ya sürülmüştür⁸⁶. Ardahan'da hastahaneye saldırılmış, hastabakıcılar katledilmiştir. Civardaki çiftlik ve köyler yağmalanmış, karşı gelenlerden de yaş ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin 800 kişi katledilmiştir. Eleskirt tarafından da yerleşim birimleri, Müslüman-Hristiyan ayırımı yapılmaksızın yakılmış, mallar talan edilmiştir. Bu gibi hadiseler Cıldır, Göle, Kars ve Bayezid taraflarında da cereyan etmiş ve bütün bunlar "Cenevre Sözleşmesi" nin ruhuna aykırı olarak yapılmıştır⁸⁷.

Bu sebebe bağlı olarak meydana gelen göçlerin diğerlerinden çok daha farklı olduğu görülmektedir. Diğer sebeplere dayalı göçlerde az da olsa bir plân ve program vardır. Ancak, canını ve namusunu kurtarmak amacıyla göç etmek zorunda kalanların durumları gerçekten içler acısı bir manzara arz ediyordu. Bu göçler, "...emsali görülmedik bir surette vuku bulmaya başlamış ve nüfus-u vürûdanın ekseriyeti nisvan ve sıbyan, halleri tarif olunmaz derecede perişan olması hasebiyle haklarında (Osmanlı Devletince)

86- Aynı makale, s. 102.

87- " " , s. 102, " Cenevre Sözleşmesi", Savaş zamanında her milletten yaralıların tedavi edilmesi ve bunların hastahane personeli ile koruma altına alınmasını öngörmektedir. Bu Sözleşme ilk olarak 1864 yılında Cenevre'de imzalanmıştır. Bundan sonra Cenevre'de bu sözleşme 1899, 1929 ve 1949 yıllarında yenilenmiştir. Bkz, Meydan Larousse, C.11, s.277.

sefkat-ı insaniyeye lâvık olacak muamelât icra olun-
mustur."⁸⁸.

d- Psikolojik Baskılar

Kafkasya Müslümanlarını topraklarını terketmeye zorlayan sebeplerden biri de, psikolojik baskılardır. Her türlü zoluğa göğüs geren bu insanlar hakkında çıkartılan bir takım sayialar, Müslüman toplumu karamsarlığa itmistir. Psikolojik baskı yöntemlerinden biri, Müslümanların Rusya ordusunda askere alınacakları, diğeri de yeni vergilere maruz kalacakları şeklinde idi.

Bu tür sayialar, daha savaş sona erer ermez başlamıştır. 1897 yılında, Kafkasya'daki Müslümanlardan asker alınacağı haberinin yayılması üzerine halk bundan tedirgin olmuştur. Her ne kadar, Kafkasya'daki İmparator Kaymakamı Grandük Misel, Almanya seyahatinden döndükten sonra Kafkasya'ya vardığında, "İmparator Hazretler'nin evlâdımızı askere almak ve size ağır vergiler tarh ve tahmil eylemek niyetinde bulunduğuna dair biraz vakitten beri beyninizde bir takım savialar deverân etmekte olduğunu istihbar eyledim. Bu sayialar, külliye bî-esastır. Sizden asker almak niyetinde bulunmadığımız gibi, istifa olunacak vergi dahi min'el-kadim ifa ettiğiniz miktarını asla tecavüz etmeyecektir..... Memalik-i Osmaniye'ye hicret etmek isteyenleri men etmeyiz."⁸⁹ şeklinde bir açıklama yapmışsa da, bu gibi sayialar hiç bir zaman sona ermemiştir.

88- Cezmi Eraslan, "II.Abdulhamid ve Kafkas Müslümanları", Kafkas Araştırmaları, C.I,s.65,Ist.1988.

89- Osmanlı Devleti İle Kafkasya,Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair, s. 85-86,Belge 26.

Nitekim, 1885'te, Rusya Hükümeti'nin Tiflis, Ahıska, Cıldır, Ardahan, Kars ve Oltu köylerinde yaşayan Müslümanlardan istisnasız herkesin askere alınacağını açıklaması üzerine, bu yörelerden Osmanlı Devleti'ne göç talepleri yoğunluk kazanmıştır. Göç edeceklerden bes yıllık askerlik bedeli alınacağını bildirilmiş olması da, bu kez olayın bir sayıadan öte, bir hükümet politikası olduğunu göstermektedir⁹⁰. 1887'de de, Rusya Ordusunda asker olmayı kabul etmeyen 1000'den fazla Müslümanın Artvin ve Batum'dan hicrete başlaması ve ilk safhada bunların 500'ünün Rize'ye ulaşması, Rusya'nın bu politikadan vazgeçmediğini göstermektedir⁹¹.

Kafkasya Müslümanlarının askere alınacağı konusu, 1894 yılında yeniden gündeme gelmiştir. Saint Petersburg Gazetesi tarafından, Rus Harbiye Nazırı'nın Kafkas ve Mave-ray-ı Kafkas'da gönüllü olan Müslümanlardan alaylar oluşturulacağına dair bir haber yayımlanmıştır⁹². Bu haber Hükümetce doğrulanmamışsa da, Kafkasya Erkân-ı Harbiye Heyeti'nce, savaş anında oluşturulacak bu alayların tanzimi için 150 asker ve yedi subaydan meydana gelen iki bölüğün hazırlanmış olması, bu konunun Hükümetin bir tasarısı olduğunu göstermektedir⁹³.

Kırım ve Kafkasya halkına Osmanlı Devleti ne kadar kucak açmışsa, Rusya da bunları ülkesinden atmakta o kadar

90- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 11, Belge, 27.

91- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 25, Belge, 29, Yıldız, Hus. 412/122.

92- Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair, s.89, Belge, 30.

93- Aynı eser, s.90, Belge, 31.

ısrarlı davranmıştır. Anadolu'ya göçenlerin bir daha geri dönmemeleri için, gerekli bütün tedbirler alınmıştır. Meselâ, 1902 yılında Kırım, Yalta, Akmescit, Gözleve ve sair bölgelerden, 150.000'den fazla Tatar'ın aileleriyle beraber Osmanlı Devleti'ne gitmek üzere, pasaport talebinde bulunmalarına karşılık, Kırım Valisi Terepof'un, "Eğer Rusya tabiyetini terkederek, bir daha dönmek üzere pasaport isterlerse, kendilerine yardımcı olacağını"⁹⁴ söylemesi, Rusya'nın Müslümanlara hiç bir şekilde tahammül edemediğini göstermektedir.

e- Ermenilerin Baskıları

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, Kafkasya'dan ve Doğu Anadolu topraklarından meydana gelen göçlerin bir başka sebebi de, bu bölgelerdeki Hristiyan kavimlerden Ermenilerin Müslümanlara yapmış oldukları ve Rusya'nın da göz yumduğu baskılardır. Ermeni Meselesi'nin de ortaya çıkmasında ilk önemli sebebi oluşturan, Osmanlı-Rus savaşı sırasında, pek çok Ermeni'nin Rus ordusunda yer aldığı veya bu dönemde Kafkasya'ya göç ettiği bilinmektedir⁹⁵. Hatta, Rusların bu Ermenilerle Gürcüleri göç eden Türk ve Müslümanların köy ve mahallelerine yerleştirerek Kafkasya'da Türkleri azınlığa düşürmeye çalıştıkları da bir hakikattir⁹⁶.

94- BA, Yıldız, Hus. 431/72.

95- Ermeni Meselesi İçin, Bkz., Mehmet Hocaoğlu, Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İst. 1976 ve Ermeni Komiteleri'nin Amel ve Hareket-i İhtilâliyesi, İst. 1332.

96- M. Fahrettin Kırzioğlu, " Ahıska Bölgesi ve Türklük", Türk Kültürü, Sayı, 87, s. 205, Ank. 1969, Awubla A.g.m., s. 33

Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde Ermenilerin Müslüman Türklere karşı başlattıkları şiddet hareketleri Osmanlı-Rus Savaşından sonra olanca hızıyla devam etmiştir. 1896 yılında, şiddet hareketlerinin Türkler için dayanılmaz bir hal alması üzerine de, Osmanlı Devleti'nin Tahran Elçiliği, bölgeye seyyar bir atasemiliterin gönderilmesini devletten yazılı olarak talep etmiştir⁹⁷.

6 Şubat 1905'teki Ermeni saldırıları karşısında savunmasız kalan Batum'un Müslüman halkı, canlarını kurtarabilmek için Osmanlı Devleti'nin Batum Elçiliği'ne sığınmıştır. Saldırıları sırasında 55 kişi katledilmiştir. Mahalli memurlar olay karşısında hiç bir şey yapmamışlardır⁹⁸. Olayla ilgili olarak, Rusya nezdinde Osmanlı Devleti'nin teşebbüste bulunması üzerine, her ne kadar Rusya Hariciye Nazırı " Kafkasya'da teb'a-i Şahânenin te'mîn-i himâye-i kuvveyesi zımmında tedâbir-i müessire ittihaz olunduğuna Hükümet-i Seniyece itimad buyurulması"⁹⁹ şeklinde bir açıklamada bulunmussa da, Ermenilerin bu tür hareketleri sona ermemiştir. Nitekim, konuyla ilgili olarak yapılan başka bir başvuruda Rus Hariciye Nazırı Yardımcısı, durumu Kafkasya Valisine ilettiğini ve Batum Şehri Müslüman ahâlisinin himayesi için bütün tedbirlerin alındığını beyan etmişse de, Ermeni saldırılarının önü alınamamıştır¹⁰⁰.

Bunun üzerine, Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar, Rusya Hükümeti'ni, kendilerini, mükemmel bir şekilde silah-

97- Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair, s.90, Belge, 32.

98- BA, Yıldız, Hus. 484/6.

99- BA, Yıldız, Hus. 484/147.

100- BA, Yıldız, Hus. 485/143.

lanmış bulunan Ermenilerin saldırılarına maruz bıraktığı gerekçesiyle, Eylül 1905'te Tiflis'te bir toplantı düzenlemişlerdir. Toplantıda bulunanlar, durumu önce bir telgrafla Rusya İmparatoru'na iletmeye ve sonuc alınmadığı takdirde de İran Şahı'na ve Osmanlı Padişahı'na basvuracaklarını ilân etmişlerdir¹⁰¹.

Kafkasya Müslümanlarının bu tessebbüsleri kısmen de olsa Rusya Hükümetince dikkate alınmıştır. Bakü'de devam eden Ermenilerin katliam hareketlerine Rus askerlerinin müdahale etmeleri ve top kullanmaları üzerine, 300 milyon rubleden ziyade hasar meydana gelmiş ve büyük tehdit altında bulunan Batum Şehri halkına her ihtimale karşı tüfekler dağıtılmıştır¹⁰². Ancak, Ermeni katliamları bununla da durdurulamamıştır. Nitekim, Gence'ye bağlı Şusa kasabasında da, Ermeniler, Müslüman yerleşim birimlerine saldırarak 81 müslümanı öldürmüşlerdir¹⁰³. Saldırıları sırasında 300 müslüman hanesiyle müslüman mahallelerindeki kuyular da tahrip edilmiştir¹⁰⁴. Müslümanların malları yağmalanmış, müdafaya

101- Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair, s.233-234, Belge,83.

102- Aynı eser, s.235-236, Belge, 84.

103- " " , s.237-238, Belge, 85.

104- Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair, s.92,Belge,35.

kalkanların üzerine ise Rus topçuları ile süvarilerinin ates açmaları sonucu müslümanlar çaresiz kalarak, Osmanlı Devleti'nin konuyu nazar-ı dikkate almasını rica etmişlerdir¹⁰⁵.

Buraya kadar sınırları belirtilmeye çalışılan Rusya'nın egemenliği altındaki topraklarda yaşayan müslümanlarla ilgili politikası sonucu, pek çok müslüman Rusya'yı terkederek, Anadolu'ya göç etmiştir. Göçler sonucunda, Kırım'da yaşayan Türklerin sayısı 280.000'e inmiştir¹⁰⁶. Tüm Kafkasya ile Doğu Anadolu'nun Rusya'nın eline geçen bölgelerindeki müslümanların sayısı da, 1914 yılında, aşağıdaki tabloda yer alan rakamlardan ibaret kalmıştır¹⁰⁷.

Baku Vilayeti	1.500.000
Kars Vilayeti	300.000
Karadeniz Vilayeti	30.000
Sohum Kazası	44.000
Gence Vilayeti	1.500.000
Dağıstan Vilayeti	1.450.000

105- Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlığı Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Başbakanlık

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s.240-241, Belge, 86, Ank.1992.

106- Kırimal, Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam, s.15.

107- Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair, s.243, Belge, 88. (Tablodaki rakamlar, 1914 tarihli Rus Resmi Kafkasya Salnamesi'ndeki rakamların doğru olmadığına dair, Osmanlı Ordusu Baskumandanlığı tarafından hazırlanan bir raporda yer almaktadır. Bkz, Aynı Belge.)

Zakatal Kazası	150.000
Batum Vilayeti	161.000
Erivan Vilayeti	700.000
Terski (?) Vilayeti	500.000
Tiflis Vilayeti	200.000
Kutayis Vilayeti	25.000
Kuban Vilayeti	300.000
YEKUN	6.860.000

C- OSMANLI DEVLETİ'NİN GÖCMENLERİ KABUL ETMESİ

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Savaşı'nı kaybetmesi üzerine, gerek Kafkasya'dan, gerekse Rumeli'den Anadolu'ya büyük bir göç dalgası başlamıştır. Göcmenler, ilk zamanlar, bozguna uğrayan ordu birlikleriyle beraber hareket ettiği için, Hükümetin bu göçler karşısında belirli bir politikası da oluşmamıştır. Göç konusu, ancak savaş bittikten sonra ele alınmış ve belirli amaçlar doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Bu konudaki bilgiler, Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya'dan Anadolu'ya yönelik göçleri, ötedenberi desteklediği yönündedir. Göçün desteklenmesine neden olan temel gaye Rusya'nın baskıları altında bu insanların ezilmelerinin önlenmesi idi ve insani düşüncelere dayanıyordu¹⁰⁸. Bundan başka, Osmanlı Devleti'nin göcmenleri kabul etmesine yol açan hedefler şunlardı:

a- İsgücü ve Asker Sayısının Artırılması:

Kafkasya'dan göçlerin teşvik edilmesinde etkili olan düşüncelerden biri, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin ekonomik kalkınmayı sağlayacak insan gücüne duyduğu ihtiyacı. Tarım alanlarını işleyecek ve nüfus artışına yol açacak bu gelişmeyi sağlamak amacıyla, yabancı göçünü teşvik için bir kanunname bile hazırlanmış-

108- Saydam, A.g.e., s.132.

ti¹⁰⁹.

1877-1878 Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra, Kafkasya'da eskiden elden çıkan topraklardan başka, Doğu Anadolu'nun kuzey kısmının da, Rumeli'nin çoğunluğuyla birlikte düşman eline geçmesi, Osmanlı Devleti'nde müslüman nüfusa duyulan ihtiyacı daha da artırmıştır. Müslüman nüfusun isgal altında kalan topraklarda terkedilmesi, bu ülkelerden orduya katılan asker sayısını da alıp götürmüştür. Bu nedenle, Osmanlı Devleti, göç olayını Kırım Savaşı sonrasında oluşu gibi, sadece ziraat erbabı kişileri çoğaltmak için değil, orduya katılacak asker sayısını artırmak için de teşvik etmiştir¹¹⁰.

b-II. Abdülhamid'in Şahsi Politikası:

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Savaşı'ndan sonra göçmenlere, özellikle de Kafkasyalı göçmenlere gösterdiği özel ilgiyi, dönemin Padişahı II. Abdülhamid ve onun yürütmeye çalıştığı politikayla açıklamaya çalışanlar da vardır. II. Abdülhamid, Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Hristiyanları lehinde müdahalelerde bulunmaları ve Rusya'nın izlediği "Panslavist" politika nedeniyle, Halifelik unvanından yararlanarak, "Panislâmist" ya da "İttihad-ı Islâm" fikrini hayata geçirmek için çalışmakla tanınır¹¹¹. Bu nedenle,

109- Kemal H. Karpat, Ottoman Population (1830-1914), s.64, Madison/Wisconsin-London, 1985.

110- Selim Deringil, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler", I.U.E.F. Tarih Araştırma Merkezi Dergisi (Prof.Dr.Bekir Kutukoğlu'na Armağan), s.435-443, İst. 1991.

111- Karal, C. VIII.s.539-549, "Panslavizm"le ilgili geniş bilgi için Bkz, Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", A.U.D. T.C.F.Dergisi, C. II, Sayı, 2-4, s. 256, Ank, 1953.

onun müslüman göçmenleri kabul etmemesi diye bir şey düşünülemezdi. Aynı zamanda onları kabul etmemek İslâm'ın Hali-fesi'ne yakışmazdı¹¹².

II. Abdülhamid'in bu ideolojiye uygun olarak, Anadolu'daki Müslüman nüfusu çoğaltmak için çalıştığı bilinmektedir. Bu işi Doğu Anadolu Bölgesi için öncelikle düşündüğü anlaşıyor. Nitekim, 17 Recep 305 (1 Nisan 1887)'deki bir İrade'siyle Kafkasya'dan gelecek göçmenlerin, Trabzon yoluyla Erzurum, Van ve Hakkâri'ye sevk edilmelerini istemiştir. Buna fazla riayet edilmemiş olacak ki, iki Cemazi-yelahir 312 (1 Aralık 1894)'de bu karara niçin uyulmadığı-nın sebepleri sorulmaktadır¹¹³. Bundan başka, 3 Recep 1315 (28 Kasım 1897) tarihli bir vesikada da, "...Anadolu'nun Rusya hududundan bed' ile hitta-i Irakiye'nin Basra cihe-tine kadar pek çok hâlf arazi bulunmasıyla oralarda muhacirîn iskânı Nüfus-u Islâmiye'nin tezyidiyle imâr-ı memleket ve terakkî-i varidât-ı devlete ve takviye-i sunufu askeriyyeye medar olacağına binâen, Nüfus-u Islâmiye'nin Memâlik-i Şâhâne'de teksiri ve akvâm-ı sâireye rüçhanla-rının muhafazası ve servet ü sâmanlarının tevsi-i esbâbının istihsaline müterettip tedâbir ilerüde kararlaştırılmak üzere evvel-bâ-evvel nüfus-u Islâmiye'nin hicreti te'min... (olunmalıdır)"¹¹⁴ denilmektedir.

II. Abdülhamid, aynı zamanda göçmenler konusundaki düşünceleriyle ilgili olarak bizzat kendisi, "O savaşın sürüklediği felaketler altında ezilenlerin yardımına yetis-

112- Eraslan, A.g.m., s.65.

113- BA, Yıldız, Hus. 314/14.

114- BA, İrade, Dahiliye, 1315 B.3/38, Deringil, A.g.m., s.436- 437.

tim. O göçmen dindasları kondurmak ve yaşatmak için mümkün olan her şeyi yaptım. İstanbul'dan Sivas'a, Halep'e kadar bir uçtan bir uca göçmen köyleri kurdum. Bunların bir çoğundaki camilerin masraflarını, Ulu Tanrımın bana emanet buyurduğu kullarına âcizâne bir yadigâr olmak üzere kendi kesemden verdim."¹¹⁵ demektedir.

Gerçekten, II. Abdülhamid, göçmenlerle çok yakından ilgilenmiş ve önceleri bu işi komisyonlar aracılığı ile halletmeye çalışmıştır. Ancak, aradan geçen zaman içerisinde, Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin sayılarının artması üzerine, bu işlerin idaresini bizzat ele almak durumunda kalmıştır¹¹⁶.

c- II. Abdülhamid'in Kafkasyalılarla Akraba Oluşu:

Kafkasya'dan gelecek göçmenlere, Osmanlı Devleti'nin gösterdiği yakın ilgiyi, yukarıda belirtilen nedenlere bağlamak (müslüman nüfusun artırılması, is gücü ve asker sayısı gibi) şüphesiz yanlış değildir. Ancak, bunların yanısıra özel bir nedenin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu da II. Abdülhamid'in Kafkasyalılarla olan akrabalık bağlarıdır.

II. Abdülhamid'in annesi de Abdülmecid'den sonraki bütün Osmanlı Padisahları gibi bir Cerkes kızıydı. Sarayda Cerkeslere de önemli mevkiler vermişti. Ahmet Hamdi Paşa ve Tunuslu Hayreddin Paşa gibi sadrazamlık makamında bulunanlar bunların en önde gelenleriydi¹¹⁷. Hatta, Padisahın

115- Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Yayına Hazırlayan İsmet Bozdağ, s.13, İst. 1975.

116- Eraslan, A.g.m., s.66.

117- M. Cağatay Uluçay, Padisahın Kadınları ve Kızları, s.34, Ank. 1980, Sefer E. Berzeg, "Osmanlı İmparatorluğu'nda

Cerkes dilini de bu nedenle öğrendiği ileri sürülür¹¹⁸. Kafkasya'dan gelecek göçmenlerden sözedilirken, "Rusya'ca din ve diyanetimize olan taaruz ve halelden dolayı Hazret-i Peygamber (S.A.V)'in sünnet-i seniyesine baş eğerek Kafkasya'dan hicret eden"¹¹⁹ ifadesinin kullanılmış olmasında, bu akrabalığın etkili olup olmadığı tartışılabilir.

d- Göç İsteklerinin Hep Olumlu Karşılanması:

Hangi nedene bağlı olursa olsun, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya göçmenlerine kapılarını sürekli açık tuttuğu ve onları daima gözetip koruduğu açıkça anlaşılmaktadır. Savaşın bitiminden sonra Anadolu'ya göç etmek isteyen, 60-70 bin göçmenin istekleri derhal kabul edilmiş ve bunlara iskân için Aydın ilindeki Cifteler Ciftliği ile Ankara sınırındaki hazineye ait Koruluk araziler teklif edilmiştir¹²⁰. Ayrıca, gelecek göçmenlerin sıkıntıya düşmeden ülkeye girmelerinin sağlanması için de gerekli çalışmalarda bulunulmuştur. Bu konuda, Hükümetin aldığı bir karar, Osmanlı Devleti'nin Petersburg Elçiliği'ne gönderilmiştir. 15 Kasım 1883 tarihini taşıyan bu telgrafta, "Mahall-i muhtelifeden aleddevam Memalik-i Şahane'ye kesret Uzre gelen muhacirini kabulde gösterdiğimiz müsâraat-ı insâniyetkârane ile bunların imkân dâiresinde esbâb-ı muayyenetlerini tedârik için, ihtiyarına mecbur olduğumuz azim

Demokratikleşme Savaşımı ve Kuzey Kafkasyalılar (1859-1908)", Kafkasya Gerçeği Dergisi, Sayı, 4, s.36, Sam. 1991.

118- Karal, C.VIII, s.249, Berzeg, A.g.m., s.36.

119- Mehmet Saray, Kafkas Araştırmaları, I, s.147, Belge, 59, Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s.53, Ank. 1991.

120- BA, Yıldız, Hus. 162/63.

fedâkârlıklar cümlenin mâlûmudur."¹²¹ denilmektedir.

Göçmenlerin ruhsatsız ülkeye gelmeye kalkışmaları, geleceklerin önceden elciliklere müracaatta bulunmalarının istenmesine rağmen, buna aykırı davranışlar karşısında bile alınan kararlar yine göçmenleri gözetecek şekilde olmuştur. Bu tür usulsüz göç hareketleri çok yaygındır. Bunların bariz bir misali, 1905 yılında cereyan etmiştir. Uyarıları dikkate almayan ve Rusya'nın izni olmadan Anadolu'ya göç eden bir kaç bin göçmenin Rusya tarafından iadeleri istenmiştir. Osmanlı Devleti ise bu durum karşısında, Hariciye Nazırı aracılığıyla Rusya'yla haberleşerek, Petersburg Elçiliği'nin göçmenler adına usulen izin talebinde bulunmasıyla göçmenlerin iadelerini önlemiştir¹²².

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti, Kafkasya göçmenlerine sadece ülkesine geldikten sonra değil, gelmeden önce de gerekli yardımlarda bulunmakta ve kolayca göç edebilmeleri için gerekli bütün imkânları sağlamaya çalışmaktadır. Nitekim, Kırım'daki köylerini terk ederek, Vidin'e gelen ve orada sefalet içerisinde kalan 95 hane ve 270 nüfustan oluşan bir grubun da yol masrafları Muhacirîn Komisyonu bütçesinden karşılanarak Anadolu'ya ulaşmaları sağlanmıştı¹²³. Aynı şekilde, Ankara'da iskânları kararlaştırılan ve Kuban'dan göç edecek 2000 göçmenin de Ankara'ya kadarki yol masrafları, müracaatları üzerine devletçe karşılanmıştır¹²⁴. Yine Kuban'dan göç edecek 1155 Cerkes göçmeninin iskân yeri olarak, Adana, Ma'muret-ul Aziz ve Halep bölge-

121- BA, Yıldız, Hus. 175/26.

122- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 25, Belge, 29.

123- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 66, Belge, 9.

124- BA, Yıldız, Mutevenni, 77/139.

leri kararlaştırıldığı halde, bu bölgelerin siddetli havasının göçmenlere yaramayacağı gerekçesiyle, Ankara İli'nin havası güzel olan Haymana, Bağla, Sivrihisar, Kırşehir, Boğazlıyan ve Maden kazalarında iskân edilmiş olmaları¹²⁵ göçmenlere gösterilen ilginin bir başka delili olsa gerek. Ankara ve Eskişehir'de daha önce göç ederek yerleşmiş akrabalarının yanında iskân için müracaat eden 200 nüfusun isteğinin kabul edilmesi de devletin göçmenleri memnun ettiğini göstermektedir.

Kırım'dan, Kafkasya'dan ve Doğu Anadolu'nun Rusya'nın eline geçen bölgelerinden, Osmanlı Devleti'ne göç isteğinde bulunan hemen bütün Müslüman ahalinin müracaatları kabul edilmiştir. Araştırmalarımız sırasında, olumsuz cevap verilen herhangi bir göç isteği ile karşılaşmadık. Bu konuda, Osmanlı Devleti'nin göç hareketlerine bakışını yansıtan birkaç göç isteği ile ilgili tutumu bir fikir verebilmektedir.

1894 yılı içerisinde, Rusya'nın Samar Eyaleti'nden 450 Tatar hane halkı, Ankara'da iskân isteği ile müracaatta bulunmuş ve bu istekleri kabul edilmiştir¹²⁶. Aynı yıl içerisinde Ufa Vilâyeti Bilbay Sancağı'ndan 200¹²⁷, Orenbol Sancağı'na bağlı köylerden 627, Boğrasdat Sancağı'na bağlı köylerden 1267, Kazan Vilâyetinden 363 ve tekrar Ufa'dan 106, Samar'dan 300 olmak üzere toplam 2863 kişi, istekleri kabul gören diğer göçmen grupları olmuştur¹²⁸.

Yine 1894 yılında, İran'ın Rusya hududunda Talis

125- BA, Yıldız, Res. 64/16.

126- BA, Irade, Dahiliye, 1312 CA. 29/30.

127- BA, Irade, Dahiliye, 1312 M. 13/22.

128- BA, Irade, Dahiliye, 1312 RA. 4/49.

kasabasından ve Hanefi Mezhebinden olan 1000 hane halkı, Siflerin kendilerine yaptıkları eziyetlerden bıkararak, Osmanlı Devleti'ne göç amacıyla müracaatta bulunmuşlar ve bu istek de kabul edilmiştir¹²⁹. Aynı yıl sonlarında, Nahçıvan'dan göç isteğinde bulunan kalabalık bir grup da 6000 kişiden oluşuyordu¹³⁰. 1904 yılında da, Kars'tan 1500 hane-nin Anadolu'ya göç ederek Konya, Adana ve Hüdâvendigâr vilâyetlerinde iskân istekleriyle karşılaşmış ve verilen cevap yine olumlu olmuştur¹³¹.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Müslümanlarına kucak açması, onlarla sürekli ilgilenmesi ve göçmenlere özel bir ilgi göstermesi Rusya'nın dikkatini çekmiş ve endişelenmesine sebep olmuştur. Nitekim, Rus Hükümetinin resmi yayın organı mevkiinde olan "Novia-Veremia" Gazetesi'nin 31 Mayıs 1900 tarihli nüshasında yayımlanan bir yazı bunu açıkça göstermektedir. Gazetede ki hükümet açıklamasında; "Şu son zamanlarda Memâlik-i Şâhâne'de Islâmiyeti tevhid ve ahali-i müslimeyi Hristiyanlık aleyhine sevk ve imale için bazı mertebede temayülât mevcut olduğu görülüyor. Sifler ve Sünnîler beynini te'lif ve ıslah için tedâbir-i muhtelifeye teşebbüs olunmuştur. Ermenilerin Rusya'ya muhaceretleri sebebiyle elyevm hâlf kalmış olan Vilâyât-ı Şâhâneyi iskân etmek maksadıyla ahali-i Islâmiyeyi hicrete sevk ve imale için Hükümet-i Seniye canibinden icra edilen tesvikat üzerine Maveray-ı Kafkasya Islâmları beyninde bir heyecan müşahade olunmaktadır..."¹³² ifadeleri yer almıştır.

129- BA, Yıldız, Hus. 311/6.

130- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 84, Belge, 85.

131- BA, Irade, Dahiliye, 1322 M.5/1.

132- Eraslan, A.g.m., s.68-69, Belge, 55.

Ancak, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya göçmenleriyle ilgili politikasını, "Göç edin de nasıl ederseniz edin" şeklinde de anlamamak gerekir. Devletin göçmenleri kabulde bir takım şartlar koyduğu da bilinmektedir. 100 yılı aşkın bir süreden beri sürekli göçmen kabul eden bir ülke durumundaki Osmanlı Devleti'nin göç için bir takım kriterler koymasın son derece normaldi. Fakat, Kafkasya göçmenleriyle ilgili, devletin belirlediği kriterler incelendiğinde, bunların devletin çıkarları kadar, göçmenlerin çıkarlarını da korumak amacını taşıdığı görülecektir. Bu kriterleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

1- Gerek göçmenlerin, gerekse devletin zor durumda kalmaması için, Anadolu'ya göç etmek arzusunda bulunanlar, önceden bundan Osmanlı devleti'ni haberdar edeceklerdir. Bunlar, iskân edildikleri yerler belirlendikten sonra göç edeceklerdir¹³³. Bu konuyla ilgili olarak, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya bir anlaşma teklifi de olmuş ve Rusya'nın İstanbul Konsolosu'nun da olaya sıcak bakması üzerine iki ülke arasında prensip kararına varılmıştır¹³⁴.

2- Kafkasya'da Ermenilerin bulunduğu bölgelerden göç edecek Müslümanlar, Osmanlı Devleti'nce kurulacak bir komisyon tarafından bizzat yerlerinde görüldükten sonra göçlerine izin verilecektir. Böylece, Ermenilerin kılık değiştirip, göçmenlere karışarak Anadolu'ya girmeleri önlenmiş olacaktır¹³⁵.

3- Kafkasya'dan ve Rusya'nın diğer bölgelerinden Osmanlı Devleti'ne göç edecek olanlar, Osmanlı tabiyetine

133- BA, Yıldız, Res. 112/85, Yıldız, Hus. 175/26.

134- BA, Yıldız, Res. 117/44.

135- BA, Irade, dahiliye, 1322 M. 5/1.

girmeyi kabul edecek ve Rusya tabiyetini terk edeceklerdir. Bu nedenle, Ülkeye göçleri sırasında ellerindeki Rus pasaportları alınacak ve bunlar sonradan Rusya tabiyeti iddiasında bulunmayacaklardır¹³⁶.

4- Göçmenler, Osmanlı devleti'nin belirleyeceği iskân alanlarında yerleşmeyi kabul edecek ve devletten yoluk, yevmiye, ziraat aleti gibi taleplerde bulunmayacaklarına dair kendilerinden sened alınacaktır¹³⁷.

5- Göç kapsamına gireceklerin Müslüman olmaları gerekmektedir. Müslüman olmayan ve Anadolu'ya göç etmeyi isteyenlerle ilgili kararlar özel bir durum arz etmektedir¹³⁸.

Her ne kadar, Rusya, zaman zaman göçün Gayr-i Müslimleri de kapsadığı yönünde hareket etmeye çalışmışsa da, Osmanlı Devleti, göçmenlerle ilgili kendi anlaşmalarının, yalnızca, sınırlı sayıdaki Cerkes topluluklarını ve Dağıstan'daki ve Kafkasya'nın diğer bölgelerindeki Türkçe konuşan bazı grupları kapsadığını iddia etmiştir¹³⁹.

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin göç için koymuş olduğu kriterler, göçü engellemeyi amaç edinmemiştir. Kendi göç politikasına uygun düşen her istek kabul edilmiştir. Göç edeceklerle ilgili olarak benimsenen prensipler, tamamen göçe belirli bir sistem kazandırmaktan ibarettir. Kırım ve Kafkasya'dan gelecek göçmenlere gösterilen sefkat ve yakın ilginin, göçün bizzat çekici sebepleri olduğu unutulmamalıdır.

136- BA, Yıldız, Res. 112/85.

137- BA, Yıldız, Res. 59/19.

138- Bkz., Gayr-i Müslim Göçmenler Kısmı.

139- Karpas, A.g.e., s. 68.

İKİNCİ BÖLÜM

1878-1908 DÖNEMİNDE YAPILAN GÖÇLER

A- GÖÇLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ :

1878'den sonra, Kırım, Kafkasya ve Kuzey Doğu Anadolu'dan meydana gelen göçler çeşitli özellikler taşımaktadır. Bu nedenle, göçlerin yapılmasıyla ilgili bölüme geçmeden önce bu özellikleri belirtmekte yarar vardır.

Bu dönemde Kırım'da yapılan göçler kitlesel boyutlarda olmaktan uzaktır. Bunlar daha çok, önceki göçlerin devamı niteliğinde olup, tarihleri de farklı yıllara dağılım göstermektedir. Göçler, bir ya da bir kaç yılda meydana gelmeyip, sürekli bir devamlılık arz etmektedir. Ancak, bunlara bireysel göçler demek de mümkün değildir. Genel olarak, 1878 sonrası Kırım göçleri, bazan bir kaç bin, bazan bir kaç yüz, bazan da bir kaç kiseden oluşmaktadır. Fakat bunların otuz yıllık dönemdeki toplamı önemli bir yekün teşkil etmektedir.

Kafkasya'dan ve Kuzey Doğu Anadolu topraklarından gelen göçmenler ise, önceleri kitleler halindedir. Sonraları bunların sayıları azalmaktadır. Ancak, zaman zaman sayılar tekrar önemli rakamlara da ulaşmıştır. Kalabalık göçlere daha çok savaş sonunda ve onu izleyen ilk yıllarda rastlanmaktadır.

Göçmenlerin ülkelerinden ayrılmaları ve Anadolu'ya varmalarına dek geçen süredeki göç hikayesini başından sonuna kadar izlemek, ne yazık ki mümkün olamamaktadır. Savaş sonunda cereyan eden göçler aniden meydana geldiği için, bunların Osmanlı Devleti'nde sadece iskânı izlenebilmektedir. Daha sonraki yıllarda gelen göçmenler için de bu tesbitler oldukça zordur. Genel olarak, bir göçmen grubunun Anadolu'daki iskânına kadarki göç hadisesi şu safhalarda cereyan etmektedir.

a- Önce grupların Osmanlı Devleti'ne göç etme talepleri ortaya çıkmaktadır. Bu talepler çoğu zaman grup temsilcilerinin dilekçeleriyle devlete ulaşmaktadır.

b- Osmanlı Devleti, göç taleplerini incelemekte ve uygun gördüğü takdirde iskân edilebilecekleri bölgeleri belirlemekte ve göçmen temsilcilerini bundan haberdar etmektedir.

c- Göçmenler kendilerine vaadedilen bölgelerde iskân olunmayı kabul ettikleri takdirde, Rusya'daki menkul ve gayr-i menkullerini satmakta ve göçe hazır hale gelmektedirler.

d- Göçe hazır hale gelen gruplar, çeşitli ulaşım vasıtalarıyla Anadolu'ya ulaşmaktadırlar.

e- Anadolu'ya gelen göçmen grupları, devlet tarafından iskân bölgelerine sevk edilmekte ve göç tamamlanmaktadır. Ancak, az da olsa bu sisteme uygun olmayan göç hareketleri de göze çarpmaktadır. Bazan Rusya'dan izin alınmadan ve Osmanlı Devleti'ne de sorulmadan firaren gelen göçmenler de olmuştur. Fakat bunların sayıları oldukça sınırlıdır.

Osmanlı topraklarına göç talebinde bulunan her göçmen grubunun tamamının fiilen göç ettiği de şüphelidir. Çoğu defa, istedikleri bölgelerde iskânlarına izin çıkmayanların bundan vazgeçtiklerini de kabul etmek gerekir. Ayrıca, göç etmeye karar vermelerine rağmen, mallarını satmayanlar veya ucuza satmak istemeyenlerin de ülkelerinde kalmayı tercih edebilecekleri unutulmamalıdır.

Ayrıca tarihi belgelerdeki göçle ilgili bilgiler çoğu defa yeterli bilgiye sahip olmaktan uzaktır. Bazan bir belgede, göç talebiyle ilgili bilgiler yer alırken, bazan da bir başka belgede, ne zaman göç ettikleri belli olmayan bir grubun iskânıyla karşılaşılmaktadır. Bir başka

güçlük ise, göçmenlerin geldikleri ülkenin belirtilmemesinden kaynaklanmaktadır. Meselâ, Biga'da Cerkeslerin iskânından söz edilirken, bunların Kafkasya'dan gelen Cerkesler mi, yoksa Rumeli Cerkesleri mi olduğu açık değildir. Bu durum, göçmenlerin sayısı ile ilgili tahminleri de güçleştirmektedir. Bu nedenle, göçlerin seyri ele alınırken, daha çok fiili göçler üzerinde durulacaktır. İskân bölgelerinin de ileride ayrıntılı olarak verilmesiyle, göçmenlerin ne zaman geldikleri ve nerelerde yerleştirdikleri konusunda yeterli bir fikir elde edilmeye çalışılacaktır.

B- GÖÇLERİN SEYRİ :

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması, Kafkasya'daki müslüman toplulukları heyecanlandırmıştır. Bu heyecan iki şekilde kendini göstermiştir. Birincisi, savaşın kazanılması halinde Hristiyan Rusya'nın boyunduruğundan kurtulma umidi, diğeri de kaybedildiği takdirde sonucun doğuracağı endişeler şeklinde görülmektedir. Savaşın sonucu belli olmadan önce, Anadolu'ya göçmenlerin gelme cabalarının bulunması, Kafkasya müslümanları arasında da, savaşın kazanılmasının imkânsızlığına inananların sayısının bir hayli yüksek olduğunu göstermektedir.

Meselâ, 1877 yılında Dağıstan ahalisinden kadın, erkek 100 kişilik bir grup, ülkelerinden Çürüksu'ya gelmişlerdir. Bu esnada, Çürüksu'ya askeri erzak çıkartmakta olan sehir vapuru, bunları Çürüksu'dan alarak Karadeniz Filosu Kumandanı Mirliya Ahmet Paşa'nın emriyle Batum'a götürmüştür. Konunun Bab-ı Ali'ye iletilmesiyle de bunların göç etmelerine 3 Mart 1877 tarihli İradeyle izin çıkmıştır¹.

1- BA, İrade, Dahiliye, 60637. (Çürüksu Karadenizin doğusunda, Fas (Poti) ile Anapa arasında bir bölgedir. Halkı tak-

Fakat, savasta Kafkasya müslümanlarından yararlanmayı düşünen Osmanlı devleti, göçü önlemek için Dağıstan'daki asiretlerle görüşmelerde bulunmak üzere bölgeye bir heyet göndermiştir. Daha önce göç etmiş olan Dağıstan göçmenlerinin ileri gelenlerinden Hacı Ahmet, Osman, Ali, Abbas ve Mehmet Bey'lerden oluşan heyet, 10 Ağustos 1877'de 41.000 kuruş yolluk verilerek yola çıkarılmıştır². Heyetin Dağıstanlılar üzerinde etkili olduğundan ve bunları savasta Rusya'ya karşı ayaklandırdığından şüphe yoktur. Fakat bu durum sadece Dağıstan için geçerlidir. Kafkasya'nın diğer bölgelerinde yaşayan öteki toplulukların göçleri devam etmiştir. Nitekim, Hükümetin 14 Ağustos 1877'de, Kafkasya'nın Sohum ve diğer bölgelerinden gelecek göçmenlerin, Trabzon ve civarındaki iskelelere çıkartılması ve iskân bölgelerinin kararlaştırılması için bir komisyon kurulmasını istemesi, savaş üzerinden çok geçmeden göçlerin başladığını göstermektedir³.

Savaşın sona ermesi ve 3 Mart 1878'de Yeşilköy (Ayastefanos) Anlaşması üzerine, konu Rusya basınında geniş şekilde yer almıştır. Bu haberlerden etkilenen ve artık Rusya egemenliği altına girdiklerini öğrenen Batum ve Ardahan yöresi müslüman halkı, kitleler halinde göçe hazırlanmışlardır. Ahaliyi temsilen, Mehmet adlı birisinin Mabeyn-i

riben 1650'lerde müslümanlığı benimsemiştir. Ahışa eyaletine bağlı bir kaza durumunda olup, bir süre yurtluk ve Ocaklık sistemiyle yönetilmiştir. Daha geniş bilgi için Bkz. Bayram Kodaman, Nedim Ipek, "Çürüksu Kazası"; Ondokuzmayıs U.Eğ.F.Dergisi, Sayı, 7 s.99-120, Samsun, 1992.

2- BA, Irade, Dahiliye, 60873.

3- BA, Irade, Dahiliye, 61522.

Hümayun'a cektığı asagıdaki telgraf, göçmenlerin hâlet-i rûhiyeleri hakkında önemli bir fikir vermektedir :

"Rusya Hükümeti'nin bu günlerde nesriyatına nazaran, bu havali Rusyalu elinde kaldığı tahkiken bildirilmekte olduğundan ve ahalimiz ise Devlet-i Aliye tabiyetini terk etmeyüp, bu babda her güne fedakârlığa hazır olduğundan zıll-i esâretten istihlâsımız emrinde umum teb'a meyanında tazminat itasına razı olduğumuz gibi, bununla matlub hasıl olmadığı halde, Hükümet-i Islâmiyede bulunmak ve taht-ı Liva-i Osmaniye'de hasr için esbâb-ı hicretimizi teshil eylemek üzere yedimizde bulunan arazi ve emlakimizin fûrûhatına nümânaat olunmasının şerâit-i mesa-lihaya rabtı istirhamında Erzurum ve Batum müşiriyetlerine verdiğimiz mahzar mucibi vekili olduğum Ardahan ve Göce (?) dairesi ahalisi tarafından arz ve istirhama cür'etle cevap-ı lâzimesinin umumen intizarında olduğumuzdan serian itası babında ferman. 7 Mart 94, Vekil-i Daire-i Ardahan ve Göce Mehmet"⁴

Göçmenlerin büyük bir bölümü de, savaş sırasında geri çekilen ordu birlikleri ile hareket etmişlerdir. 1877 yılının Eylül ayında, Osmanlı Ordusunda görev yapan Abaza Albayı Maan Kamlat, Abhazya'nın Bızıp bölgesi halkını sahil de toplayarak, topluca gemilere bindirip göç etmelerini sağlamıştır. Savaşla birlikte başlayan ve Kars yöresinden yeni sınırın batısına göç edenlerin sayısı da 1882'ye kadar 82.000'e ulaşmıştır⁵.

4- BA, Irade, Dahiliye, 62392.

5- Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 552, Awubla, A.g.m., s.30.

(Awubla, bu makalesinde, Abhazların göç etmeyi kabul etmemesi üzerine bunların gemilere zorla bindirildiğini

Bu yoğun göç dalgaları sonucundadır ki, daha 1 Nisan 1878'de, (Yesilköy Anlaşması'ndan 24 gün sonra) İstanbul'da 230.000 göçmen birikmiştir⁶. Bu rakam 25 Eylül 1878'de 387.804'e ulaşmıştır⁷. Bunu aynı yılın Ekim ayı içerisinde, Acara, Sufla, Mahçil, Livane, Gönve, Cürüksu ve Batum'da 60-70 bin nüfusu göç talebi izlemiştir⁸. 1879 yılının Mayıs ayı içerisinde, Batum'da 8.000'den fazla göçmen, Anadolu'ya geçmek üzere şehir iskelesinde toplanmışlardır. Ancak, göç etmeleri için gerekli vasıtaların zamanında gönderilmemesi üzerine, sahilde bir süre beklemek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine göçmenler, Batum Şehbenderliği'ne başvurarak, ziraat mevsiminin geçmek üzere olduğunu, bir an önce vasıta gönderilmediği takdirde geriye dönüp, tarlalarını ekmeye başlayacaklarını belirttiler. Batum Şehbender Vekili Yusuf Ziyaeddin'in durumu Bab-ı Alî'ye yazması üzerine, göçmenleri ve hayvanlarını almak üzere, Tersâne-i Amire vapurlarından bir kaç tanenin gönderilmesine karar verilmiştir⁹. Aynı yılın sonlarında, Acara ve Livane'den hareket eden 20.000 kişi Trabzon ve Canik taraflarına ulaşmışlardır¹⁰. 25 Kasım 1879'da da, daha önceki göç talepleri kabul edilen Murgul göçmenlerinden 2000 kişi, Hopa limanına gelerek, vekilleri Ferhat aracılığıyla Hükümetten vapur talebinde bulunmuşlar ve kendilerine vapur sağlanması üzerine de, Sinop limanına çıkarıl-

belirtmektedir.)

- 6- BA, Irade, Dahiliye, 62392.
 7- BA, Yıldız, Hus. 162/ 43.
 8- BA, Yıldız, Hus. 162/63.
 9- BA, Yıldız, Mütenevvi, 3/116.
 10-BA, Yıldız, Esas, Evrakı,44/94-10.

mıslardır¹¹. Yine Murgul'dan, Batum'lu Abdülkerim Ağa'nın talebiyle, kabilesinden 300 kişi aynı yıl içerisinde Balıkesir yöresine göç etmiştir¹². Bir başka göçmen grubu ise, Batum'dan yola çıkarak, kara yoluyla Hopa'ya gelmiştir. 6000 kisten oluşan bu göçmen grubundan bazılarının Ordu ve Unye'ye gitmek istemeleri üzerine kendilerine nakliye için Batum Vapuru gönderilmiştir¹³.

1880 yılında Kafkasya'dan önemli bir miktar Cerkes göçmeni İstanbul'a gelmiştir. Sayıları hakkında herhangi bir rakam verilmemesine rağmen, Padisah'ın hususi bir iradesinde, bunlardan kalabalık diye söz edilmesi ve kabile kabile bir an önce iskân edilmelerinin istenmesi, önemli bir yekûn teşkil ettiklerini göstermektedir¹⁴. Bu yıl içerisinde, Rusya'dan Samsun'a gelen göçmenlerin sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir¹⁵.

1880'de Rusya topraklarından Samsun'da karaya çıkan göçmenler.

Göçmenlerin kimlikleri	Samsun'da karaya çıkan	Samsun veya Canik San.da iskan edilen	Ankara veya Sivas'a gönderilen	Samsun'da ölen
Cerkes-Abazalar (Rusya'dan)	12.116	4.668	7.028	420
Cerkes (Rumeli'den)	6.252	964	4.838	450

11- BA, Bab-1 Alf Evrak Odası, Ay.Defteri,Nr.1553,s.199.

12- BA, Bab-1 Alf Evrak Odası, Ay.Defteri,Nr.1553,s. 79.

13- BA, Bab-1 Alf Evrak Odası, Ay.Defteri,Nr.1553, s.157.

14- BA, Irade, Dahiliye, 67490.

15- Karpat, A.g.e., s.69.

Tatarlar (Kafkasya)	14.824	881	13.472	471
Gürcüler (Kafkasya)	1.594	25	1.535	34
Türk (Batum)	91	--	--	--
TOPLAM	34.877	6.538	26.964	1375

1881 yılı, göçlerin biraz yavaşladığı bir yıl olarak görülmektedir. Bu yıl içerisinde Kafkasya'dan göçmen geldiğine dair herhangi bir belgeyle karşılaşmadık. Bir yıl aradan sonra göç kabileleri yeniden ortaya çıkmaya başladı. 1882 yılında vapurlarla beraber altı ayrı Çerkes kafilesi İstanbul'a geldi. Hükümetçe Suriye'ye sevklerine karar verilen göçmenler, geçici olarak Üsküdar'daki askeri koğuşlara yerleştirildiler. Bunlardan sonuncu kafilenin İstanbul'a gelisi gecenin geç saatlerinde olmuştur. Karanlıkta güçlkle koğuşlara nakledilen göçmenler için her koğuşta ayrı ayrı fenerler yakılmıştı¹⁶. Aynı yılın Ekim ayı içerisinde de 272 kişilik bir Abaza göçmen kafilesi İstanbul'a vardı. Kafkasya'nın Dabkan yöresinden olan göçmenlerin İstanbul'a gelisleri bir İtalyan vapuruyla olmuştur¹⁷.

1883 yılında da Kafkasya Çerkes göçmenleri, kalabalık gruplar halinde İstanbul'a gelmiştir. İlk gelen gruplar Kumbarahane'de geçici olarak barındırılmış ve sevkleri önemli bir mesele olmuştur. Resmi daireler arasında yapılan bir takım yazışmalardan sonra, bunlar, İzmit'e, Yalova'ya,

16- BA, Yıldız, Mütenevvi, 12/49.

17- BA, Yıldız, Mütenevvi, 12/65.

Samsun'a, Karabiga'ya ve Beyrut'a gönderilmişlerdi¹⁸. Yine 1883 yılında, İstanbul'a gelen başka bir Cerkes kafilesi, bir süre geçici olarak Zahirehane'de misafir edildikten sonra Biga'ya sevk edilmiştir. 500 hane ve yaklaşık (hane halkı bes kişi hesabıyla) 2500 kişiden oluşan bu kafile için de Biga'da tamamının iskânı için yeterli arazi bulunmadığı yönünde görüş bildirilmesine rağmen, göçmenlerin tamamı Biga'ya sevk edilmisti¹⁹.

1884 yılında ise Kafkasya'dan gelen bir göçmen kafilesi doğrudan doğruya iskân bölgelerine (Biga'ya yakın yerler) gönderilmek üzere vapurla Mudanya iskelesine çıkarılmıştır²⁰.

1886 yılında İstanbul'a gelen Kafkas göçmen sayısında bir azalma görülmektedir. Bu yıl içerisinde İstanbul'a gelerek diğer bölgelere sevk edilenler 23 hane ve 102 kişiden oluşan Batum göçmenlerinden ibarettir²¹.

1887 yılında Vilâd-i Kafkas ve Kuban ahalisinden 1000 kişi Rusya'nın Nevopos Limanından bindikleri bir Rus vapuruyla Samsun, Sinop ve Giresun iskelelerine çıkarılmıştır²². Bunu yine Kuban dağlılarından 600 kişilik bir Hemvendliler kafilesinin gelisi izlemiştir²³.

1888 yılında bir Cerkes göçmen kafilesi Sirkeci'ye gelmiş ve iskân yerleri konusunda Hükümet temsilcileriyle

18- BA, Yıldız, Hus. 175/29.

19- BA, Yıldız, Hus. 175/112.

20- BA, Irade, Dahiliye, 74289.

21- BA, Yıldız, Hus. 201/61 ve Yıldız, Mütenevvi, 25/74.

22- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 25, Belge, 64.

23- BA, Irade, Dahiliye, 85428.

uygun olacaktır. Bu takdirde, Rusya Hükümeti, Kafkasyalı-
lara vakıf bir memuru görevlendirmeyi taahhüt eder²⁶.

Rus Elçiliğinin bu tavrı üzerine, Hariciye Neza-
reti konuyu 20 Cemaziyevvel 1307 (15 Ocak 1890) tarihinde
Dahiliye Nezareti'ne bildirdi²⁷. Dahiliye Nezareti'nin bu
kadar göçmenin iskânının mümkün olup olamayacağını Muhaci-
rin Komisyonundan sorması üzerine Komisyon Başkanı adına
Mehmed Selâhaddin su bilgileri vermiştir: Konya vilayetinde
180.700, Ankara'da 43.300 ve Adana'da 111.078 dönüm olmak
üzere toplam 335.078 dönüm boş arazi bulunmaktadır. Ancak
göçlerine izin verilenlerin hepsinin bu arazilerde iskân-
ları mümkün değildir²⁸. Bunun üzerine, Dahiliye Nezareti
durumu Sadarete bildirdi²⁹.

Ancak, bu yazışmaların uzun sürmesi ve Osmanlı
Devleti'nin konuyla ilgili karar vermekte gecikmesi, Rus-
ya'nın, Hükümet nezdinde yeni teşebbüste bulunmasına yol
açmıştır. İstanbul'daki Rus Elçiliği aracılığıyla, Osmanlı
Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13/25 Subat 90 tarihli bir
muhtıradan, aradan geçen süre içinde Devletin göçün teknik
yönüyle ilgili bazı çalışmalarda bulunduğunun haber alındı-
ğı, fakat taraflarına herhangi bir kararın bildirilmediği,
ziraat mevsiminin yaklaşması nedeniyle göçmenlere ne şekil-
de cevap vereceklerini kendilerinin de bilemedikleri, bu
nedenle de acilen Osmanlı Hükümeti'nin kararının bekle-
nildiği ifade edilmistir. Ayrıca, göçün herhangi bir huzur-
suzluğa meydan verilmeden gerçekleşmesi amacıyla konuyla

26- BA, İrade, Meclis-i Mahsus, 4800, Lef, 1.

27- Aynı belge, Lef, 2.

28- BA, İrade, Meclis-i Mahsus, 4686, Lef, 2, 4800, Lef, 4.

29- BA, İrade, Meclis-i Mahsus, 4800, Lef, 5.

ilgilenen Osmanlı yetkilileriyle görüşmelerde bulunmak üzere, Kuban Vali Muavini General Malama'nın İstanbul'a gönderildiği de belirtilmiştir³⁰.

Hariciye Nazırı, Elçilik Muhtırasını 18 Mart 1890' da Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş, aynı gün Dahiliye Nazırı da durumu Sadaret'e arz etmiştir. Bu arada kurulacak komisyon yetkilileriyle görüşmek için İstanbul'a gelen General Malama'nın acilen Rusya'ya dönmesi üzerine, yerine Elçilik Atasemiliteri Miralay Peçkof tayin edilmiştir³¹.

Bunun üzerine, Osmanlı Hükümeti'nce Adliye Nazırı Cevdet Paşa başkanlığında bir komisyon kuruldu. Komisyonunda Cevdet Paşa'yla birlikte Evkaf-ı Hümayûn Nazırı Rıza Paşa ve Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa yer alıyordu. Komisyonun görevi, konuyla ilgili geniş bir rapor hazırlamaktı. Raporda, daha sonra Meclis-i Vükelâ'ca görüşülüp karara bağlanmak üzere, göçmenlerin ne kadarının kabul edilip, nerelerde iskân edilebileceği ve bunlara tanınması gereken muafiyetler konusunun yer alması istenmişti³².

Cevdet Paşa Komisyonu, gerekli çalışmaları yaptıktan sonra hazırladığı raporu Meclis-i Vükelâ'ya takdim etti. Raporda şu görüşlere yer verilmisti: Mûhacirûn Komisyonu'nun tesbit ettiği arazi miktarı 335.078 dönümden ibarettir. Balkan göçmenleri için tesbit edilen Aydın, Hüdavendigâr ve Kastamonu'da bu kadar daha arazi bulunmuştur. Göçmenlere iskân için verilebilecek eldeki arazi miktarı böylece toplam 700.000 dönüm civarındadır. Daha önceki göçmenlere olduğu gibi, bunlara da bir çift için, âlâ yerden

30- Aynı belge, Lef, 6.

31- Aynı belge, Lef, 7,8.

32- Aynı belge, Lef, 9.

aralarında ihtilâf çıkmıştır²⁴.

1889 yılı sonlarında Osmanlı Devleti, beklenmedik bir göç talebiyle karşılaşmıştır. Kafkasya'nın Kuban vilâyetine bağlı Yekaterinodar ve Labinsk nahiyelerine bağlı köyler ahalisinden 24.000 hane Çerkes, Osmanlı Devleti'ne göç etmelerine izin verilmesi için Rusya makamlarına başvurmuşlardır. Savaş döneminden sonra bu kadar kalabalık bir göç talebinin ilk defa meydana gelmesinde, III. Alexandr döneminde müslüman kitlelere karşı yürütülen siddet ve baskı politikasının dozunun artmasının etkili olduğu muhakkaktır²⁵.

Rusya Hükümeti, Çerkeslerin göç isteklerini bir takım şartlar ileri sürerek kabul etmiş ve İstanbul Elçiliği aracılığıyla konuyu Osmanlı Devleti yetkililerine iletmıştır. 19/31 Kânun-i evvel (Aralık) 89 tarihiyle^(*) Hariciye Nezareti'ne gönderilen takrirde, konuyla ilgili su görüşler yer alıyordu : Rusya İmparatorluğu Çerkeslerin göçlerine muhalefet etmemektedir. Hatta göçmenlerin bu nahiyelere ait kendi hisselerine düşen meblâğdan istifade etmelerine müsaade eylemiştir. Ancak, bunların Rusya hududuna yakın yerlere iskân edilmemeleri gerekmektedir. Bab-ı Ali bunu kabul ettiği takdirde göç sırasında herhangi bir sıkıntının yaşanmaması için Rusya Hükümeti göçe nezaret edecektir. Bunun için de Osmanlı Devleti'nin bunların nerede iskân edeceğini bildirmesi, göçmen vekillerinin bu arazileri görmeleri ve ülkelerine döndükten sonra göçün başlaması

24- BA, Yıldız, Mütenevvi, 36/70.

25- Bkz., Göçlerin Sebepleri Bölümü.

(*) 19 Rakamı Rusya takvimine göredir. Rusya takvimi Milâdi takvimden 13 gün geride seyretmektedir.

70, vüstâ yerden 100 ve ednâ yerden 130 dönüm arazi verilecek olursa, bu miktar çok yetersizdir. Bu uygulamayla gerekli olan arazi miktarı 2.000.000 dönüm civarındadır. Ancak, Halep civarında, bundan başka hâlf araziler de iskân için kullanılabilir. Zaten, General Malama da, bunların tamamının göç etmesinin şüpheli olduğunu söylemiştir. Yine bu sahsın ifadesine göre, bunlar 20-30 yıldan beri sahilde ziraatle uğraştıklarından, güneydeki sıcak iklime alışamama gibi bir problem de olmayacaktır. Göç edeceklerin her kabileden üçer beser kisiden oluşacak vekilleri (bunlar 200 kişi civarındadır) arazileri görüp, memleketlerine döndükten sonra göç başlamalıdır. Ancak, daha önce Kastamonu yöresindeki iskân bölgelerini görmüş olan 1000 hanenin tekrar temsilci göndermelerine gerek yoktur.

Göçün herhangi bir uygunsuzluğa meydan vermeden gerçekleşebilmesi için, Bahriye Nezareti veya hususi kuruluşlardan bu iş için birkaç vapur kiralanmalıdır. Göçmenlerin vapura binecekleri limanlarla, çıkacakları iskeleler ve kabile adetleri önceden Rusya'ca elçiliklere bildirilecektir. Vapurlar göçmenleri karaya çıkarmadan, mümkünse doğrudan iskân bölgelerine (Mersin'e) götürmeli veya bunlar aktarma usulü ile taşınmalıdır. Kastamonu'ya iskânı kararlaştırılanlar ise Inebolu iskelesine çıkarılmalıdır. Göçe bu yılın baharında başlanmalı ve Kânûn-i evvel (Aralık) başına kadar devam edilmelidir. Eğer göç tamamlanamazsa, ertesi yıl aynı dönemde yeniden başlanmalıdır. Göçmenlerin iskân edilmelerine önce Adana Vilayeti'nden başlanmalı ve Oradaki hâlf araziler dolduktan sonra, Konya ve daha sonra Ankara'daki iskâna sıra gelmeli ve göçmenler peyderpey

buralarda iskân edilmelidir³³.

Cevdet Paşa Komisyonu Raporu, Meclis-i Vükelâ'da görüülerek uygun bulunmuş ve göçlerin belirtilen esaslara göre yapılması kararlaştırılmıştır³⁴. Fakat, bu arada Rume- li'den göçlerin yoğunluk kazanması üzerine, göç edecek Kafkasya göçmenlerinin, Sumnu göçmenlerinin arkası alın- dıktan sonra kabulüne ve simdilik sadece 1000 hane (5000 kişi) nin kabul edilmesine dair Irade çıkmıştır³⁵. Ancak, göç edecek olanlardan 10.000 kişinin emlaklerini sattığının anlaşılması üzerine, bunların göcünün ertelenmesinin sakın- caları gözönünde tutularak hemen göç etmeleri kabul edil- miştir³⁶. Bu defa yapılan görüşmeler sonunda, göç ede- ceklerin 9.100 kisiden ibaret olduğu tesbit edilmiştir³⁷.

Bu göçmenlerin Anadolu'ya nakline 1890 yılının sonlarında başlanmıştır. Göçmenler, her biri 2400 kiseden oluşan kabileler halinde, Rusya vapurlarıyla Novoroski li- manından hareket etmişlerdir. Rusya makamları bunların nerelerde aktarma edileceğini Osmanlı Devleti'nden öğrenmek istemistir. Vapurların aktarma için sadece bir gün bekleye- ceği bildirilmiş, fazladan beklenilecek her gün için 500 ruble gecikme ücreti istenmesi de ihmal edilmemiştir. Ayrıca, göcü kararlaştırılan 9.100 kiseden başka, 750 yok- sul göçmenin daha bunlarla getirileceği de bildirilmiş ve

33- Aynı belge, Lef, 10.

34- Aynı belge, Lef, 11-12.

35- Aynı belge, Lef, 14, Ipek, A.g.m., s.117

36- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 54, Belge, 50, Yıldız,Hus.235/42,Yıldız,Mütenevvi,42/14,Yıldız,Esas, 33/553-27.

37- BA, Irade, Meclis-i Mahsus,4851.

Osmanlı devleti bunları da kabul etmiştir³⁸.

Göçmen kafilelerinden ilki 21 Ekim 1890'da Novoroski'den vapura bindirilmistir³⁹. Bunların İstanbul'a gelisleri 30 Ekim 1890'da olmuş ve Konya ilinde iskân edilme-lerinde ve sevklerinde bazı problemler çıkmıştır⁴⁰. 3 Aralık 1890'da Rusya'nın Ürl adlı vapuruyla başka bir kafile 2415 kişi olarak Anadolukavağı'na gelmiştir. Rusya, vapurun bağlı bulunduğu acentanın Mersin limanında karantina uygulan-diğını, bu nedenle göçmenleri Mersin'e kadar götürmeyeceklerini bildirmeleri üzerine, göçmenlerin Heybeliada önlerinde aktarma yapılması düşünölmüş, ancak sandallarla yapılacak aktarmanın tehlikeli olacağı anlaşıldığından bundan vazgeçilmiştir. Bunun üzerine Rusya vapurunun göçmenleri Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) limanına götürmesine karar verilmiş ve aktarma burada yapılmıştır. Bundan sonraki başka bir kafilede yine aynı limanda aktarma edilerek, Mersin'e sevk edilmiştir⁴¹.

9.100 kişilik göçmen grubunun son kafilesi de, 15 Aralık 1890'da Kal'a-i Sultaniye limanına ulaşmıştır. Ancak Rusya vapurunda yiyecek ve içecek bulunmaması üzerine göçmenler burada acılıktan ve susuzluktan şikâyetçi olmuşlar mahalli makamlar da bu kadar göçmenin ihtiyacını karşılamadıklarından konuyu Bab-ı Alî'ye iletmisler ve vapurlarla acele olarak ekmek yola çıkarılmıştır. Göçmenler, daha sonra Rusya vapuruna yanan Necid Vapuru'na aktarma

38- BA, Irade, Hariciye, 20566, Irade, Dahiliye, 93776.

39- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 4969.

40- BA, Irade, Dahiliye, 93898.

41- BA, Irade, Dahiliye, 94349, 94350.

yapılarak Mersin'e gönderilmiştir⁴².

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı döneminden 1891 yılı başına kadar Osmanlı Devleti'ne, çoğu Rumeli göçmeni olmak üzere, 717.339 kişi gelmiş ve bunların tamamına yakını (717.258) Anadolu'ya iskân için sevk edilmiştir. Bu arada, İstanbul'a gelmeden Sohum'dan doğrudan doğruya Samsun'a çıkan göçmen sayısı da 50.000'dir⁴³.

Kuban'dan göç edecek Cerkes göçmenlerinden 9.100 kişiden sonraki nüfusun da Anadolu'ya kabul için 1891 yılının sonunda yeniden müracaat ettikleri görülmektedir. Rusya Elçiliği, bunların göçünün üç yıla yayılmasını istemiştir. Osmanlı Devleti, Rumeli'den göçün devam ettiğini, onların arkasının alınmasından sonra Kafkasya göçmenlerinin kabul edileceğini bildirmişse de, bunlardan mallarını satarak 5.000-10.000 kişinin göçe hazırlandığının öğrenilmesi üzerine, göçlerin tehirinin meydana getireceği sakıncalar nedeniyle, bunları kabul etmek zorunda kalmıştır. Önce bu göçmenlerin Bingazi'deki hâli arazilere iskân edilmeleri ve bunun için de vekilleri aracılığıyla iskân yerlerini görmeleri istenmiş ve sevklerinin de doğrudan doğruya yapılması istenmiştir. Fakat, Cerkes göçmenlerinin Bingazi'nin sıcak havasına uyum gösteremeyecekleri dikkate alınarak bunların Samsun, Sinop ve Sivas'ta iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır⁴⁴.

"1892 yılında da 120 hanede 700 Kafkas göçmeni aynı bölgeye yerleştirmek istenmişse de, mahalli idareler iskâna elverişli yer kalmadığı sebebiyle buna karşı çıkmış-

42- BA, Yıldız, Mütenevvi, 47/13.

43- BA, Yıldız, Hus.255/64.

44- BA, Yıldız, Res. 56/48, Ipek, A.g.m., s.118.

lardır. Bu durum karşısında, söz konusu göçmenlerin Haray-ı Hümayûn Nazırı Ferik Muzaffer Paşa'nın simendüfer güzergâhında tesbit ettiği yerlere hane inşaatı, ziraat edevatı ve tayinat gibi yardım talep etmemeleri şartıyla yerleştirilmesi, Meclis-i Vukelâ'ca tasvip edilmiştir."⁴⁵ Ankara'da bundan başka 2.000 hanenin iskân edilebileceği kadar arazi mevcut olduğu da tesbit edilmiştir⁴⁶.

1893 yılında, Rusya'nın Kuban Vilâyeti ahalisinden 1155 kiseden oluşan bir Cerkes Kabilesi, Osmanlı Devleti'ne göç için müracaat etmiş ve Rusya makamlarından izin almışlardır. Önce Muhacirin Komisyonu'nun tesbit ettiği Halep, Adana ve Mamuret-ül Aziz Vilâyetlerindeki hâli arazilerde iskân edilmek istenmişlerse de yine oraların havasına alınamayacakları gerekçesiyle Ankara Vilâyeti'nin Haymana, Balâ ve Sivrihisar yörelerinde tesbit edilen 2.000 dönüm arazinin bir kısmına iskânları kararlaştırılmıştır. Aynı araştırmalar sırasında Kırşehir köylerinde 300, Boğazlıyan ve Maden kazalarında da 200 hanenin iskânına yetecek arazi bulunmuştur⁴⁷. Bu arazilerde iskân etmek üzere aynı yıl içerisinde 2.000 kişilik bir Cerkes kafilesinin vekilleri olan Nuri, İlyas ve Rikoz'un müracaatları olmuş ve göçlerine izin çıkmıştır. Ancak, Ankara'ya kadarki nakliye masraflarını kendilerinin karşılaması için bunlardan sened alınmak istenmesi üzerine bu durumu tepkiyle karşılamışlardır⁴⁸.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen, göçmenlerin arkası bir türlü alınamamış-

45- İpek, A.g.m., s.118-119.

46- BA, Yıldız, Res. 59/19.

47- BA, Yıldız, Res. 64/16.

48- BA, Yıldız, Mütenevvi, 77/139.

tır. Anadolu'ya yönelik göçlerde, 1893'ten sonra biraz yavaşlama göze çarpmaktadır. Ancak, bu tarihe kadar gelen, sevk edilen ve iskân edilenlerin sayısı büyük bir yekûn oluşturmıştır (Rumeli göçmenleri dahil). 15.07.1893 tarihi itibariyle bunlarla ilgili rakamlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁴⁹.

49- BA, Yıldız, Hus. 277/ 136.

VİLAYAT VE ELVİYE-İ ŞAHANEYE GÖNDERİLECEK MUHACİRİN MİKTARIYLA BUNLARDAN
NE KADAR İSKAN EDİLMİŞ VE NE MİKTARI KALMIŞ OLDUĞUNU KÜBEYYİN DEFTERDİR.

MÜLAHAZAT	VİLAYET VE LİVA	DERDEST İSKAN BULUNAN		İSKAN EDİLEN		SEVKOLUNAN	
		NÜFUS	HANE	NÜFUS	HANE	NÜFUS	HANE
Henüz müracaat etmemiş 1592 Hanede 7034 Nüfus	HÜDAVENDİGAR	1874	421	169283	41318	171057	41739
3 Şubat 308 de Muh.Kom. nunca gön.defter mucibince	EDİRNE	-	200	110997	27882	-	-
	BELRUT	274	-	2542	-	2716	-
	KONYA	555	-	11908	385	12463	-
	DIYARBEKİR	-	-	450	-	450	-
İskan olunamayanlar misafir ve çiftçilik suretiyle ikamet et.	İŞKODRA	5832	-	2346	-	8178	-
Kırım meselesinden sonra vürüd edenlerden başka	ADANA	-	40	6464	2064	-	2104
	TRABZON	71	33	35189	10041	35260	10074
	MEMURETT-UL AZİZ	-	-	809	-	809	-
	ANKARA	-	-	20735	-	20735	-
	MANASTIR	1659	-	1651	-	3310	-
	SURİYE	70	-	10789	-	10859	-
	HALEP	-	-	1556	-	1556	-
İskan olunamayanlar müsafireten ikamet etmektedir.	SELANİK	7674	2055	6462	4920	24136	6975
	ERZURUM	15088	2132	19572	2720	34660	4852
	KASTAMONU	259	-	28815	-	29074	-
	AYDIN	1026	-	51932	-	52958	-
	SİVAS	891	-	57259	-	58150	-
	KOSOVA	4801	-	58535	-	63336	-
	ÇATALÇA	-	-	1557	-	1557	-
	İZMİT	-	-	46463	-	46463	-
Biga kazasındaki muhacir- lerin miktarı şüphelidir.	BİGA	9729	2211	22440	5465	32169	7676

1894 yılında, Ahıska ahalisinden 200 kişi bir Danimarka vapuruna binerek, Samsun Limanı'na çıkmıştır⁵⁰. Orenburg ve Sibirya'dan hareket eden 200'den fazla Tatar ailesi (yaklaşık 1000 kişi) de Rostov'dan geçerek İstanbul'a gelmiştir⁵¹. Bir Tatar göçmen grubu da yine bir Rus vapuruyla İstanbul'a ulaşmıştır⁵². Başka bir Tatar göçmen grubu ise, Ufa'dan yola çıkmış ve bunların vekilleri olan Osman adlı birisinden, göç masraflarını kendilerinin karşılayacaklarını ve devletten tayinat v.s. istemeyeceklerine dair sened alınmıştır⁵³. 45 Tatar göçmeni de Sivastopol yoluyla İstanbul'a hareket etmiştir⁵⁴. Kazan Vilâyeti'ne bağlı Samar'dan önce 60 hane⁵⁵, sonra 450 hane Tatar halkı da yine İstanbul'a gelmiştir⁵⁶. Bunları aynı yıl içerisinde, Samar'dan 300, Ufa'dan da 200 hanenin göçü izlemiştir⁵⁷.

Yine aynı yıl Kafkasya'dan Gümürüköyü halkından olan 300 haneye yakın Cerkes göçmeni Bandırma, İzmit, Eskişehir ve Bursa taraflarına iskân edilmek üzere İstanbul'a gelmişlerdir⁵⁸. "Öte yandan, 1894 tarihli bir arşiv kaydına nazaran, Rusya'nın Kuban vilâyetinden göç edecek 1000 hane Cerkes göçmeninin, Ankara vilâyeti Yozgat Sancağının Boğaz-

50- BA, Yıldız, Mütenevvi, 87/186.

51- BA, Yıldız, Hus. 299/99.

52- BA, Yıldız, Hus. 301/102.

53- BA, Irade, Dahiliye, 1312 M. 13/22.

54- BA, Yıldız, Hus. 303/81.

55- BA, Irade, Dahiliye, 1312 C. 7/11.

56- BA, Irade, Dahiliye, 1312 CA. 29/30.

57- BA, Irade, Dahiliye, 1312 RA. 4/49.

58- BA, Irade, Dahiliye, 1312 RA. 13/51.

lıyan ve Maden kazaları ile Kırşehir Sancağı'nda iskâna elverişli hâli arazilerde yerleştirilmesi Meclis-i Vükelâca kararlaştırıldı. Bu karara göre, Yozgat Sancağı'nın mevkiyen haiz olduğu öneme binaen bu göçmenlerin yerli ahali ile karma olarak yerleştirilmeleri sağlanacaktı."⁵⁹ Bu yıl içerisinde ayrıca, Kafkasya'nın Nahçıvan bölgesindeki Zengezor ve Susa vilâyetlerine bağlı Cebrail nahiyesinin 6.000 hane halkı Van ve Musul Vilâyetlerinde veya Fırat nehri boyundaki hâli arazilerde yerlestirilmek üzere göç etmişler, fakat daha sonra Kastamonu, Konya ve Ankara vilâyetlerinde iskânları Meclis-i Vükelâca kararlaştırılmıştır⁶⁰.

1895 yılının Eylül ayında, Rusya'nın Kuban Vilâyeti'nden 1238 kişiden oluşan bir Çerkes göçmen kafilesi bir Rus vapuruyla İstanbul Boğazı'ndaki Kavak'a gelmiş ve Ankara'daki iskân bölgelerine sevk olunmak üzere aynı vapurla İzmit'e gönderilmişlerdir⁶¹. Aynı günlerde, Maria adlı Rus Vapuru da yine İstanbul Boğazı'ndan geçerek, İzmit'e 1406 Kafkas göçmenini getirmiştir⁶².

1895 yılından itibaren bes yıl süreyle göçlerin durduğu görülüyor. Bu süre içerisinde, münferit bir kaç hadiseden başka kayda değer bir göç meydana gelmemiştir. 1900 yılından sonra, göçmen grupları yeniden ortaya çıkmıştır. Ancak, Osmanlı devleti'nin göç edecek olanlardan Rusya tabiyetini terketmeyenlerin ülkeye kabul edilmeyecek-

59- Ipek, A.g.m., s.119, BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 83, Belge, 111.

60- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 84, Belge, 85.

61- BA, Yıldız, Mütenevvi, 128/105.

62- BA, Yıldız, Mütenevvi, 129/20.

lerini, göçmenlerin şöhretlerini ve göç mahallerini gösteren defterler düzenlenmesini şart koşması üzerine, Novoroski ve Kars'a göç için gelenler mahsur kalmışlardır⁶³. Bunlardan Novoroski'ye gelmiş olanlardan Hariciye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta şöyle deniyordu: "Sehr-i hâlin yirmi biri tarihli telgrâfname-i âcizânemize bir cevap buyurulmasını istirham ederiz. Memleketimize avdet etmek bizim için gayr-i kabildir. Halimize merhamet ediniz. Sahilde bekliyoruz."⁶⁴

1901 yılında, Olek adlı bir Rus vapuruyla 170 göçmen Kırım'dan geçici pasaportla İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Muhacirün Komisyonu'na başvuran göçmenler, bir daha Rusya'ya dönmek istemediklerini beyan ederek, iltica talebinde bulunmuşlardır. Hükümetin taleplerini kabul etmesi üzerine, Eskişehir'de iskânları mümkün olmuştur⁶⁵. Aynı yıl içerisinde Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinden önemli miktarlarda göçmen Sivas'a gelmiştir. Bunların ait oldukları kabilelerle sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir⁶⁶.

<u>Ait oldukları kabile</u>	<u>Nüfus</u>	<u>Hane</u>
Türk Kabile-i İslamiyesinden	10	
Cerkes "	317	
Gürcü "	100	
Dağıstan/Karakoyunlu " "	2082	
Dağıstan/karabağ " "	246	
Dağıstan/Lezgi " "	247	
Dağıstan Seki ve Şirvan " "	501	
Dağıstan/Kamuk " "	434	
Dağıstan/Karapapak " "	636	
Kazan " "	175	

63- BA, Yıldız, Res. 112/85.

64- Aynı belge, Lef, 1.

65- BA, Yıldız, Hus.421/18.

66- BA, Yıldız, Res. 114/102.

Tatar	"	"	166	
Kars Havalisi Ekradı	"	"	69	
Hacin	"	"	304	
YEKUN			5287	1204

Bunlardan başka pek çok göçmen firaren Erzurum, Van, Samsun, Trabzon ve Sinop'a gelmiştir. Mahalli idarelerin, durumu Bab-ı Alf'ye bildirmeleri üzerine, geri gönderilmelerinin sakıncaları göz önüne alınarak, ülkede kalmalarına dair karar çıkmıştır. Kars bölgesinden Erzurum'a bu şekilde gelen bazı göçmenlere Rus askerlerinin silahla müdahale etmeleri üzerine ölen ve yaralananlar olmuştur. Bu gruptan en kalabalık olanı 1030 kişiden oluşan Dağıstanlı göçmenlerdi⁶⁷.

1902 yılında, Kafkasya'nın Terek Eyaleti'nden bazı İslâm aileleri, Osmanlı Devleti'ne göç için başvuruda bulunmuştur. Göçmenler, 1893 yılından beri göç için sürekli Rusya makamlarına başvurduklarını, fakat herhangi bir cevap alamadıklarını, Kafkasya'daki hükümet yetkililerinin pasaport başına 30'ar ruble istediklerini, bunu ödeyecek durumda olmadıklarını belirterek Osmanlı Devleti'nin yardımını istemişlerdir. Bunun üzerine, masraflarının karşılanarak, kabul edilmelerine dair karar çıkmıştır⁶⁸. Bunu Kırım, Yalta, Gözleve ve Akmescit gibi yerlerde yaşayan Tatarların göç isteği izlemiştir. Konuyu Hariciye Nezareti'ne bildiren Akmescit ve Yalta fahri sehbenderi, tahriratında özetle şu bilgileri vermisti:

Kırım ve civarında yaşayan Tatar Müslümanları göç etmek için, Kırım'ın yeni valisi Mösyö Terepof'a başvuruda

67- Aynı belge, Lef, 2-32.

68- BA, Yıldız, Hus. 427/74.

bulunmuşlardır. Vali Hazretleri, Rusya tabiyetini tamamen terk etmeleri ve bir daha Rusya'ya dönmemeleri halinde, kendilerine yardımcı olabileceğini söylemiştir. Esasen bunların göç etmelerine sebep, II. Alexandr'ın vermiş olduğu imtiyazların yine müteveffa III. Alexandr tarafından kaldırılmış olmasıdır. Müslümanlar, Sibiry ve Basarabya gibi yerlere askere gitmek istemediklerinden ve domuz eti yemeyi reddetmelerinden dolayı, kendilerini göç etmeye mecbur hissetmektedirler⁶⁹.

Osmanlı Devleti, bu istegin 7 Temmuz 1902 tarihinde, geldiklerinde Rusya tabiyeti iddiasında bulunmamaları ve pasaport ücreti ve nakliye masraflarını kendilerinin karşılamaları şartıyla kabul etmiştir⁷⁰.

1903 yılında, Sivastopol'dan bir miktar Tatar göçmeni, bir Rus vapuruyla İstanbul'a gelmiştir⁷¹. Bunu, başka bir Rus vapuruyla gelen kalabalık bir grup izlemiştir. Bunların Iskenderun'a sevklerinde özel kuruluslardan vapur bulunamamış, posta vapurları da Iskenderun'a uğramadıkları için göçmenler aç ve sefil kalmışlardı. Bunun üzerine nakil masraflarının ya Defterhane ya da Hazineден karşılanması kararlaştırılmıştı⁷². Yine başka bir Rus posta vapuruyla Sivastopol'dan Kırım, Dağıstan ve Batum göçmenleri gelmiş ve bunlar özel kuruluşa ait Maltepe Vapuru'na aktarma edilmişlerdi⁷³. Bundan bir kaç gün sonra, Sivastopol'dan bir

69- BA, Yıldız, Hus. 431/72.

70- Aynı belge.

71- BA, Irade, Dahiliye, 1321 L. 21/22.

72- BA, Irade, Dahiliye, 1321 S. 25/22.

73- BA, Irade, Dahiliye, 1321 N. 6/1.

Ruşya vapuruyla Kırım göçmenleri ve Romanya'dan bir Romanya vapuruyla bir miktar Tatar İstanbul'a ulaşmıştı⁷⁴.

Aynı yılın Kasım ayı sonlarında, Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinden, pek çok göçmen İstanbul'da Maltepe Vapuru'nda toplanmıştı. Muhacirin Komisyonu'nun ifadesiyle, bunlar mevsimin kıs olması nedeniyle bir hayli sefalet içerisinde bulunuyordu. Göçmenler, Batum, Dağıstan ve Ahıska bölgesinden gelmişlerdi. Batum göçmenlerinin ellerindeki pasaportlarda mahalli sehbenderliklerce Adana'da iskânları belirtilmesine rağmen, Adana'da Bakü, Tiflis, Gence'den gelecek 1000 hanenin iskânı kararlaştırıldığı için, bunların, Yenisehir ve Inegöl'e sevkleri kararlaştırılmıştı⁷⁵. Kafkasya'nın Lezgi Kabilesi'nden kara yoluyla Bursa'ya gelen bir grup göçmen de, Medine ve Bağdat'a gitmek istediklerini belirtmişlerdi⁷⁶. Bir Alman vapuruyla gelen Batum göçmenleri ise, İsmail Bayraktar isimli bir kişi tarafından Inegöl'de iskân ettirilmek üzere sevk edilmişlerdir⁷⁷. Başka bir Alman vapuru da yine Batum'dan bir miktar göçmenle birlikte İstanbul'a gelmişti⁷⁸.

1904 yılında, Kars'tan Hatunzade Yusuf imzasıyla, 1500 hanenin Osmanlı Devleti'ne kabulü için başvuruda bulunulmuştur. Muhacirin Komisyonu'ndan durumun sorulması üzerine, bunların Adana, Konya ve Hüdavendigâr vilâyetlerinde iskân edilmek üzere göç etmelerine izin verilmiştir⁷⁹. Aynı

74- BA, Yıldız, Res. 123/75.

75- BA, Irade, Dahiliye, 1321 L. 13/5.

76- BA, Yıldız, Res. 123/101.

77- BA, Irade, Dahiliye, 1321 L. 29/35.

78- BA, Yıldız, Res. 124/32.

79- BA, Irade, Dahiliye, 1322 M. 5/1.

yıl içerisinde çoğu izinsiz olarak Rusya vapurlarıyla Kırım'dan, Sivastopol'dan ve Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinden göçmenler de İstanbul'a gelmeye devam etmişlerdir. Dağıstan'dan gelenler Hacı Habib isminde birinin önderliğinde hareket etmişlerdi⁸⁰.

1905 yılında, Kırım'dan bir miktar göçmenin Anadolu'ya kabul edilmesi için Lütfi adlı birisi, Osmanlı makamlarına başvurmuş ve göçlerine dair izin çıkmıştır. Başka bir grup da Abd-ul Bari ve Veli adlı temsilcileriyle Konya vilâyetinde Karaman'daki akrabalarının yanında iskânlarını istemişler ve bu istekleri de olumlu karşılanmıştır⁸¹. Kafkasya'da Bakü'ya bağlı Yenikent ve Kadılı köyleri ahali-sinden 553 kişi de Rusya'nın göç etmelerine izin verdiğini belirterek, Batum ve Tiflis sehbenderliklerine başvurmuşlar, durumun İstanbul'a arz edilmesi sonucu, Meclis-i Vukelâ'ca kabul edilmeleri kararlaştırılmıştır⁸². 13 Aralık 1905'te ise, Rusya'nın Çar ve Odesa adlı posta vapurlarına Novoroski limanından binen 3700 Çerkes göçmeni İstanbul'a geldi. Göçmenlerin refakatine Resat ve Refik Beyler memur olarak tayin edildi. Bunlardan bir kısmının Ankara'da iskân edilmesine karar verildiği için bunlar Bahriye Nezareti'nden bir vapurla İzmit'e gönderilmiş, diğerleri de geldikleri vapurlarla Adana'da iskân edilmek üzere Mersin ve Iskenderun limanlarına çıkarılmıştır⁸³. Bundan bir hafta kadar sonra da Kafkasya'da Kuban Vilâyeti'nden 87 hane de

---

80- BA, Irade, Dahiliye, 1322 M. 29/22.

81- BA, Irade, Dahiliye, 1323 S. 24/39.

82- BA, Yıldız, Res. 131/60.

83- BA, Irade, Dahiliye, 1323 L. 18/27.

335 kadın, 310'u da erkek olmak üzere 645 kişi Novoroski'den hareket etmiştir⁸⁴.

1905'ten 1908'e kadarki dönemde, Kırım ve Kafkasya'dan önemli bir göç olayı meydana gelmemiştir. Zaman zaman belgelerde bir kaç ailenin göç istekleri ya da İstanbul'a geldiklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bunda 1905'te Rusya'nın Japonya'ya yenilgisinin ve ülkede ihtilâl meydana gelmesinin etkili olduğu muhakkaktır. Yalnız 1907 yılında Kafkasya'dan Erzurum'a bir miktar daha göçmen gelmiştir. Bunlarda şüpheli hastalığın bulunması nedeniyle ideleri düşünülmüşse de daha sonra 1908 yılı Ocak ayında hastalığın izale olması sonunda kalmaları kararlaştırılmıştı⁸⁵.

Böylece 1878-1908 döneminde, Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin sayısı önemli bir yekün teşkil etmiştir. Göçmenlerin kesin sayısını tesbit etmek mümkün değildir. Ancak tahmini rakamlarla bu sayının 500.000 düzeyinde olduğu söylenebilir. Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin bu otuz yıllık dönemde yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

84- BA, Irade, Dahiliye, 1324 M. 17/15. (Bu belgenin ekinde Novoroski Şehbenderliğince gönderilen göçmenlerin isim listesi de yer almaktadır.)

85- BA, Yıldız, Res. 152/93.

GÖÇLERİN YILLARA GÖRE DAĞILIMI

1878-1908 döneminde, Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyenler sadece Türk ve Müslümanlardan ibaret de değildir. Aynı süre içerisinde başta Museviler olmak üzere, Müslüman olmayanlar da göç teşebbüsünde bulunmuşlardır.

Bunlardan gerçekten Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında memnun oldukları için göç etmek isteyenlere genelde olumlu davranılarak göçlerine izin verilmiştir. Meselâ, 1886 yılında Batum'dan göç eden 24 hane Hristiyan, Bursa'nın Yenisehir kazasına bağlı İznik nahiyesinde iskân edilerek buraya Sultaniye adı verilmisti⁸⁶.

Müslüman olmayanlardan göç etmek isteyenler arasında Museviler ön plânda yer almaktadır. Bunların, göçleri genelde iki sebebe bağlı idi. Birincisi, iyi niyetle göç etmek isteyip, Osmanlı ülkesinde bulunmak niyetinde olanlardı. Bunlardan Osmanlı tabiyetinde olanların, Devletin göstereceği yerde iskânı kabul edenlerin göçlerine izin verilmiştir⁸⁷. Esasen bu dönemde, Rusya'daki Musevilerin göç ettikleri ülke sadece Osmanlı Devleti de değildir. Özellikle, 1890-1892 yılları arasında, Museviler, başta Amerika olmak üzere Rusya'dan başka ülkelere akın etmeye başlamışlardır. Ancak göç sırasında Osmanlı limanlarına uğradıklarında, karaya çıkarak ülkeye iltica taleplerinde bulunmuşlardır. Bu gibi durumlarda, Rusya'dan gelecek Musevi göçmenlerden, Osmanlı tabiyetinde olmayanların karaya çıkmasına müsaade edilmemiştir⁸⁸.

Bunun üzerine, Museviler başka bir yola başvurarak,

86- BA, Irade, Dahiliye, 86931.

87- BA, Yıldız, Mütenevvi, 64/12.

88- BA, Yıldız, Res. 57/26, Yıldız, Hus. 286/23.

Osmanlı Devleti karasularından transit geçmeyen gemilere binerek ülkeye gelmeye başlayınca, Hükümet, Rusya limanlarından kalkarak direkt ülkeye gelecek gemilere, Musevi göçmenlerin binmelerinin engellenmesi için, Rusya'daki elçi ve konsoloslara talimat verilmisti⁸⁹.

Musevilerin Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmelerinin ikinci sebebi, Kudüs civarında yerleşme düşünceleliydi. Bu gibi teşebbüslere Osmanlı Devleti hiç bir şekilde müsaade etmemiştir. Museviler bunun üzerine Kudüs'ü ziyaret amacıyla bölgeye giderek bir yolunu bulup, orada kalmak isteyince, II. Abdülhamid hususi bir iradeyle, bu hacıların ziyaret sürelerini üç ayla sınırlamıştır⁹⁰. Bununla birlikte, Kudüs'e giden Musevi hacılar, civardan emlak tasarrufuna kalkışınca, Meclis-i Vükelâ'ca, buradaki yetkililerin bu durumu önlemek için çok dikkatli olmaları kararlaştırılmıştır⁹¹.

Beş altı yıl aradan sonra, 1898 yılında Kars iline bağlı köylerden 1600 Hristiyanın Musevilige gecmeleri üzerine, Rusya bunları ülkesinden atmaya kalkışmış ve onlar da Osmanlı Devleti'ne iltica talebinde bulunmuşlardır. Fakat bunun da Filistin'e yerleşmek için bir tertip olabileceğini dikkate alan Osmanlı Hariciye Nazırı, Hükümete kabul edilmemelerini teklif etmiş ve buna uyulmuştur⁹².

Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan ülkesine göç edecek gayr-i müslimler konusunda oldukça dikkatli davrandığı görülüyor. Musevilerin Filistin'e yerleşme amaçlarına yönelik

89- BA, Yıldız, Hus. 286/23.

90- BA, Irade, Dahiliye, 96900.

91- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası Defter, 77, Belge, 117.

92- BA, Yıldız, Hus. 394/100.

göçlerine izin verilmediği gibi Ermeniler konusunda da hassas davranılmıştır. Hatta, 1903 yılında, Dağıstan'dan Mus'a gelen 165 kişinin Ermeni olabilecekleri dikkate alınarak, durumlarının araştırılması ve şüpheli görüldükleri takdirde, yol masraflarının verilerek iade edilmeleri kararlaştırılmıştır⁹³.

Böylece Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid döneminde, fiilen ülkeye giren göçmenlerden, aciz olanları din ve mezhep farkı gözetmeden kabul etmiştir. Fakat, ülke bütünlüğüne zarar verecek, maksatlı göç hareketlerine izin vermemiştir. Her devlet için doğal kabul edilmesi gereken bu durum, biraz da II. Abdülhamid'in kişisel politikasının bir sonucuydu.

C- GÖÇ YOLLARI

Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenler, kara ve deniz yolunu kullanmışlardır. Kara yolu ile gelenler, genelde 1877-1878 Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan Kars, Ardahan ve Artvin dolaylarından göç edenlerdir. Gerek savaşın kaybedildiği 1878 yılında, gerekse onu izleyen dönemde bu yörelerden başlayan göçlerde, Erzurum Vilâyeti ilk varış merkezi olmuştur. Göçler sırasında karayolunun kullanılması, göçün aylarca süren bir yolculuk şeklinde geçmesini gerektirmiştir. Ancak, bu yöre göçmenleri bir vasıta sınırlaması olmadığı için at, katır, merkep, inek ve koyun-keçi gibi bütün hayvanlarını da beraberlerinde getirebilmişlerdir.

Erzurum'dan itibaren göçmenler iskan edilecekleri illere doğru dağılmışlardır. Bu yöre göçmenleri Bayburt, Sivas, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Hakkari gibi

---

93-BA, Irade, Dahiliye, 1321 S. 20/11.

illere sevk edilmişlerdir. Bunlar arasında Sivas, Diyarbakır ve Hakkari illerine göç edenler 700-800 km gibi uzunca bir mesafe katetmek zorunda kalmışlardır.

Kafkasya'nın diğer kesimleriyle, Kırım'dan göç edenlerin yolculuğu genelde üç safhada geçmiştir. Önce Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki liman kentlerinde toplanılmıştır. Toplanılan limanlar arasında Batum, Sohumkale, Novoroski ve Kırım başta gelmektedir. İkinci safhada, göçmenler için deniz yolculuğu başlamaktadır. Göçlerin yoğun olduğu zamanlarda vapurlarda büyük izdihamlar yaşanmıştır⁹⁴ Coğu zaman göçmenler, hayvanlarını ya memleketlerinde terketmek ya da yok pahasına satmak zorunda kalmışlardır. Rusya limanlarından vapurlarla ayrılan göçmenler, genelde iskan mahallerine yakın limanlara çıkarılmışlardır. Kastamonu, Sinop, Samsun, Trabzon, Çorum, Sivas gibi yerlere iskan edilecekler Trabzon, Sinop ve Samsun iskelelerine ulaştırılmıştır⁹⁵. Buradan iskan yerlerine kadar yeni bir kara yolculuğu başlamıştır.

Anadolu'nun batı ve güney kesimlerine ve Suriye, Halep, Beyrut'a iskanı kararlaştırılanlar ise, uzun bir deniz yolculuğundan sonra önce İstanbul'a varmışlardır. Konya, Adana, Antalya, Halep, Suriye ve Beyrut'a gidecekler, ya geldikleri vapurlarla ya da aktarma suretiyle yollarına Mersin, Antalya, Iskenderun ve Beyrut limanlarına kadar devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu limanlardan itibaren, tekrar başlayan kara yolculuğu göçmenleri iskan mahallerine ulaştırmıştır.

Bursa, Çanakkale, Balıkesir, Afyon, Eskişehir gibi bölgelere gönderilen göçmenler Mudanya, Bandırma ve Çanak-

94- BA, Yıldız, Mütenevvi, 3/116

95- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 25, Belge, 66.

kale iskelelerinde karaya çıkarak yine iskan mahallerine kadar karadan yollarına devam etmişlerdir. İzmit ve Adapazarı civarına iskân edilenler de doğrudan vapurla İzmit'e sevk edilmişlerdir⁹⁶.

Ankara'ya ve Konya'nın kuzey kesimlerine iskân düşünülen göçmenler vapurla İstanbul'a geldikten sonra kara yoluyla ve trenle iskân bölgelerine gönderilmişlerdir.

D-GÖÇ SIRASINDA KARSILASILAN ZORLUKLAR

Göçmenlerin memleketlerini terketmelerinden yeni vatanlarındaki iskânlarının tamamlanmasına kadar geçen yolculukları esnasında, pek çok meşakkatle karşılaştıkları görülmektedir. Bu güçlüklerin, asırlarca yaşamış oldukları topraklarını terketmek zorunda kalmalarının vermiş olduğu üzüntüyü bir kat daha artırdığı muhakkaktır. Hristiyan bir ülkenin boyunduruğundan kurtulurken çekilen eziyetlerin, bu ızdırabı biraz olsun hafifletebildiği de söylenebilir. Ayrıca, bu zorlukların sadece göçmenleri değil, Osmanlı Devleti'ni de güç durumda bıraktığında şüphe yoktur. Bu zorlukları şöyle sıralamak mümkündür.

1- Göçmenlerin karşılaştıkları zorlukların başında, belki de göç etmenin vermiş olduğu psikolojik eziklik yer almaktadır. Yaşamayanların tahmin edemeyeceği bu anı, "Kars'tan Hicret Ederken" başlıklı makalesinde, Tahsin Nihad şöyle anlatmaktadır: "Kadın, erkek, çoluk, çocuk yollara dökülmüşlerdi. Zavallılar, tam tepeyi dönecekleri sırada, yurtlarına yanık yanık bir daha baktılar. Bu kara-bahtlı obaya sefkate ağlıyor. Bu sabah onun göz yaşlarını getirmiş olan katı bir sis, artık yavaş yavaş açılıyordu oralardan ve şimdi ağlaya ağlaya ayrıldıkları sevgili oba-

96- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 2743, Irade, Dahiliye 74289.

larından eğrile büğrüle geçen büyük çayın kenarında, her sabah olduğu gibi kızlar kilim yıkamıyor. Gittikçe incelen sisi yarararak sivrilen beyaz minarelerden artık Kelime-i Tevhid işitilmiyordu. Bacalarından duman tütmeyen, küçükü büyüklü yuvaları gözlerine taş ve camur yığınınından meydana gelmiş bir kara tepecik gibi görünüyor. Karşı sırtlardan inen düşman müfrezeleri bu tepeciğe kartal gibi konmak için takım takım ilerliyordu..."⁹⁷

Göçmenler, bu duygularını zamanla destanlara ve siirlere de dökmüşlerdir. Kırım, Yalta, Aluska, Alupka, Sudak, Kefe, Kerc, Canköy, Akmescit, Akyar gibi bölgelerde yaşayan Tatarların askere alınmaları nedeniyle, göce mecbur kaldıkları anı, şu Tatar Halk Siiri dile getirmektedir⁹⁸.

Takdir Kaderin, emir Hüdâ'nın
Sardı her taraftan Kırım'ı yangın
Mahzun kaldı halkı bu diyarın
Fena, müskül oldu hali Kırım'ın!
Moskof kralının geldi bir emri
"Tatarlar asker alınmalı gayri"
Kırım memurları dolastı her yeri
Fena, müskül oldu hali Kırım'ın!
Bir haber vereyim kulak verin söze!
Gelin de dinleyin söyleyim size!
Bu hicret Resul'dan mîrâstır bize!
Yalvardık krala, düştük figana,
Sözümüz geçmedi Sarı Ivan'a
Hicret derdiyle kavrulduk yana yana.
Sanırsın burada mahşer kuruldu!
Bağrımıza sönmez ateş vuruldu
İman sahipleri sustu, duruldu.

2- Bu duygular içerisinde vatanlarını terketmek zorunda kalan göçmenleri, evlerinden ayrıldıktan itibaren

97- Tahsin Nihad, "Kars'tan Hicret Ederken", Türk Yurdu, Sayı, 13, s.380-381, Ist. 1328.

98- Altan Araslı, "Kırım'lı Muhacir Halk Türküleri ve Destanları", Türk Kültürü, Sayı, 91, s. 478-479, Ist.1970.

yoculaukları sırasında bekleyen sıkıntılar çok çeşitli idi. Kırım ve Kafkasya göçmenleri, deniz yoluyla göç ettikleri için köy ve kasabalarından ayrıldıktan sonra, ilk durakları vapurlara binecekleri Rusya liman kentleri idi. Bu limanlarda, bazan günlerce vapur bekledikleri oluyordu. Vapurlara binecekleri sırada, beraberlerinde götürecekleri esya ve hayvanlarının vapurlara sığmaması yüzünden oralarda kalması kendileri için büyük sıkıntılar yaratıyordu. Bunları ya bırakmak zorunda kalıyorlar ya da yok pahasına satmayı tercih ediyorlardı.

3- Limanlardan büyük güçlüklerle vapurlara doldurulan göçmenler, günlerce sürecek bir deniz yoculuğuna başlıyorlardı. Vapurlarda yaşanan izdihamlar, alışık olmayanları denizin tutması, hava muhalefeti gibi sebepler yüzünden, göçmenler çoğu zaman perişanlık içerisinde kalıyorlardı.

4- Göçmenlerin sıkıntı çektikleri diğer bir alan, geçici olarak barındırıldıkları yerler idi. İstanbul'a vapurlarla gelen göçmenler, burada devlete ait binalarda bir süre misafir ediliyordu. Çoğu defa, camiler ve medreselerde bu amaçla göçmenlere tahsis ediliyordu. Bunların yetişmemesi nedeniyle, hususi barakalar da inşa ediliyordu. Ayrıca, boş arsalar ve çiftlikler de bu maksatla kullanılıyordu⁹⁹.

Bu binalardan iskân yerlerine sevklerini bekleyen göçmenler, büyük bir izdiham yaratıyordu. Hükümetin iyi niyetine rağmen, göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak çoğu defa mümkün olamıyordu. Savaşı izleyen günlerde, İstanbul'

99- Göçmenlerin İstanbul'daki geçici olarak yerleştirilmeleriyle ilgili olarak Bkz. Nedim Ipek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Doktora Tezi, s.89-102, Ist.1991.

daki göçmen sayısının zaman zaman 200.000'i geçtiği dikkate alınacak olursa, devletin karşı karşıya kaldığı ve göçmenleri zor durumda bırakan meselelerin ne kadar ağır olduğu anlaşılabilir¹⁰⁰. Meselâ, 18 Aralık 1878'de, İstanbul'daki Küçük ve Büyük Ayasofya ile Sultan Ahmet'te misafir edilen göçmenlerin helâ ihtiyaçlarını giderebilmeleri amacıyla mevcut helâlara yenilerinin eklenmesi için 9243 kurus tahsisat ayrılmıştır¹⁰¹. Yine İstanbul'da buldukları süre içinde, fırınlarda yeteri kadar ekmek çıkarılmaması nedeniyle aç kalan göçmenlerden bir kaç kişi, bizzat Padişahın huzuruna çıkarak, dertlerine çare bulunmasını istemişlerdi¹⁰². Karaköy köprüsünden para ödemedi geçmek isteyen göçmenlerin memurlarca hakarete uğramaları da sikâyet konusu olmuştu¹⁰³.

5- Karşılaşılan güçlüklerden biri de, misafireten tutulan göçmenlerden bazılarının sevk sırasında iskân bölgelerine gitmek istemeyerek İstanbul'da kalmaya veya başka yerlere gitmeye çalışmalarıydı. Bu gibi durumlara müsaade edilmemesi yönündeki hükümet kararını uygulamak isteyen görevliler, zaman zaman göçmenlere gereksiz baskılarda da bulunuyorlardı. Böyle bir olay, 1878 yılında meydana gelmişti. Ayasofya'da misafir edilen göçmenlerden bir kadın, eşi hasta, çocuğu da hastahane olduğu için kendilerini sevk edecek vapura binmek istememiş, fakat görevli Pasa, onu zorla vapura bindirerek göndermişti¹⁰⁴. 1888 yılında

100- Vakit, 8 Rebiülevvel, 1295, Nr. 859.

101- BA, Irade, Sûray-ı Devlet, 2195.

102- BA, Yıldız, Hus. 161/62.

103- Vakit, 5 Rebiülahir, 1295 Nr. 884.

104- Vakit, 6 Rebiülahir 1295, Nr. 885.

da, Trabzon yoluyla Hakkâri'ye sevkleri kararlaştırılan bir miktar Çerkes göçmeni İstanbul'a gelerek, Sirkeci'deki İzmit Otelinde geçici olarak yerleştirilmisti. Hakkâri'ye gitmek istemeyen göçmenler Eskişehir'deki akrabalarının yanına gitmek istediklerinden vapura binmek istememişlerdi. Zaptiye Nezareti'nin göçmenleri zorla vapurla göndermek istemesi üzerine çıkan uygunsuzluk, resmi makamların müdahalesi ile yatıştırılabilmisti¹⁰⁵.

6- İstanbul'dan göçmenleri iskân mahallerine sevkleri sırasında da büyük güçlükler yaşanıyordu. Coğu zaman, sevk masraflarını kendilerinin karşılayacaklarına dair ellerinde senedler alınan göçmenler, paraları olmadığını ileri sürerek sevk görevlilerini zor durumlarda bırakıyorlardı. Sevk edilecek grupların azlığı yüzünden bazan bir vasıta kaldırmak masraflı olabiliyordu. Bu nedenle, göçmenler vapurlara ya da trenlere bindirilerek, aynı semtlere sevk edilecek yeni grupların gelmesi için, vasıtalarda günlerce beklemek zorunda kalıyorlardı. Zaman zaman vapurlardan kaçmaya teşebbüs edenlerle göç işine fazla vakıf olmayan sevk görevlileri arasında anlaşmazlıklar meydana geliyordu¹⁰⁶. Bu beklemeler sırasında, göçmenler bazan aç ve susuz kalarak, mahalli makamlara şikâyette bulunuyorlardı. Meselâ, 1890 yılında, Çanakkale'de aç kalan göçmenler için mahalli yetkililer, esnaftan 1712,5 kuruşluk veresiye yiyecek almak zorunda kalmışlardı¹⁰⁷.

7- Göç sırasında karşılaşılan en büyük problemlerden biri de, hastalıklar ve bunun sonucu meydana gelen

105- BA, Yıldız, Mütenevvi, 36/70.

106- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 2, Belge, 40.

107- BA, Irade, Dahiliye, 94358.

ölümlerdi. Göcmenleri bekleyen en büyük tehlike salgın hastalıklardı. 1878 yılından itibaren göçlerin devam ettiği dönemde bir kaç defa kolera salgını çıkmış ve göcmenler bundan zarar görmüşlerdir.

1878 yılında Trabzon'a gelmiş olan göcmenlerde salgın hastalık başgösterdiği haber alınmış, bunun üzerine gerekli tedavi malzemeleriyle beraber, Mekteb-i Tıbbiye-i Sahane mensuplarından Binbaşı Rıza ile Eczacı Kerim Efendiler Trabzon'a gönderilmişlerdir. Hastalardan 15 tanesinin dışında diğerleri tedavi edilmişlerdir. Ancak, bu defa da göcmenlerde çiçek hastalığı salgını başlayınca, Mustafa Efendi adlı bir sağlık memuru gerekli asılları yapmak amacıyla Trabzon'a gönderilmiştir¹⁰⁸.

Yine aynı yılın Mart ayı içerisinde ise, İstanbul'a gelen kalabalık göcmenlerde ve hayvanlarında bulunan bulaşıcı hastalıklar yüzünden bir hayli insan ölmüş, pek çok hayvan da telef olmuştur. Alınan bir habere göre, bu hastalığın yanısıra, İstanbul'a yakın yerlerdeki Rus askerlerinde daha başka tür hastalıkların da zuhur ettiği öğrenilmişti. Bunun üzerine Anadolu'ya göç edenlerle hastalık Bursa, İzmit ve Aydın taraflarına da yayılmış ve bu illerde hayvanlara karantina uygulanmaya başlanmıştı¹⁰⁹. Bu salgın hastalığa yakalanan göcmenlerden pek çoğu İstanbul'a ulaşmadan yollarda hayatlarını kaybetmişlerdi. 18 Mart 1878 de İstanbul'a iki mavna dolusu göcmenin cesedi gelmişti. Bunlar Karacaahmet mezarlığına defnedilmişlerdi. Ancak, gerek buradakiler, gerekse Cavusoğlu Camii'in yanına topluca aynı

108- BA, Irade, Dahiliye, 61937.

109- BA, Irade, Dahiliye, 62392.

yerlere defnedilenlere dair basında eleştiriler yer almıştı¹¹⁰.

1890 yılında da, kolera vakası yüzünden güneydeki Mersin, Iskenderun ve Suriye limanlarında karantina uygulanmaya başlanmıştı¹¹¹. 1892 yılında, Batum civarında kolera salgını olduğu haber alınmıştı. Bu nedenle, Batum ve Kafkasya sahillerinden ülkeye göçmen ve amele gibi kişilerin kabul edilmemesi için tedbirler alınmaya başlanmıştı. Batum Şehbenderliği'nden bu konuda Sıhhiye Vekâleti'ne gönderilen tahriratta belirtildiğine göre, buradaki ameleler arasından yedi kişi kolera yüzünden ölmüştü¹¹².

1893 yılında Erzurum, Van ve Trabzon illerinden geleceklerle, Sinop'tan Hopa'ya kadarki Osmanlı sahilleriyle Kafkasya'nın Osmanlı sınırından Sohum Kalesi'ne kadarki sahillerinden gelecek vapur yolcularının Sinop ya da Kavak Karantinahanesi'nde 24 saat süreyle beklemeye alınmasına ilişkin bir kararın alınması, salgın hastalık tehlikesinin halâ devam ettiğini göstermektedir¹¹³. Nitekim, aynı yılın sonunda (23 Kasım 1893) Trabzon, Romanya ve Rusya'dan vapurlarla gelen yolcu, amele ve göçmenlerin de Sinop Karantinahanesi'nde gözaltına alındıklarını görüyoruz. Karantinaya tabi tutulanlar fakir olduklarını ileri sürerek, yemek parası vermediklerinden, karantina tabibi durumu Sıhhiye Vekâleti'ne iletmisti. Sonunda bunlara on on gün süreyle yemek verilmesi ve ondan sonra da geldikleri

---

110- Vakit, 19-20 Rebiülevvel 1295, Nr.869-870.

111- BA, Irade, Dahiliye, 94350.

112- BA, Yıldız, Hus. 262/75.

113- BA, Yıldız, Hus. 269/53.

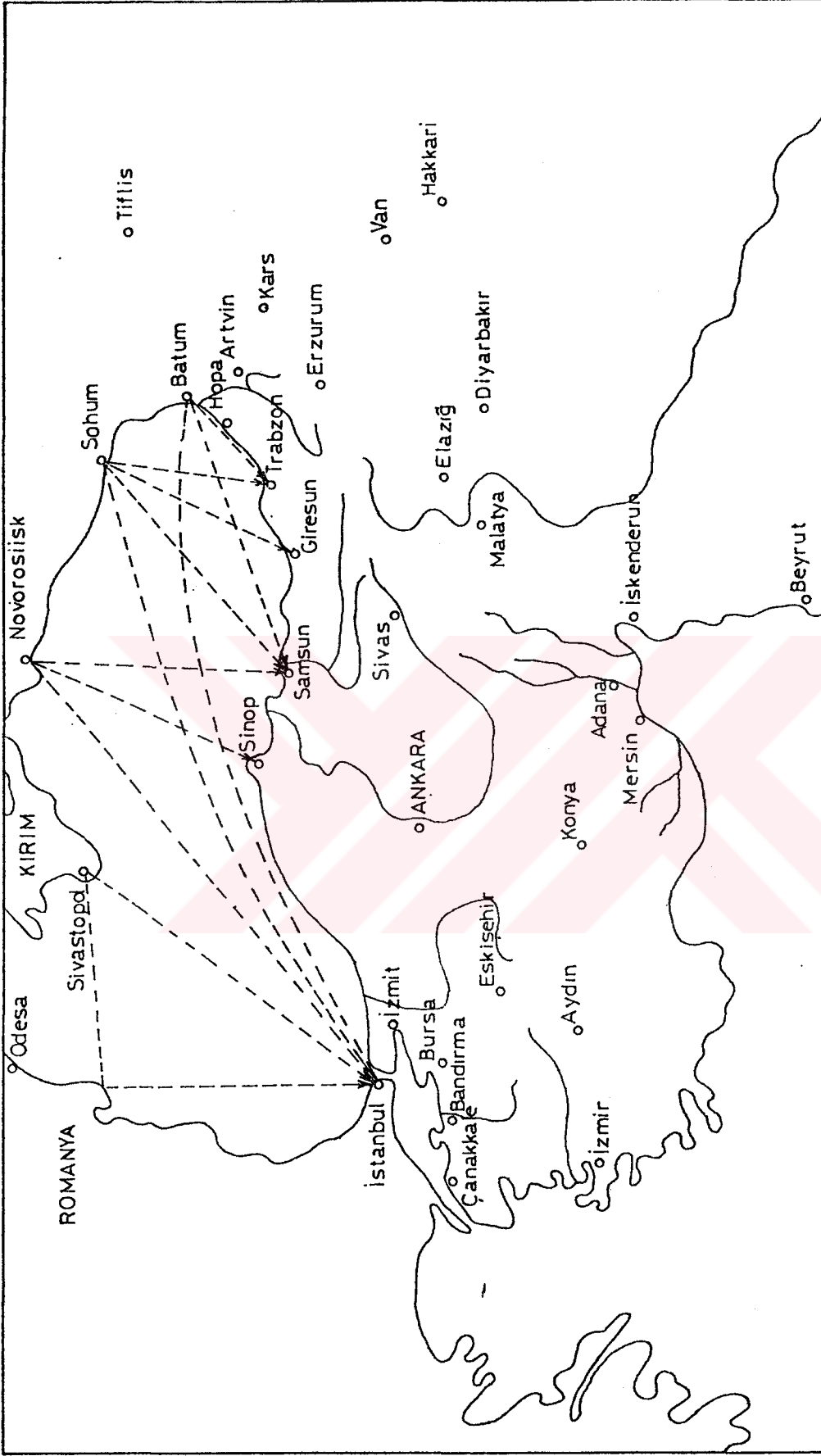
ülkelere geri gönderilmeleri kararlaştırılmıştır¹¹⁴.

1908 yılında da Kafkasya'dan gelen göçmenlerde tes-
his edilemeyen bir hastalığın çıkması ve Erzurum'da yerli
halka da bulaşması nedeniyle, gelen göçmenlere yeteri kadar
yiyecek verilerek bunların iadeleri kararlaştırılmıştı.
Ancak, göçmenlerin karşı çıkmaları ve iadenin zamanında
gerçekleştirilememesi yüzünden başlayan tartışmalar üzeri-
ne, durum yeniden incelenmiş ve hastalığın azaldığı ve
mevsimin kış olması yüzünden iadenin güçlüğü gözönüne alı-
narak bu karardan vazgeçilmişti¹¹⁵.

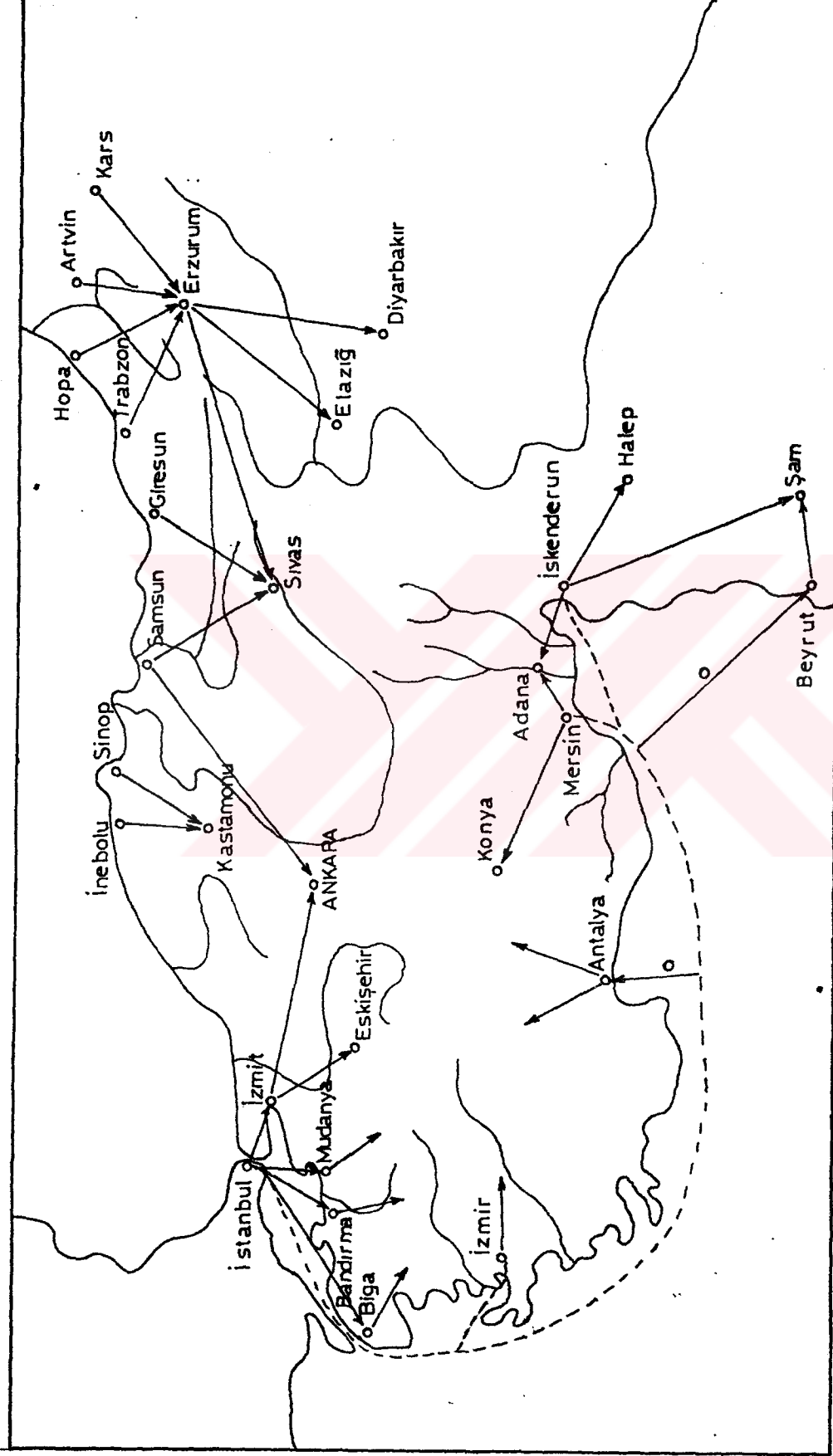

114- BA, Yıldız, Hus. 284/108.

115- BA, Yıldız, Res. 152/93.

GÖÇMENLERİN RUSYA'DAN AYRILDIKLARI VE TÜRKİYE'DE ÇIKTIKLARI LİMANLAR.

GÖÇMENLERİ İSKAN YERLERİNE GÖTÜREN YOLLAR

UCUNCU BOLUM

GOCMENLERIN ISKAN EDILMELERI

A- OSMANLI DEVLETI'NIN GOCMENLERI ISKAN POLİTİKASI

Osmanlı Devleti, izlemiş olduğu siyasi ve askeri fetih politikası nedeniyle, kısa zamanda, çeşitli unsurları bünyesinde toplamıştır. Fethedilen ülkelerde yaşayan gayr-i müslim unsurlara karşı gösterilen insani yakınlık ve hoşgörü, bunların daimi olarak Osmanlı ülkesinde kalmalarında en önemli rolü oynamıştır. Böylece, Osmanlı Devleti, pek çok etnik gruplar ve milletler mozayigi halinde, bunları uzun süre bir arada yaşatmış ve bu milletler hakkında önemli bir tecrübeye sahip olmuştur. Aslında milletler psikolojisi, Selçuklular devrinden beri Türkler ve Müslümanlar arasında en iyi bilinen konulardan biriydi.

"Osmanlı Devleti'nin müsamahakâr siyaseti, onları dil, din, kültür ve millî varlıklarını muhafaza etmelerine hizmet etti. Bu siyaset aynı zamanda fethedilen ülkelerde Türk kültür ve medeniyetinin gelişmesini ve İslâmiyetin yayılmasını kolaylaştırdı. Selçuklular devrinden beri devlet idaresinde özel bir teşkilâta bağlanmış olan imar ve iskân işlerine Osmanlılar devrinde daha büyük bir önem verilmişti. Asya'dan akın akın gelen Türk asiretleri Anadolu'da iskân oldukları gibi, Anadolu'dan gönderilen birçok muhacirlerde Balkanlar'da iskân edilmiştir¹".

Osmanlı Devleti, batı ülkelerinde olduğu gibi egemenliği altındaki insanları yerlerinden koparmak ve başka ülkelere zorla göç ettirmek şeklinde bir yöntemi asla izlememiştir. Blâkis, başka ülkelerde baskılara dayanamayan müslüman olsun, gayr-i müslim olsun mazlum milletlerin bir

1- Eren, A.g.e., s. 26-27.

iltica memleketi olmuştur². İspanya'da Hristiyanların zulmünden kaçan Yahudiler'e 1492'de kucak açılması bunun en güzel delilidir.

Göç problemi, bir fert veya toplumun bir yerden diğer bir yere göç etmeleri ve orada iskân edilmelerinden ibaret basit bir mesele değildir. Göç meselesi bir millet ve devlet için sosyal, siyasi, mali, idari, hukuki, ekonomik, kültürel ve daha birçok yönleri bulunan çeşitli ve zor bir problemdir. Bundan başka göç meselesi, aynı zamanda fert ve toplumu vicdan, insan, mal, can, hak ve hürriyetten mahrum bırakan bir dünya görüşüne karşı yapılan mücadelelerle ilgili yüksek bir insanî davadır³.

Günümüzde insan hakları adı verilen ve XIX. yüzyıldan sonra batı ülkelerinde gelişmeye başlayan bu kavram, Türk dünyasında çok daha önceleri saygıya mazhar olmuştur. "Zira, bugün tarih araştırıldığı zaman görülüyor ki, Türkler kurmuş oldukları geniş ülkelerdeki büyük devlet ve imparatorluklarda, kendi siyasi hudutları içinde yaşayan ve çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup bulunan milletlerden hiçbirisi hakkında ne bir imha ve ne de toptan bir sürgüne tabi tutmak siyasetine başvurmuş ve tatbik etmiştir. Daha 1440 yılında Edirne Başahamı Sarafati, Avrupa'da din ayırımı yüzünden takibat ve zulme maruz bulunan yahudiler'e gönderdiği bir mektubunda diyordu ki, Türkiye'ye geliniz, burada herkes kendi ağacının gölgesi altında rahat yaşar, bu memleketin ahalisi iyiliksever ve daima insanların yar-

2- Saydam, A.e.g., s.155.

3- Ahmet Cevat Eren, " Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu ", Türk Dünyası, Sayı, 2, s.10,İst. 1966.

dımcısıdır."⁴

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti ülkesine gelen yabancıları iskân etmeye Batı ülkelerinden çok daha önce başlamış ve bu konuda takdire şayan bir tecrübe kazanmıştır. Bunun yanı sıra, XVIII. yüzyıldan itibaren ülke içerisindeki bir takım aşiretleri de ziraate daha uygun arazilerde iskâna başlamış ve başarılı sonuçlar almıştır⁵. Avrupa, göçmen işleriyle daha çok tek yönlü olarak tanıştığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde bir göçmen komisyonu bulunuyordu⁶. Aradaki fark, bu ülkelerin izledikleri demografik emperyalizm politikası nedeniyle, kendi insanlarını başka ülkelere yerleştirirken, Osmanlı Devleti'nin dış ülkelere gelen insanları iskân etmekle uğraşmasıdır⁷. Bu insanların zaten Osmanlı Devleti'ne göç etmeleri de yine emperyalist devletlerin yayılmacı siyasetlerinin sonucunda olmuştur. Böylece, Osmanlı devleti, 1860'da bir göçmen komisyonu kurarak çok önemli olan göçmenleri iskân etme politikası oluştururken, dünya ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında ciddi biçimde göçmen meselesiyle karşılaşmıştır. "1919'da Milletler Cemiyeti, yurtsuz yuvasız kalan göçmenleri yerleştirmek ve yeni bir sosyal hayata kavuşturmak amacıyla milletlerarası bir muhaceret komis-

4- Aynı makale, s.10.

5- Osmanlı Devleti'nde aşiretlerin iskânı için, bkz. Yusuf Halacoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğ'unun Iskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, s.43-124, Ank, 1991.

6- Eren, A.g.m., s.9-16.

7- Demografik Emperyalizm için bkz. Oral Sander, Siyasi Tarih, A.U.S.B.F. Yayınları, s. 113, Ank. 1984.

yonu kurmuş ve başkanlığına da Norveçli kâşif F. Nansen getirilmisti."⁸

Osmanlı Devleti, göçmen hareketleriyle gerileme dönemine girdikten sonra karşılaşmıştır. Savaşlarda elden çıkan topraklardaki müslüman toplulukların 1774'ten itibaren kitlesel göçleri başlamıştır⁹. Bundan sonra Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında çıkan her savaş sonunda göçler biraz daha hareketlilik kazanmıştır. Özellikle, 1853' deki Kırım Savaşı'ndan sonra göçler büyük boyutlara ulaşmıştır¹⁰.

a- Iskân Politikasında Etkili Olan Hususlar:

Göçmen kitlelerinin akın akın ülkeye gelmeye başlaması ve bunların yerleştirelmeleri ortaya büyük problemler çıkarmıştır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin gelen göçmenleri iskân ettirmede belirli bir politika izlemesi gerekmiştir. Iskân politikası hem devletin, hem de göçmenlerin geleceklerini güvenceye almayı hedeflemesi tabiidir. Bunun için de gelecek göçmenlerden kimlerin nerelerde, ne şekilde ve ne miktarda iskân edileceğini en verimli şekilde tesbit edilmesi gerekiyordu. Bu tesbitin yapılmasında etkili olan hususlar şöyle sıralanabilir :

1- İç Güvenlik Meselesi ve Arazi Darlığı:

Öncelikle, göçmenlerin Osmanlı Devleti'nin demografik yapısında değişiklikler yaratacağı aşikârdı. Göçmen iskânı ile bu yapının dengelenmeye ve devlet içerisindeki asayişin korunmaya çalışılması, iskân politikasının önemli

8- Eren, A.g.m., s.11.

9- Kitlesel Göçler için,bkz.,M.De Vergottini,Göçmen Hareketleri,Cev.Nüzhet Yalkut,s.8-9,Ank.1949.

10-Kırım Savaşı sonrası göçleri için,bkz.,Saydam,A.g.e.

bir ilkesi olmuştur. Meselâ, Kırım'dan ve Kafkasya'dan, Kırım Savaşı sonrası gelen göçmenlerden bir kısmını Rumeli'de, bir kısmının da Anadolu'daki aşiretlere yakın bölgelerde iskân edilmiş olması, bu doğrultuda hareket edildiğini göstermektedir¹¹. Dış ülkelerin desteğiyle Rumeli'deki hristiyan toplumların bağımsızlık amacıyla çıkarabilecekleri isyanları önlemek için buraya göçmen iskân edilmesi bir tedbirden başka bir şey değildir. Nitekim, batılı ülkelerin Rumeli'ye müslüman göçmen iskânına serzeniste bulunmaları bunu ispat eder niteliktedir. Aynı şekilde, Anadolu'da da kanun tanımaz bir takım aşiretlerin iç güvenliği bozacak hareketleri için buralara iskân edilen devlete bağlı göçmenleri de bir denge unsuru olarak kabul etmek gerekir. Ancak, burada şunu da belirtmek lâzımdır ki, bu iskânlarla istenen, söz konusu insanları göçmenlerle rahatsız etmek değildir.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin göçmenleri iskân sırasında ekonomik hedefler de gözettiği görülmektedir. Bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde sanayinin geri kalmış olması tarıma olan önemi bir kat daha artırmıştır. Bu nedenle, göçmenleri verimli tarım alanlarına yerleştirerek bu ihtiyacı gidermek en önemli hedeflerden biri olmuştur¹². Göçlerin başladığı XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren iskân politikasında bu ekonomik hedefin göz önünde tutulması ve buna göre hareket edilmesi belki kolaydı. Çünkü, kullanılmayan pek çok boş arazi mevcuttu. Devletin iskân sırasında boş arazi sıkıntısı yoktu. Ancak, 1860'tan sonra başlayan büyük göçler, Anadolu'daki bu boş arazilerin büyük bir kıs-

11- Saydam, A.g.e., s. 165-166.

12- Deringil, A.g.m., s.435.

mının dolmasına neden olmuştur. Göçmenlere, iskân sırasında, başlangıçta, aile başına verilen arazi miktarının geniş tutulması, daha sonraları devleti sıkıntılara sokmuştur¹³.

1877-1878 Savaşından sonra, Balkanlardan ve Kafkasya'dan yeniden büyük göç akınlarının başlaması, iskân için gerekli olan arazi ihtiyacını büyük ölçüde artırmıştır. Bu nedenle, göçmen iskânı için arazi tesbit edebilmek amacıyla komisyonlar da meydana getirilmiştir. Anadolu'daki müslüman nüfusu artırmayı da amaç edinen böyle bir komisyon, 28 Kasım 1897'de kurulmuştur. Başkanlığını Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın yaptığı komisyonda Erkân-ı Harbiye'den dört, Dahiliye Nezareti'nden iki, Maliye, Ticaret, Nafia Nezaretleriyle, Orman ve Maden İdaresinden birer kişi olmak üzere, toplam on kişi görev yapıyordu. Haftada üç gün toplanacak olan bu komisyonun onaltı maddeden oluşan bir de nizamnamesi mevcuttu. Komisyon çeşitli görevlerinin yanı sıra Anadolu'daki müslüman nüfusu artırmak amacıyla nereslerde göçmen iskân edilebileceğini araştırarak ve bu iskâna elverişli arazileri tesbit edecekti¹⁴.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin iskân politikasını tayin eden ölçülerden biri, Anadolu'daki müslüman nüfusun çoğaltılmasıdır. Bunda, II. Abdülhamid'in takip etmiş olduğu İslâmcılık Politikasının etkili olduğu muhakkaktır.

2- Yabancı Müdahaleleri :

Osmanlı Devleti'nin iskân uygulamalarına bir takım dış tepkilerin olduğu da görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin iskân sırasında, sınırlarında bir güvenlik duvarı olustur

13- BA, İrade, Meclis-i Mahsus, 4800.

14- BA, İrade, Dahiliye, 1315 B. 3/38.

mak amacıyla Kafkasya'dan gelen göçmenlerden Cerkesleri Rusya sınırına yakın yerlerde ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde iskân teşebbüsü Rusya'nın siddetli itirazına yol açmıştır. Savaşçı bir toplum olan ve Rusya'ya karşı her fırsatta ayaklanmaktan geri durmayan Cerkeslerin sınırlarından uzak bölgelerde iskân edilmeleri şartını, Rusya, daha göçmenler ülkesinden çıkmadan ileri sürmüştür. Trabzon yoluyla gelecek Cerkeslerin Van, Erzurum ve Hakkâri illerinde iskânları kolay ve masrafsız olmasına rağmen, Hükümet, Rusya'nın isteğine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu konuda Cerkeslerin Doğu illerine iskânı yerine başka bölgelerdeki münasip yerlerde iskân ettirilmesi doğrultusunda, Meclis-i Vukelâ'dan iki defa karar çıkarılmıştır¹⁵. Rusya, ayrıca Kafkasya göçmenlerinin Kudüs'e gidecek Rusya hacılarının gececekleri güzergâhlara yakın yerlere iskân ettirilmemesini, eğer hacılara bunlar tarafından bir zarar verilecek olursa, bunun sorumlusunun Osmanlı Devleti'nin olacağını da iddia etmiştir¹⁶.

Cerkeslerin doğu illerine iskân edilmesine Rusya'dan başka İngiltere de karşı çıkmıştır. Önceleri Cerkesleri Rusya'ya karşı tampon bir toplum gördüğü için bunların Trabzon-Erzurum bölgelerine iskânını arzu eden İngiltere, Ermeni meselesinin ortaya çıkmasından sonra bu politikasından vazgeçmiştir¹⁷. 2 Ocak 1889'da İngiltere'nin İstanbul Elçiliği, Bab-ı Alî'ye bir yazıyla, Cerkes göçmenlerinin Van, Erzurum ve Hakkâri illerine iskân edilmemelerini bil-

15- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 38, Belge, 35,
Defter, 40, Belge, 22.

16- BA, Yıldız, Mütenevvi, 15/102.

17- Saydam, A.g.e., s. 167.

dirmistir. Dahiliye Müstesarıyla görüsen Elçilik Tercümanı Sandlison da, Ermenilerin muhtariyet arzusıyla ortaya çıktıkları bir anda buraya Cerkes göçmeni göndermenin manasını sormuş, bunun üzerine de gönderilecek Cerkeslerin Mersin yoluyla Adana'ya iskânına karar verilmişti¹⁸.

Gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunun Cerkes olması, ancak doğu illerine bunların iskânına hem Rusya'nın, hem de İngiltere'nin karşı çıkması, Osmanlı Devleti'ni bir hayli uğrattırılmıştır. Bunun üzerine diğer bölgelerdeki en küçük alanlar bile değerlendirilmiştir. Fakat, bu uygulama sonucunda başta Bursa ve Balıkesir olmak üzere batı illerinde büyük bir sıkışıklık meydana gelmiştir. Balkan göçmenlerinin de doğu illerinde iskânı son derece müşkil olduğundan, Van, Erzurum ve Hakkâri illerinde Tatar göçmenlerinin iskânı kararlaştırılmış, ancak Tatarların buna ilgi duymaması nedeniyle bu da gerçekleştirilememiştir. Sonunda Hükümet, Kafkasya göçmenlerini Rusya'nın ve İngiltere'nin karşı çıkmadığı Dersim ve Diyarbakır yörelerine yerleştirmeyi düşünmüş, fakat buradaki Kürt asiretlerini dikkate alarak bundan da vazgeçmiştir¹⁹. Bunun üzerine Kars civarında ve Cerkes olmayan göçmenleri Muş Ovası'nda iskân etme suretiyle bu toprakların değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir²⁰. Bu durum hükümeti tarıma elverişli olmayan alanları da göçmen iskânında kullanmak fikrine itmştir. Bunun sonucunda da daha önce gelen göçmenlere verimli araziler dağıtılmışken, bu defa verimsiz arazilerde de göçmen iskânı

18- BA, Yıldız, Mütenevvi, 36/103.

19- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 30 Belge, 28.

20- BA, Yıldız, Res. 114/7.

ortaya çıkmıştır²¹.

Gerçi, gelen göçmenlerin iskân edilebilecekleri araziler çok yetersiz de sayılmazdı. Ancak, her gelen göçmeni rastgele arazilerde iskân etmek devletin politikasıyla da bağdaşmıyordu. Göçmenler, sıcak iklime alısamadıklarından iskân bölgelerinin iklimine de dikkat etmek gerekiyordu. Iskân sırasında dikkat edilen hususlardan biri de, yukarıda belirttiği gibi, iç güvenlik meselesinin sağlanmasıydı. Bu nedenle, göçmenlerin müteferrik olarak iskân edilmelerine azami itina gösterilmiştir. Aksi yönde takip edilecek bir uygulama, ülke içerisinde bir arada yeni etnik huzursuzluklar meydana getirebilirdi. Bu konuda bilhassa Cerkeslerin çok kalabalık olarak bir bölgede toplanmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Öte yandan, Osmanlı toplum yapısına tamamen zıt olan Kafkas kavimlerinin feodal yapılarının daha fazla İslâmileştirilmesi için karışık iskân zorunlu olmuştur²². Ayrıca, mevcut asiretlerin çıkaracak oldukları huzursuzluklar da buralara iskân edilen göçmenlerle önlenmeye çalışılmıştır.

3- Göçmenleri Taşrada Iskân Mecburiyeti:

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının önemli prensiplerinden biri de, göçmenleri şehirlere değil de köylere ve taşraya yerleştirmek olmuştur. Şehirlerde geçimin zor olması nedeniyle ekonomik sıkıntı yaşamamaları için, tarla, bağ ve bahçeleriyle uğraşarak geçimlerini sağlamaları ve aynı zamanda üretime katkıda bulunmaları düşünül-

21- Faruk Kocacık, "XIX. Yüzyılda Göçmen Köylere İlişkin Bazı Yapı Plânları", İ.U.E.F.Tarih Dergisi, Sayı, 32, s.419-420, İst.1979.

22- Saydam, A.g.e., s. 168.

müştür.

Coğu defa İstanbul'a gelen göçmenler, şehir hayatını cazip buldukları için taşraya gitmeyerek burada kalmak istemişlerdir. Bu gibi göçmenlerden bazıları, İstanbul'un Balmumcu ve Zincirlikuyu semtlerinde, sunun bunun arazisine bina inşa ederek veya gecekondü biçiminde, muhtelif semtlerde barakalar yaparak yaşamaya çalışmışlardır. Hükümet bu tür davranışları yasaklayarak, İstanbul'da kalabilecek göçmenlerin ancak sanat ve ticaret erbabı ya da sarraflık gibi işlerle uğraşanlar olacağını, diğerlerinin ise kesinlikle ziraatle uğraşmak için taşraya sevkini kararlaştırmıştır²³ Buna rağmen, taşraya iskân edilenler kısa bir süre burada yaşadıkdan sonra arazilerini satarak, yeniden şehirlere göç etmeye başlayınca, hükümet, göçmenlere verilen mirî arazileri satamama süresini on seneden yirmi seneye çıkarmıştır²⁴.

Bundan başka, iskân sırasında teknik konular da hükümetçe dikkate alınmıştır. Göçmenlerin nerelere ve ne şekilde binalar inşa edecekleri, yeniden kurulacak köy ve mahallelerin durumu için ölçüler getirilmiştir. Verimli arazilerin ziraat amacıyla kullanılmasına, iskân için boş arazilerde yapılacak binaların arazi kanununa uygun olmasına itina gösterilmiştir²⁵. Böylece göze hoş gelen bir yerleşme şekli mümkün olabilmıştır²⁶.

B- GÖÇMENLERLE İLGİLİ KOMİSYONLAR:

Osmanlı devleti'ne doğru 1774'ten sonra başlayan ve

23- BA, Meclis-i Vük. Maz. Defter 36, 48, 70, Belge, 35, 35, 89.

24- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 77, Belge, 57.

25- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 83, Belge, 123.

26- Göçmen köylerinin plânları için, bkz., Kocacık, A.g.m.

muhtelif aralıklarla devam eden göçmen akını sırasında önemli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bunun sebebi, göçmenlerle ilgilenecek ve onların iskânını sağlayacak özel kuruluşların bulunmaması idi. İlk zamanlar göçmen işleriyle normal idari organlar uğraşmış ve merkezden gelen emirler doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır²⁷.

"Tanzimat devrine kadar (1839) göç dalgalarıyla karşılaşıldığında Osmanlı Hükümeti tarafından zaman zaman çıkarılan talimatlara uygun olarak bunların yerleştirilmesine çalışılmış, göçmenlerin devlet yetkililerine başvurusu üzerine de kendilerine yardım edilmesine başlanmıştır."²⁸

Her ne kadar II. Mahmud zamanında, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine göç edenlerin içinde buldukları ızdırap ve felâketlere bir çare bulunmağa gayret edilmişse de, esaslı bir tedbir alınamamıştır²⁹.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ne yönelik göçmen akınları durmamıştır. 1829'dan sonra, gerek Balkanlar, gerekse Asya Türk Ülkeleri'nden pek çok insan Anadolu'ya göç etmiştir. Bu da yetmiyormuş gibi, 1830 ve 1848 Avrupa ihtilalleri sırasında darda kalan insanlar için Osmanlı Devleti bir hürriyet ülkesi olmuştur. Polonya ve Macaristan'dan meydana gelen iltica olayları göç problemini bir kat daha artırmış ve göçmen işleri gittikçe daha büyük önem ka-

27- Saydam, A.g.e., s. 168.

28- Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-90)", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sayı, I, s.157, İst. 1980.

29- Eren, A.g.m., s. 14.

zanmaya başlamıştır³⁰. 1849'da Türkiye'ye gelen Macarların iskânı tayin edilen özel memurlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Göçmen işleri daha sonraları, Ticaret Nezareti ile Sehremaneti tarafından yürütülmeye başlandı³¹. Bu konuda 3 Mayıs 1856 tarihinde bir talimatname hazırlanmıştır. Bu talimatname, Kırım'dan gelen göçmenlerin giriş yeri olması nedeniyle, Silistre Valisine gönderilmiştir. Talimatta, göçmenlere iyi davranılması, on yıl vergiden, iki buçuk yıl da askerlikten muaf tutulmaları istenmiştir³².

Göçmenlere Sehremaneti aracılığıyla hizmet verilmesi uygulaması 1859 yılına kadar devam etmiştir. Ancak bu tarihten itibaren bilhassa Kafkasya'dan başlayan kalabalık göç dalgaları karşısında Sehremaneti'nin caresiz kaldığı görülmüştür. Zaten Sehremaneti görevini halktan ve hazineden aldığı yardımlarla sürdürüyordu³³. Bir yandan bunların yetersizliği öte yandan işlerinin çokluğu nedeniyle Sehremaneti artık göçmen işlerini yürütemez oldu. Bunun üzerine, bu işlemi yürütmek amacıyla 5 Ocak 1860 tarihinde bir göçmen komisyonu kurulmasına karar verildi. "Komisyon başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Pasa ve komisyon üyelik-

30- Eren, A.g.m., s.15, Polonya ve Macar Mültecileri için, bkz., Ahmet Refik, Türkiye'de Mülteciler Meselesi, Ist.1926 Nejat Göyünc, "1849'da Macar Mültecileri ve Bunların Kutahya ve Halep'te Yerleştirilmeleri ile İlgili Talimatlar", Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rakozcu Ferene ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs 3 Haziran 1976), s.173-179, Ist.1976.

31- Geniş bilgi için, bkz., Saydam, A.g.e., s.169-174.

32- Kocacık, Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler, s.158.

33- Aynı makale, s.158, Saydam, A.g.e., s.170.

lerine de ticaret muavini Remzi Efendi, Darüşşuray-ı Askerî âzasından Refik Bey, ulemadan İsmail ve Hacı Pir Efendiler tayin olundular ve Sehremaneti ile komisyonun muameleleri eksik olamayacağından, Sehremaneti ikinci muavinlerinden Asım Bey'in gün aşırı komisyonda bulunması ve komisyona ayrıca Bâb-ı Alfî'den kafi derecede memur tayin olunması ve komisyonun her gün toplanabilmesi için de her tarafa ve bilhassa denize yakın bulunması dolayısıyla Hamidiye Vakıf Dairesi'nin tahsis edilmesi, 4 Ocak 1860 tarihli tezkere ile Padîşaha arzolundu ve bir gün sonra da, 5 Ocak 1860'ta bir muhacir komisyonunun kurulması teklifi uygun görülerek karar altına alındı."³⁴

Bu komisyon, Yakın Çağ tarihimizin ilk kurulan göçmen komisyonuydu³⁵. Ve 1876'ya kadar Anadolu'ya gelecek milyonlarca göçmeni başarılı bir şekilde iskân ettirerek haklı bir şöhret kazanacaktır³⁶.

"1875 yılında, Komisyon Başkanı Muammer Paşa'nın ölmesinden sonra, bu komisyonun korunmasına gerek olmadığına ve fazla giderlerin kısılması nedeniyle yeni bir uygulamaya gidildi. Göçmenlere ilişkin işleri görmek üzere bir müdür başkanlığında beş üye, bir kâtip, bir muhasebe kâti-bi, bir nüfus kayıt memuru, bir evrak müdürü, üç tercüman, bir sevk memuru, bir kapıcı ve bir odacı kadrosundan oluşan bir daire kurularak Zaptiye Nezareti'ne bağlandı (10 Mart 1875/2 Safer 1292). Eski komisyon üyelerinden kendilerine yeni teşkilâta görev verilmeyenler başka işlere

34- Eren, A.g.e, s.57-58.

35- Aynı eser, s.58.

36- Bu dönemde komisyonun çalışmaları için, bkz, Saydam, A.g.e s.195-305.

tayin olundular. Bu yeni düzenleme ile Göçmen Komisyonu'nun önceleri 40.627,5 kuruş olan maaş giderleri, yarıdan fazla bir tasarrufla 18.800 kuruşa iniyordu."³⁷

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra, Balkanlardan ve Kafkasya'dan yoğun göçlerin kitleler halinde tekrar başlamasıyla birlikte yeniden göçmenlerle ilgili komisyonlar meydana getirilmiştir. 1860'ta kurularak 1875'e kadar görev yapan tek bir göçmen kuruluğu varken, 1877'den sonra birden çok göçmen komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonların kuruluşları, görevleri ve çalışmaları aşağıdaki gibidir.

a- Idare-i Umumiye-i Muhacirîn Komisyonu :

18 Haziran 1878'de kurulan "Idare-i Umumiye-i Muhacirîn Komisyonu", Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle artan göçmenlerle ilgili konuları çözmek üzere görevli bir kuruluştur. Komisyonun kuruluşu, teşkilâtı ve görevleriyle ilgili bir nizamname düzenlenmişti. Burada önemli olduğu için bu nizamname metnine aynen yer vermeyi uygun bulduk³⁸.

Dersaadet Muhacirîn Idaresi Hakkında

Talimatın Nüsha-i Saniyesidir

Birinci Fasıl

Teskilât-ı Umumiyyeye Dairdir

Birinci Madde- Memalik-i Mahrusa'da bulunan bi'l-cümle muhacirîn idare-i umumiyyesine memur ve mahsus olarak Idare-i Umumiyye-i Muhacirîn namıyla bir komisyon teşkil olunmuştur.

37- Kocacık, Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler, s.158.

38- Bu nizamname metni, Ahmet Cevat Eren'in, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri" adlı eserinin Ekler bölümünde yayımlanmıştır., İrade, Meclis-i Mahsus, 2786.

İkinci Madde- İdare-i Umumiyye Komisyonuna merbut olarak biri İdare-i Umur-ı Hesabiye ve diğeri İdare-i Umur-ı İskâniye namıyla iki sube bulunacaktır. Bunlardan başka Muhacirin-i Umur-ı Sıhhiye namıyla tesekkül eden dairenin vezâifi ayrı ise de, tahsisatı İdare-i Umumiyyeden tesviye ve İdare-i Umumiyyeye merbuten devair-i belediye itibariyle yirmi sube küsad olunacaktır.

Üçüncü Madde- İdare-i Umumiyye Komisyonu bir reis ve lüzumu kadar azâdan terkip edilmiş ve Umur-ı Hesabiye ile İskâniye ve devair subelerinin heyeti dahi bu tertip üzere tayin olunmuştur.

Dördüncü Madde- Bu heyetlerin rüesa ve azâsı memurin-i Saltanat-ı Seniyyeden ve muteberan-ı ahaliden ve muhacirin-i mevcudenin esraf ve vücuhundan mürekkeptir.

Besinci Madde- Komisyon ve subelerin maiyetine hademe-i hâssa-i Hazret-i Padisahî'den ve zabıta ve belediyeler tarafından lüzumu kadar hademe ve zaptiye ve çavus verilecektir.

Altıncı Madde- İdare-i Umumiyye Komisyonu'nun bir baş kâtibi ve lüzumu kadar ketebesı ve Umur-ı Hesabiye subesinin bir muhasebecisi ile bir veznedarı ve iktiza eden muhاسبleri ve veznedarları ve iskân subesinin icabı kadar ketebesı ve devair subelerinin de ihtiyacları kadar yevmiye yahut aylıkla birer veya ikiser kâtibi bulunacaktır.

Yedinci Madde- Gerek İdare-i Umumiyye Komisyonu'nun ve gerek suabatının suret-ı müzakere ve ittifak ve ekseriyet-i ârâ gibi muamelesi mecalis kavâidine tatbikan cereyan edecektir.

Sekizinci Madde- İdare ve Şube heyetleri Cuma'dan maada beher gün erken ictima ve bilâ-fasıla devam ile ifay-ı ve-

zaife ihtimam ve itina eyleyeceklerdir.

Dokuzuncu Madde- Muhacirin Umur-ı Sıhhiye Komisyonu vasıtasıyla idare olunan hastahanelerde mevcut hastegan ile vefiyatın adedini mübeyyin haftada bir kere Idare-i Umumiye'ye bir jurnal verilecektir.

İkinci Fasıl

Idare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonuna Aittir

Onuncu Madde- Idare Komisyonu işbu talimat ahkamına tevfi kan muhacir işlerinin her nev'inin rüyet ve temsidine ve taallûkuna göre evrakının devair-i muhacirine havalesine ve bu dairelerle muhabereye ve muhacirin mesalihine ait umur ve hususat icabatını tezekkür ve tayine ve hal ve zaman ve tecrübe ve imkânın göstereceği lüzum ve ihtiyaç nisbetinde iktiza eden tedabirin mütalââ ve Bi'l-istizan ve ittiha zına ve Umur-ı Hesabiye ve Iskâniye Subelerinden ve Vilâyat Komisyonlarından sual ve istizan olunan mesalih hakkında rey vermeye memur ve nezareti muhacirin idaresini her ci hetini samildir.

Onbirinci Madde- Idare Komisyonunda bulunacak ketebeden biri arzuhallerin ve ikisi de evrak ve sairenin kıraatına ve esas üzere tekarrür edecek müzakerenin zabt ve tahri rine memur olacaklardır.

Onikinci Madde- Idare-i Umumiye Komisyonunun maiyetinde bir iki refikı bulunduğu halde bir evrak memuru olacak ve her nevi evrak-ı varide ve mersulenin kuyudu bu vasıta ile tutulacaktır.

Onüçüncü Madde- Muhacirin inasının devair-i belediyece iskân olunanlarından meharimi olmayup ve kendi kavm ve kabileleriyle beray-i iskân gitmeyüp de burada kalanların ilerüde tedarik olunmak üzere şubeler tarafından o makule lere münasip mahaller bulunup ikame edilerek tayinatları

verilecek ve muhacirin zükürundan ve ehl-i ırz takımından birkac kişinin familyalarıyla beraber bunların muhafazası hizmetinde bulundurulacağı gibi devair-i askeriyeye mukteza elbise isbu aceze-i inasa diktirilerek hasıl olacak ücretten kendülerinin iktidar ve iyaselerine ve bu tarık ile yevmiye itasından hazine-i celileye faide istihsal edilecektir.

Ondördüncü Madde- Muhacirinin zükürundan bîkes ve bîvaye olup da ise güce iktidarı olmayanlar ve memleketlerine avdet kaydı ile burada bulunanlara yevmiye itası zaruri ise de bunların içinde hallerine göre ise ve güce iktidarı olanlar dahi bulunması memül olduğunda subeler vasıtasıyla bu makulelere is buldurularak çalıştırılacak ve devair-i miriyede yevmiye ile amele istihdamı tabii bulunduğu devair-i müşar'ül-ileyhada ne miktar ameleye lüzum var ise bunlardan gönderilmek üzere Idare-i Muhacirin Komisyonu o dairelerle muhabere ve ilâm edecektir.

Onbesinci Madde- Muhacirin-i Cerakese ile Tatar Nogayların ekseri Suriye ve Halep ve Adana havalesine ve bir takım muhacirin de Konya'ya sevk edilmekte olduğundan ve Zor Sancağı dahi mevkiyen bunların iskânına pek elverişli bulunduğundan burada ve Varna'da Selânik cihetlerinde bulunan Cerkes ve Tatar ve Nogay muhacirlerinin livay-ı mezkur ile Suriye ve Halep ve Adana vilâyetleri dahilinde olan mahaliere iskânları zımmında Silifke ve Antalya ve Mersin ve Iskenderun ve Trablus-Sam ve Akkâ ve Hayfa iskelelerine izamları ve ale'l-umum muhacirinden hükümetçe teklif olunan yerlere gitmeyi istemeyenler olduğu halde bu kabileden olanların kendülerinin maiyet tedarikine iktidarı lâzım geleceğinden bunların cihet-i idareleri kendülerine bırakılması ve fakat içlerinde eramil ve bîkes kalar ve

mevaki-i harbiyede meharimi şehid ve esir olan kadınlar ile işe ve güce iktidarı olmayan ve amelden kalan aceze-i zükûr ve eytamın müstesna tutulup emr-i iaselerine İdare-i Muhacirin tarafından itina ve dikkat olunacak ve umum muhacirinden pek çokları Kastamoni ve Sivas ve Ankara taraflarına dahi gönderilmiş ve bir taraftan da gönderilmek üzere bulunmuş olduğundan bu vilâyetlere badema gönderilecek muhacirler Karadeniz'in sevahil-i malûmesine sevk edilecek ve Aydın'la Hüdavendigâr Vilâyetlerine ait muhacirin de vilâyeteyn-i mezkûreteynin malûm olan iskelelerine çıkarılacaktır.

Onaltıncı Madde- Muhacir iskân olunan hanelerde harabiyet olup ve tamire muhtaç zuhur idüp de eshabı tamir masrafını itadan imtina ederse o hane icareye merbut olduğu halde tamir ettirilerek masarîf-i tamiriye icareye mahsub edilecek ve icaresiz hanelerden bulunduğu takdirde komisyonun reyîyle ber kaide tamiri icra olunacaktır ve icareli hanelerden tamire muhtaç olanların mesarîf-i tamiriyesinin ne itasına ve ne de icareden mahsubuna eshabı tarafından mümanâat vukûbulur ise hin-i isticarda tamir masrafı nere'sen ve ne de icareye mahsuben sahib-i hane canibinden verilmemek gibi mukavele cereyan etmiş ise o makulelerin masarîf-i tamiriyesi kezaîk komisyona ait olacak ve öyle bir mukavele yok ise icareye mahsuben muamelesi icra kılınacak ve bu muamelelerin kâffesi idare komisyonunun rey ve kararına isnat ile sahih ve cari olacaktır.

Onyedinci Madde- Iskân için Dersaadet'ten bir mahale gönderilen bir muhacir kendiliğinden olarak yine Dersaadete avdet ederse o makulelere yevmiye ve hane kirası ve navul verilmeyecektir.

Onsekizinci Madde- Umur-ı zatiyesini lieceli't-tesviye sura-

ya buraya gideceklere şimendifer ve vapur ücretleri verilmeyüp müddet-i gaybubetlerinde yevmiyeleri kesilecektir.

Üçüncü Fesıl

Umur-ı Hesabiye Şubesine Dairdir

Ondokuzuncu Madde- Umur-ı Hesabiye şubesi yevmiye ve tayinat ve'l-hasıl her nevi sarfiyat ve muhasebatı rüyet ve tetkik ve defterlerini tanzim edecek ve verilecek koçanların kayıtlarını ve vukuatını günü gününe yürütecektir.

Yirminci Madde- Bundan böyle Muhacirin İdare-i Umumiyesi için tahsis olunacak ve iane ve sair suretlerle istihsal kılınacak mebalig doğrudan doğruya Umur-ı Hesabiye şubesi vasıtasıyla vezneye teslim edilerek ve irad ve mesarifi de maliye usulüne ve kavaidine tatbiken Muhasebe Subesi marifetiyle rüyet ve tesviye kılınacaktır.

Yirmibirinci Madde- Muhasebe şubesi muhacirine ait makbuzat ve sarfiyatın müreccah ve mukassemi olmasından ve bu esasın itimat olunacak derecede bulunması mutlaka şimdiye kadar muhacir namına Maliye hazinesiyle emanet veznesinden ianat-ı mütenevviadan ne kadar para alınmış ve bunlar nerelere nasıl sened ve suret ile sarf olunmuştur, buraları tetkik ve hülâsa edilerek bilinmek lâzım ve mühim bulunmasından dolayı işbu muhasebe şubesi evvelden zikrolunan mehazlardan makbuzat defterlerini alarak ve saniyen irad masraf itibarıyla mehuzattan gerek daireler marifetiyle ve gerek vesait-i saire ile ta bidayetten bu âna kadar vukubulan sarfiyatın her şube ve vasıttan memhur ve musaddak defterlerini isteyerek kaide ve iktiza-i maslahat vazifeye tatbiken bunların hesabı rüyet ve devletçe emniyet olunacak surette muhasebe cetvel ve defterlerini tanzim ve ber kaide tasdik ile idare komisyonuna ita eyleyeceği gibi zaman-ı tesekkülünden itibaren sarfiyat ve makbuzatını dahi kendisine

tevdi olunan vazife icabatına ve umur-ı maliyeye mahsus kavaid ve nizamat ahkâmına tevfikân defterler ve kayıt-lar idare edecek ve daima suret-i kâfiyede hesap vermeye mükellef olacaktır.

Yirmiikinci Madde- Muhacirlerin yevmiyesi verilmek için tertip olunan dairelere gidecek idare ve muhasebe âzasının maliyetinde o dairenin defterlerini tutan efendi ile bir veznedar bulunacak ve yevmiye âzay-i mü'maileyhin nezareti altında verilecektir.

Yirmiüçüncü Madde- Yevmiye verilirken muhacirlerin icinde birinin kudreti his ve ihbar olunur ise, tahkikat icra olunmak üzere o makulelerin yedlerindeki kocanlar alınıp malûmat-ı müstahsile ile beraber idare komisyonuna verilecektir.

Yirmidördüncü Madde- Kocanın bâlâsı idare komisyonundan mühürlenmiyen ve kuponunu zahrı imam ve muhtaran taraflarından temhir olunmayan ve bulunduğu daire ve şube tarafından musaddak bulunmayan yevmiyeler verilmeyecektir ve bu kuponlar tatbik mührü sahibi yediyle ibraz olunacaktır.

Yirmibeşinci Madde- Bir muhacir kocanını zayı ettiği halde vereceği arzuhal üzerine kaydı çıkarılıp ve mahallesi tarafından bâ ilm-ü haber tasdik ettirilip müceddeden bir kocan verilip kaydı bâlâsına da serh verilecek ise de o yolda bir günâ hile ve desise olunmamasına dikkat ettirilecek ve zayı olan kocan zühur ederse itibar olunmayacaktır.

Yirmialtıncı Madde- Her dairenin defteri o daire kâtiplerinin taht-ı muhafazasında bulunacak ve bunların gerek muhafazasında ve gerek muamelâtında noksan ve suistimal zühurundan o kâtipler mes'ul tutulacaktır.

Yirmiyedinci Madde- Defter ve kocan ve kuponların hic birinde hâk ve silinti olmayacak ve bir sehv vuku bulduğu

halde okunacak surette çizilip alt tarafına yazılacaktır. Yirmisekizinci Madde- Dairelerde bedelleri verilen yevmiye kuponlarının veznedar mahal-i mahsusunda sergi muamelesi bittikten sonra başveznedara götürüp teslimle hesabını görecektir ve başveznedar dahi müfredatıyla beraber liecel'it-tetkik muhasebe subesine verip defter-i mahsusuna kayd ve ibtal ettirilecek ve kaydı icra olunduktan sonra yine takımıyla alıp hıfz eyleyecektir.

Yirmidokuzuncu Madde- Muhasebe subesi başveznedarın verdiği kuponların muamele-i kaydiyesi icra olundukça bir taraftan zımbalayup iptal edecektir.

Otuzuncu Madde- Kayd-i icra olunan kuponların havî olduğu mebalig daireleri ve ita tarihleri ve miktar-ı nüfus ve kangı mâha mahsuben verildiği gösterilerek cem olunup takım takım yevmiye defterlerine yazılacak ve o gün mesarif-i saireye mahsuben verilen mebalig dahi dahil olduğu halde yekûn ile mukabele edilip zir-i muhasebe subesiyle veznedar tarafından temhir edilecek ve muhasebe yevmiye defterinin ayrı olarak veznedarın tutacağı yevmiye muhasebe defterini dahi muhasebe subesiyle veznedar karşılıklı olarak mühürleyeceklerdir.

Otuzbirinci Madde- Muhasebe subesinde kaydı icra olduğunu mübeyyin sube-i merkume tarafından kayd sūd ve verile isareti olmayan senedler ve dairelere mahsus mühür ile memhur bulunmayan kupon için veznedar bir akçe vermeyecektir.

Otuzikinci Madde- Mukaddema hicret eden muhacirlere elyevm verilmekte olan kırkar para yevmiyenin yoklaması icra ile kayıtları tahsis olunacak ve bunların muamelât-ı kaydiyesi muhacirîn-i cedide muamelâtına tevfiik edilip fakat defteri evvelki gibi başkaca yürütülecek yevmiye defterine ayrıca kayd olunacaktır.

Dördüncü Fası

Umur-ı İskâniye Subesine Müteterridir

Otuzdördüncü Madde- İskân subesi iskân ve sevke ait olarak gerek re'sen ve gerek idare-i umumiyyeden irae olunacak surete tevfiikan tertib-i muamelât ederek idare-i umumiyyeye bildirecek ve oradan verilecek rey ve karara göre icraat ile meşgul olacaktır.

Otuzdördüncü Madde- Muhacirinden taşraya sevk olunacaklar malûm olmak ve kendülerince karışıklık vuku bulmamak üzere vapurların vakit ve hareketlerinin ve kangı iskeleye gideceklerini liekal 5 gün evvel iskân subesi tarafından devair subelerine ve oralardan dahi mahallât-ı eimme ve muhtarını vasıtasıyla muhacirin-i merkumeye teblig ve ilâm edilecektir.

Otuzbesinci Madde- İskân subesi taşralardan gelecek muhacirine yer bularak ve bunları iskele ve şimendüferlerden alup bulunan yerlere iskân ederek yevmiyeleri tahsis edilmek üzere isim ve şöret ve adet-i nüfus ve mahal-i ikametlerini mübeyyin defterlerini kangı şube dairesine müttaallik ise oraya tanzim ve tasdik ettirerek idareye vereceği gibi muhacirin-i mesküne taşralara sevk olundukça veya vefeyat vuku buldukça yevmiye kayıtları terkin olunmak üzere subeler vasıtasıyla haftada birer vukuat jurnalleri ita edecektir.

Otuzaltıncı Madde- İskân subesi devair şubeleri vasıtasıyla sevk olunacak muhacirini muntazam vapurlara isal ve levazımları nekaisini ikmale vesatet edecektir.

Otuzyedinci Madde- Vapurlara irkâp olunacak muhacirine yevmiye itibarıyla ita olunacak etmek (ekmek) ve levazımı nüfus yoklarcasına tetkikat icra ederek ve gidecekleri yerin mesafesine göre tertip ve ita olunacak yevmiyeye ih-

tiyaten ve deniz hali ve günü gününe yol alamamak ihtimaline binaen iki günlük ziyade tayinat verecek ve beher hane sahibine tayinatı yeden be-yed teslim ve ifa eyleyecektir.

Otuzsekizinci Madde- Burada yerlestirilerek memleketlerine avdet veya kat'iyen iskân arasında müteredit bulunan muhacirine simdilik ale't-tesavi yevmiye ikiser gurus maiset bedeli verilecek ve fakat bu sınıftan vakitli vakitsiz gelüp giden ve yedlerinde yevmiye koçanları olmayan ve misafirhanelerde muvakkaten ikamet edenlere aynen tayinat verilmek vazifesi iskân subesine ait olacaktır.

Otuzdokuzuncu Madde- Aynen itasiyle mükellef olan iskân subesi tayinat alanların isim ve şöret ve mahal-i ikametlerini ve nereden ne kadar etmek alındığını mübeyyin iradı masraf suretiyle beher ayda mükemmel birer defter tanzim edecek ve alınan etmeklerin miktarını havi etmekçilerden ahz edilecek makbuz senedleri o deftere rabt ederek zir-i heyet-i iskâniyet tarafından mazbata ile musaddak olduğu halde idareye ita kılınacaktır.

Kırkinci Madde- Muhacirinden burada ve mahal-i sairede akrabası olup da anların nezdine gitmeği veya gelmeği arzu edenler olduğu ve tasradakilerden dahi baska yerlerde akrabası bulunup da ekaribi yanına gitmek isteyenler bulunduğu halde sevk ve izam kılınacaktır.

Besinci Fasıl

Devair Subeleri Hakkındadır

Kırkbirinci Madde- Umumen muhacirinin iase ve ikmali levazım-ı hususiye ve umumiyesi davair subelerinin nezaret ve idaresi altında cereyan edecek ve iskân subesi bunlarla müttefikân ifay-i vazife eyleyecektir.

Kırkikinci Madde- Devair subeleri yevmiye her dairenin vukuat ve zuhuratına göre hususat ve muamelatını ve muhaci-

rinin devam-ı rahat ve huzuruna delalet edecek eshab ve tedabiri re'sen ve ehemmiyet ve iktizay-i maslahata göre Idare-i Umumiyyeden bi'l-istizam alacağı emre itbaan icraya dikkat ve itina eyleyecektir.

Kırküçüncü Madde- Muhacirinden yevmiye istihkakı olup da ya ifadeyi hale muktedir olamamasından veyahut icab-ı idareyi bilememesinden dolayı yevmiye alamayanları ve zikudret olup da ihtiyacıtan berfi olduğu halde kendülerini fukara sırasında gösterenleri tahkik ve idare (ye) bildirmek ve daima muhacirinin ihtiyacat ve levazımını tertip ve irae eylemek ve bunlardan ziraat ve sanat ve ortakçılık ve hizmetkârlık gibi esbab-ı ticaretle servet ve yesare nail olanların ahvalini bi't-tahkik idareye bildirmek devair şubelerinin vezaif-i mühümnesindedir.

Kırkdördüncü Madde- Devair şubeleri muhacirin-i mevcude ve varideyi iskân ve iase ve bunların nakliyat ita ve sevkiyatını icra ederek müzdahimen ikamet eden muhacirin mahallerini mümkün mertebe seyreklestirerek muhacirin bulunmayan ve kabil-i ikamet olan hanelere taksim ve iskân eyleyeceği gibi her şube dairesinde bulunan muhacirinin kâffe-i umur ve hususat ve tayinatını tesviye edecek ve suabatca müstacel olup te'hir ve ta'vıkı caiz olmayan mesarif-i mîriye ve müteferrika şubeler hey'etinin tastiki altında olmak ve noksan muamele mes'uliyeti kendülerine ait bulunmak üzere tesviye ve ita edecektir.

Kırkbeşinci Madde- Muhacirinden bazıları münferiden taşraya gitmek istidasında bulunanların ahval ve derece-i iktidarı şubelerce bi't-tahkik iktidarsızlıkları tebeyyün edenler nisıf vapur navullarını taraf-ı devletten verilerek sevk ve izam edilmek üzere lâzım gelen ilm u haberleri şubelerce bi't-tanzim Idare-i Umumiye Komisyonu'na gönderilecek ve o-

rada verilecek karar Iskân subesine bildirilmekle icabı icra edilecektir.

İlâve

Kırkaltıncı Madde- İşbu talimatta her daire ve şubenin vezaif-i hususiyeleri fasıl fasıl ve ayrı ayrı gösterilmiş ise de umumiye itibarını tazammun eden ahkâm münderecesi her daire ve subeye samil bulunduğundan bir daire ve şubenin-i muamelâta mevad-ı mündericenin cümlesinden istihrac esas hareketine itina eyleyecektir.

Kırkyedinci Madde- Memalik-i Mahrusa-i Sahane'nin her tarafına sevk ve nakl olunan muhacirin içlerinde muahharan devletce tebeyyün ve tekarrür edecek ahvale göre vatan-ı aslilerine iade olunacak ve avdet eyleyecek olanlar olduğu halde esbab-ı nakl ve iadeleri canib-i devletten tehiyye ve ihzar buyurulacaktır.

Hatime

Kırksekizinci Madde- İşbu talimat ahval-i cariye'nin gösterdiği ihtiyaç üzerine tanzim olduğundan ilerüde inde't-tecrübe tebeyyün edecek muamelâta göre ta'dil ve tashih edilecektir. Fi 17 Cemaziy-ülahir Sene 95 ve fi 5 Recep Sene 94 Mühür (Suray-ı Devlet)

Idare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu başkanlığında kuruluşundan itibaren, 1894 yılına kadar sırasıyla, Sadık Paşa (1877-1878), Nasit Paşa (1878), Feyzi Paşa (1878), Emin Paşa (1878-1879), İsmail Paşa (1879), Mazhar Paşa (1879), Rıza Bey (1880-1894) bulunmuşlardır³⁹.

Komisyon ilk kurulduğu zaman başkanı Sadık Paşa idi. Ancak Sadık Paşa'nın aynı zamanda Rusûmat Emaneti'nde görevli bulunması ve Edirne'nin düşman eline geçmesi nede-

39- İpek, A.g.e., s. 104, BA, İrade, Dahiliye, 65081.

niyle artan göçmen sayısı ve göçmenlerin perişan olmaları gibi sebepler yüzünden 11 Ocak 1878'de yerine Suriye Eski Valisi Nasit Paşa'nın getirilmesi uygun bulundu. Tırhala Eski Mutasarrıfı Feyzi Paşa da ikinci başkanlığa getirilerek üyeliklerin de münasip kişilerden seçileceklerle artırılması kararlaştırıldı⁴⁰. Kısa bir süre sonra da göçmen işlerinin artarak, süratle çözülmesi gerekli hale geldiğinden ve Nasit Paşa'nın da bu işte beceriksiz olduğu görüldüğünden komisyon başkanlığından alınarak yerine ikinci başkan Feyzi Paşa getirildi (5 Şubat 1878)⁴¹. Bu arada Cerkes göçmenleriyle ilgili karışıklıklar çıkması üzerine, komisyon bünyesinde bu işleri düzenlemek için altısı asil, biri de yedek olmak üzere, ayrı bir heyet oluşturuldu. Heyette şu kişiler yer almıştı⁴².

- Niş Mutasarrıflığından munfasıl Resid Paşa,
- İslimye Mutasarrıflığından munfasıl Fehim Paşa,
- Kapukethüdalarından Hayri Efendi,
- Meclis-i Muhasebe-i Maliye Azalığından munfasıl Asım Paşa,
- Keza Meclis-i Muhasebe-i Maliye Azalığından munfasıl Vecihi Paşa,
- Bihke Mutasarrıflığından Munfasıl Cemil Paşa,
- Seyh Süleyman Efendi (yedek).

11 Nisan 1878'de de komisyon bünyesindeki encümenlerin hesap ve kayıt işlerini düzenlemek için on üç daireye birer muhasebe memuruyla geçici kâtipler tayin edildi⁴³.

40- BA, İrade, Meclis-i Mahsus, 2702.

41- BA, İrade, Dahiliye, 62235.

42- BA, İrade, Dahiliye, 62321.

43- BA, İrade, Dahiliye, 62471.

Bu sırada, İstanbul'a gelen çok sayıda göçmenin bir kısmının memleketlerine dönecekleri tahmin ediliyordu. Fakat gelişmeler bunların dönüşüne imkân vermeyince, göçmenlerin Anadolu'da süratle iskân edilmeleri zorunluluğu hasıl oldu. Bunun üzerine Komisyona, daha önce taşra muhasebeciliklerinde bulunmuş olan kişilerden gereği kadarıyla, Şehremaneti'nden bir komiser ile iki çavuşun, Zaptiye Nezareti'nden bir tabur ağasıyla bir bölük ağası ve bir onbaşı takımınının, Hâssa-i Sâhâne'den bir zâbit ile on kişinin alınmasına karar verildi. Ancak, lüzumu halinde Komisyona yirmi kişi ile çeşitli dairelerden memurlar tayin edilmesi kararlaştırılarak, 9 Temmuz 1878'de Komisyonun Başkanlığına ve ilâve uyeliklerine aşağıdaki kişiler getirildi 44.

<u>Görevi</u>	<u>Adı</u>	<u>Maası (kuruş)</u>
Reis	Emin Paşa	15.000
Aza	Asım Paşa	4.000
Aza	Fehim Paşa	4.000
Aza	Salih Efendi	4.000
Aza	Hacı Nuri Efendi	3.000
Aza	Cemil Paşa	3.000
Aza	Vehbi Efendi	3.000
Başkitabet ile Tahrirat ve Muhasebe Kalemlerine		3.500
Yekûn		39.500

Komisyon Uyelerinden Asım Paşa, daha sonra başka bir göreve tayin edildiğinden, yerine 24 Ağustos 1878'de Tersâne-i Amire Meclisi Uyeliğinde bulunmuş olan Ali Efendi

getirilmiştir. Diğer bir komisyon üyesi olan Rasit Efendi de, İzmir Rusumat Nezareti'ne görevli olarak gönderildiğinden, onun yerine de Tefvik Bey'e görev verilmiştir⁴⁵.

Emin Paşa'dan sonra Komisyon Başkanlığında bir süre de Mazhar Paşa bulunmuştur⁴⁶. Ne zaman göreve başladığı konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, görevi 15 Mayıs 1879'da bıraktığını tesbit edebildik. Bu tarihte Komisyon Başkanı olan Mazhar Paşa ile Şehremini olan Rıza Bey'in becayiyle görevlerini değiştirdikleri ve yeni başkanın Rıza Bey olduğu görülüyor⁴⁷. Rıza Bey'in 1894 yılına kadar bu görevde ondört yıl kalmış olması göçmen işlerinden çok iyi anladığını göstermektedir.

Bu süre içerisinde, Komisyonun teşkilatının bir hayli düzenli çalıştığı ve oldukça geniş bir kadroya sahip olduğu görülmektedir. 1891 yılı başlarında, Komisyonda görevli tüm personelle maaşları aşağıdaki gibidir⁴⁸.

Maas (Kurus)	Yevmiye	Esamesi	Mulâhazat
15.000	----	Reis Rıza Paşa	
6.000	----	Reis-i sani Behçet Bey	
-----	----	Aza Fehim Bey	Tayini 1 Ağ.97
-----	----	Aza Ali Bey	" Kân.san.96
500	----	Aza Sakir Efendi	Dah. Nez. Ser. Defteresi
500	----	Aza Aziz Efendi	Zaptiye Nez. Muhasebecisi
-----	800	Aza Refet Efendi	Tay.24 Mart 303
1.500	----	Aza Hüseyin Hüsnu Ef.	Tay. 30 Kanuni Sani 306
1.000	----	Aza Behçet Efendi	Tay.7 Mayıs 307
1.500	----	Başkatip Kamil Efendi	
615	----	Zabıt Katibi Seyit Omer Efendi	
26.615	800	Yekün	

45- BA, Irade, Dahiliye, 63106.

46- Ipek, komisyon başkanlarını sayarken Mazhar Paşa'dan söz etmemiştir, A.g.e., s. 104.

47- BA, Irade, Dahiliye, 65081.

48- BA, Yıldız, Hus. 255/64.

Komisyon Kalemi

Maaş (Kırş)	Yevmiye	Esamesi	Mülâhazat
750	---	Mümeviz Abdullah Efendi	
470	---	Müsevvid Ahmet Sıtkı Ef.	
450	---	Mükayyid Şerif Efendi	
400	---	Ser Mübeyyiz Raif Efendi	
370	---	Bilet Katibi Ahmet Efendi	
200	---	Mübeyyiz Musa Muzaffer Ef	
180	---	Mükayyid Refikı Şevket Ef	
---	150	Mübeyyiz Davut Efendi	
2.280	150	Yekün	

Mektup Kalemi

2.500	---	Mektupçu İhsan Bey	
850	---	Mümeviz Re'fet Efendi	
750	---	Sermübeyyiz Refik Bey	
500	---	Müsevvid Celal Bey	
390	---	Mübeyyiz Burhaneddin Efendi	
350	---	Mübeyyiz Ahmet Galip Efendi	
340	---	Mübeyyiz Mustafa Efendi	
240	---	Mübeyyiz Celaledin Efendi	
165	---	Mübeyyiz Refik Efendi	
---	265	Tahrirat-ı Matbua Katib Tevfik Efendi	
6.085	265	Yekün	

Muhasebe Kalemi

Maaş (Kırş)	Yevmiye	Esamesi	Mülâhazat
2.000	---	Muhasebeci Kadri Efendi	
899	---	Mümeyyiz Mehmet Ata Efendi	
570	---	Müsevvid Re'fet Efendi	
550	---	Maaş Mukayyidi Niyazi Ef.	
440	---	Yevmiye Mukayyidi Nuri Ef.	
475	---	Evrak Mukayyidi İbrahim Ef	
300	---	Mübeyyiz İbrahim Efendi	
175	---	Mübeyyiz Davut Efendi	
150	---	Mübeyyiz Osman Efendi	
---	140	Mübeyyiz Şakir Efendi	
---	90	Fuat Efendi	
5.559	230	Yekün	

Evrak Odası

1.050	---	Sicil-i Ahval Müdürü Neş'et Bey	
450	---	Mukayyid Hafız ali Efendi	
350	---	Mukayyid Rıza Efendi	
450	---	Mukayyid İbrahim Efendi	
---	140	Mukayyid Bahaeddin Efendi	
2.300	140	Yekün	

Heyet-i Tahkikiye Odası

Maaş (Kırş)	Yevmiye	Esamesi	Mülahazat
865	---	Sicil-i Ahval Müdürü Neş'et Bey	
---	---	Heyet-i Tahkikiye azası Ömer Efendi	1.Ağustos.303 'ten itibaren
---	---	Heyet-i Tahkikiye azası Hüseyin Efendi	7.Temmuz.304'ten itibaren
520	---	Başkatip Rüştü Efendi	
250	---	Mukayyid Mümtaz Bey	
90	---	Mübeyyiz Mustafa Efendi	
---	150	Mübeyyiz Ahmet efendi	
50	---	Mübeyyiz Hafız Hüseyin Ef.	
---	50	Mübeyyiz ismail Efendi	
---	140	Tahkik Memuru İbrahim Ef.	
1.775	340	Yekün	

Memurin-i Müteferrika

3.000	---	Umum İskan Müfettişi Ali Bey	
1.000	---	İskan Memuru Muavini Ferit Bey	
---	300	Mütercim Baki Bey	
750	---	Veznedar Fahrettin Efendi	
300	---	Divanvekili Kifork(?) Ef.	
330	---	Heyet-i Hesabiye Ketebesinden Nuri Efendi	
280	---	Heyet-i Hesabiye Ketebesinden Salih Efendi	
457	---	Daire Müdürü Kamil Aga	
6.117	550	Yekün	

Hademe-i Şahane

Maaş (Kırş)	Yevmiye	Esamesi	Mûlahazat
---	300	Sermüfettiş Hakkı Efendi	
---	250	Kapucu İsmail Efendi	
---	132,20	Kapucu Tahsin Efendi	
---	112,20	Kapucu Ömer Lütfi Efendi	
---	112,20	Kapucu Hamdi Efendi	
---	75	Kapucu Behçet Efendi	
---	50	Kapucu Nuri Efendi	
---	1.062,20	Yekün	

Zaptiyegan

---	57	Abdullah Aga	Bunlardan birisi vezne muhafazasına ve polis memuru ile diğer neferi sevki- yat idaresi ve diğer biri eytam ve eramil ve öteki de meclis maiyetindedir.
---	57	Polis Ahmet Efendi	
---	47,20	Hasan Aga	
---	27,20	İsmail Aga	
---	27,20	Ali Aga	
---	218,20	Yekün	

Odacıyan

---	250	Mustafa aga	
---	120	Haydar Aga	
---	110	Hasan Aga	
---	147,20	Mustafa Aga	
---	47,20	Mevlüt Aga	
---	675	Yekün	

Sevkiyat idaresi

800	---	Müdür Emin Efendi	
---	220	Muavini Mail Bey	
480	---	Başkatip Osman Efendi	
250	---	Muavini Kamil Efendi	
275	---	Hakkı Efendi	
235	---	Mesrur Efendi	
150	---	Cemil Efendi	
---	300	Pasaport Mütercimi Şefik Efendi	
---	250	Katip Mehmet Efendi	
---	120	Katip Mehmet Nureddin Ef.	
---	50	Katip Vasilaki Efendi	
260	---	Tercüman Adem Aga	
---	292	Depo Memuru Hüseyin Aga	
---	57	Süleyman Efendi	
---	150	Odacı Celil Aga	
2.450	1.439	Yekün	

Hastahane idaresi

---	900	Müdür Fehim Bey	Hergün bir iki saat bulunur.
---	356,10	Sertabib Corci Efendi	Zaptiye Nezareti Tabiblerinden
---	213,20	Tabib Şükrü Efendi	Mekteb-i Tıbbiye tabiblerinden
---	570	Tabib Helim Bey	Bab-ı Seras.Hast. tabiblerinden
---	111,10	Tabib Nuri Efendi	Bab-ı Seras.Hast. tabiblerinden
340	---	Hastalar Agası Mehmet Aga	
457	---	Sereczacı İstavrakı Efendi	
394	---	Refikı Nesim Efendi	

Sevkiyat idaresi

357	---	Vekilharç Nesim Efendi	
285	---	Depo Memuru Mustafa Efendi	
157	---	Havancı İnop Ağa	
---	252	Serhademe Nuri Efendi	
---	214	Tımarcı Mustafa Efendi	
---	180	Aşçı Mehmet Efendi	
---	180,20	Kilerci Felbos Efendi	
---	146,10	Eczacı kalfası Kostı	
---	157	Koğuş Hademesi Mahmut Ağa	
---	137	Hademe Boşnak Ali Ağa	
---	137	Hademe Hacı Ahmet Ağa	
---	133	Hademe Halil Ağa	
---	120	Hademe Ali Çavuş	
---	137	Hademe Şakir Ağa	
---	167	Hademe Arif Ağa	
---	137	Hademe Ahmet ağa	
---	133	Hademe Berber Yusuf Ağa	
---	137	İnas Hademesi Hanife Hatun	
---	80	Çamaşırıcı Zeliha Hatun	
---	38	Kable(?) Liza Hatun	
---	180	Mevzi Süleyman Ağa	
1.990	4.827	Yekün	

Dul ve Eytamhane

----	300	Müdür Şakir Efendi	
250	----	Aza Mazhar Efendi	
----	240	Aza Ali Tevfik Efendi	

407	----	Başkatip Abdi Efendi	
257	----	Refikı Mehmet Efendi	
250	----	Refikı Rauf Efendi	
257	----	Refikı Mustafa Efendi	
335	----	Dulhane Memuru Ali Efendi	
255	----	Dulhane Memuru Hasan Ağa	
---	204	Dulhane Memuru M.Emin Ağa	
297	----	Kapucu Nibor Ağa	
---	327	Muallim Mehmet Efendi	
---	152	Mübasır Edip Efendi	
---	152	Kalfa Mehmet Efendi	
---	137	Kapucu Ali Osman Ağa	
---	171	Diğeri Hasan Ağa	
---	133	Hamamcı Hüseyin Ağa	
---	57,20	İnas Hademesi Şefika Hatun	
---	57,20	Diğeri Hatice Hatun	
---	57	Diğeri Nazife Hatun	
---	57	Diğeri Mahruse Hatun	
---	57	Diğeri Nuriye Hatun	
57.989	12.816	Yekün	
70.805		Cümle Yekün	

Yukarıda görüldüğü gibi, sadece komisyon bünyesindeki personel maaşlarının aylık tutarı 70.805 kurustur. 1893 yılında ise Komisyonun personel sayısı daha da artırılarak maaş tutarları 77.826 kurusa çıkmıştır⁴⁹. İskân için Komisyonun diğer masrafları da dikkate alındığında, göçmen işlerinin Osmanlı Devleti'ne ne kadar ağır bir mali külfet getirdiği anlaşılabilir.

Komisyon, çalışmalarını büyük bir titizlik içerisinde yürütmüş ve herhangi bir suistimale fırsat verilmemiştir. Personelin emin kişilerden seçilmesine azami gayret gösterilmiştir. Meselâ, Komisyon üyelerinden Giritli Husnu Bey'in gayr-i mesru hallerinin tesbit edilmesi üzerine derhal üyelikten çıkarıldığını görüyoruz⁵⁰.

Komisyon, göçmenlerle ilgili bütün konulara müdahale etmekte ve göçmen meselelerini anında resmi makamlara ileterek çözümler aramaktadır. İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu'nun 1892 Martı başlangıcından 1893 Şubatı sonuna kadar ilgililerle olan aşağıdaki yazışmalarının Komisyonun çalışma temposu hakkında bir fikir verebileceğini tahmin ediyoruz⁵¹.

Evrak Sayısı

<u>Gelen</u>	<u>Giden</u>	<u>Yazışılan Makam</u>
7	8	Mabeyn-i Hûmayun
18	9	Makam-ı Celil-i Sadrâzamî
3	1	Mesihat Dairesi
1	2	Dar'U-l Hilâfet-i Alfiye Kadılığı
19	18	Daire-i Seraskerî

49- BA, Yıldız, Hus. 285/30.

50- BA, Yıldız, Hus. 257/69.

51- BA, Yıldız, Mütenevvi, 92/32.

2	2	Hassa Orduy-u Hümayunu Müşiriyeti Celilesi		
1	3	Mekâtib-i Askeriye-i Sahane Nezareti		
3	1	Jandarma Dairesi Riyaseti		
3	6	Adliye Nezareti Celilesi, Nezaret Dairesi		
11	5	" " "		, Der. Bidayet Mah.
1	1	" " "		, Ticaret Mahkemesi
4	1	" " "		, İcra Dairesi
1	1	" " "		, Der. Bid. Müddei- umumiligi
-	1	" " "		, Uskûdar Mahkemesi
13	14	Bahriye " "		, Nezaret Dairesi
1	8	" " "		, İdare-i Mah. "
1	1	" " "		, Liman Dairesi
176	134	Dahiliye " "		
78	96	Hariciye " "		
5	3	Suray-ı Devlet		
2	7	Tophâne-i Amire		
6	7	Evkaf-ı Hümayun Nezareti Celilesi		
1	1	Maarif-i Umumiye " "		
58	46	Maliye " "		
1	1	Nafia ve Ticaret " "		
3	1	Sıhhiye " "		
16	19	Defter-i Hakani " "		
1	2	Rüsumat Emaneti " "		
17	18	Sehremaneti Celilesi, Emanet Dairesi		
-	1	" " "		, Birinci Da. Belediye
1	-	" " "		, Dördüncü " "
1	6	Mülkiye Tekaid Sandığı Nez. Celilesi		
1	2	Hazine-i Hassa-i Sahane " "		
11	35	Zaptiye Nezareti, Nezaret Dairesi		
99	39	" " "		, İst. Polis Müdürlüğü

1	-	"	"	, Beyoğlu Polis	"
2	2	"	"	, Uskûdar Mutasarrıflığı	
3	2	Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti			
2	1	Telgraf ve Posta Nezareti			
26	67	Perakende olarak vürud eden			
22	21	Muhacirin Komisyonu, Hastahane Müdürlüğü			
51	41	"	"	, Dulhane Müdürlüğü	
12	6	"	"	, Sertababet	
980	1129	"	"	, Tahkik Müdürlüğü	
2162	2177	"	"	, Sevkiyat	"
542	1504	Vilayattan vürud eden ve yazılan telgraf			
135	86	"	"	"	"
1541	-	Arzuhal			
6049	7261	Yekün			

Komisyon, çalışmalarını İstanbul'daki Atik Zaptiye binasında sürdürüyordu. Komisyona bağlı, Muhacirin Dulhane-si ile Eytamhanesi ise Kırmızı Kışla'da bulunuyordu. Her iki bina da, 1893 yılındaki zelzele nedeniyle hasar görmüştü. Komisyon Başkanlığı bu binaların tamiri için Hükûmete basvurmussa da, tamir masraflarının yüksekliği ileri sürülerek istek yerine getirilmemiş ve başka bir binaya taşınmalarının daha uygun olacağı kararlaştırılmıştı⁵². Sadece Muhacirin Misafirhanesi olarak kullanılan binanın tamir masrafı olan 7.000 kurusun verilmesine izin çıkmıştı⁵³.

52- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 74, Belge, 37, Yıldız, Mütenevvi, 99/70.

53- BA, Irade, Dahiliye, 1314 M. 10/19.

Idare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu, 19 Eylül 1894 tarihinde, ülkeye gelen göçmen sayısındaki azalma nedeniyle lağvedilmiştir. Komisyonun bu tarihteki tahsisatı olan 1.750.000 kuruştan 734.826 kuruş 20 para Dahiliye Nezareti tahsisatına, 420.315 kuruş Hazine-i Celile'ye, 534.846 kuruş 20 para Seremaneti bütçesine, 46.812 kuruş Hazineye ve küsür 13.200 kuruş ta ilgili diğer daire bütçelerine aktarılarak, göçmen işlerini bundan böyle Dahiliye Nezareti'yle Seremaneti'nin birlikte yürütmesi kararlaştırıldı. Böylece, 1860 öncesindeki uygulamaya tekrar dönmüş oldu. Komisyon personelinden, başta Başkan Rıza Paşa olmak üzere, 21 kişi, ma'zuliyet maaşı verilerek emekliye sevk edildi. Önemli görevlerde bulunan aşağıdaki 20 kişinin ise, Sadaret'te görevlendirilmelerine karar verildi.

<u>Maası (kuruş)</u>	<u>Adı</u>	<u>Yeni Görevi</u>
750	Refik Efendi	Mektup Kalemine
600	Celal Efendi	" "
420	Mehmet Mümtaz Efendi	" "
300	Celaleddin Efendi	" "
475	İbrahim Efendi	Hazine-i Ev.Kalemi
270	Mehmet Davut Efendi	" " "
400	Burhaneddin Efendi	Hazine-i Ev.Kalemi
260	Mehmet Sami Efendi	" " "
60	Mehmet Murat Efendi	" " "
850	Abdi Efendi	Bâb-ı Alf Ev.Odası
850	Ref'et Efendi	" " " "
630	Seyit Efendi	" " " "
220	Sevket Efendi	" " " "
200	Osman Efendi	" " " "
300	Hakkı Efendi	" " " "
---	Mehmet İhsan Efendi	" " " "

Komisyunun geriye kalan personelinden 65 kişinin kadrosu Dahiliye Nezareti'ne, 51 kişi de Şehremaneti'ne aktarıldı. Açıkta kalan diğer kişilerin ise, icap eden yerlerde görevlendirilmeleri kararlaştırıldı⁵⁴.

b- Umum Muhâcirin Komisyonu:

1878 yılında II. Abdülhamid'in başkanlığında Yıldız Sarayı'nda kurulmuştur. Komisyonun görevi göçmen iskân ve iase işleriyle ilgili genel kararlar almak, göçmenlerin memleketlerine veya Anadolu'ya sevkleri sırasında iskân mahallerini tesbit etmektir⁵⁵.

Padisahın himayesi altında kurulan bu Komisyonun başkan yardımcısı Hazine-i Hâssa Nâzırı Said Paşa idi. Komisyon'da on üye bulunuyordu. Komisyon'un her toplantısının tutanaklarını kayıt için iki defteri bulunuyor ve tutanaklar anında Padişah'a takdim ediliyordu. Defterlerden biri Mâbeyn'de, diğeri de Komisyon'da kalıyordu⁵⁶.

Yukarıda belirtilen " Idare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu" nun yanında ikinci olarak böyle bir komisyonun da kurulmasını, özellikle 1878 yılındaki yoğun göçler sırasında problemlerin artmasına bağlamak gerekir. Bu ikinci komisyonun başkanlığını bizzat Padişah'ın yapmış olması da, göçmen işleriyle çok yakından ilgilendiğini ve anında meselelerin çözümünü arzu ettiğini göstermektedir. Komisyonun çok geçmeden Nisan 1878'de lâğvedilmesi, bir yandan " Idare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu" nun kuruluşunu tamamladığı, diğer yandan da göçmenlerle ilgili karar alacak iki ayrı komisyona gerek kalmadığı şeklinde izah edile-

54- BA, Yıldız, Res. 72/12

55- Ipek, A.g.e., s.109-110.

56- Aynı eser, s. 110

bilir.

c- Muhâcirin Komisyon-u Alfisi:

1894 yılında "Idare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu"nun kaldırılmasıyla, bir süre, göçmen isleri eskiden olduğu gibi Dahiliye Nezareti ve Şehremaneti'nce yürütülmüştü. 1897 yılına kadar ülkeye fazla göçmen gelmemesi nedeniyle bu uygulama mümkün olabilmisti. Ancak, 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı'nın çıkması ve Balkanlardan tekrar göçlerin başlamasıyla birlikte, yeniden bir göçmen komisyonu kurulması zorunlu hale geldi. Bunun üzerine, 1897 yılında, Padişah'ın başkanlığında "Muhacirin Komisyon-u Alfisi" kuruldu. Komisyonun ikinci ve asıl görevleri yürütecek olan başkanı Padişah tarafından atanacaktı. Komisyonda Erkân-ı Harbiye'den dört, Dahiliye Nezareti'nden iki, Maliye ve Ticaret Nezaretlerinden ve Orman İdaresinden birer olmak üzere on üye bulunmaktaydı⁵⁷.

Komisyon'un kuruluşu ve çalışmalarıyla ilgili onaltı maddelik bir nizamname hazırlanmıştı. Bu nizamnamede belirtildiğine göre; komisyonun bir kısım memurları göçmenler için kolaylaştırıcı önlemler almakla, diğerleri göç edenlerin yetleştirilmesiyle ilgilenecekti. Komisyonun hazırlayacağı öneriler Meclis-i Mahsus-u Vukelâ'ya gönderilecek ve verilen kararlar uygulanacaktı. Komisyon, göçlerin arkası alınıncaya kadar görevine devam edecekti⁵⁸.

"Muhacirin Komisyon-u Alfisi" göçmenlerin yerleştirileceği arazileri tesbit etmek ve göçmenlerin refahlarını sağlamak üzere kendine bağlı bir alt komisyonun kurulması için 22 Şubat 1899'da Meclis-i Mahsus'a başvuruda bulundu.

57- Kocacık, Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler, s.161.

58- Aynı makale, s. 161.

Konuyu görüsen Meclis-i Mahsus böyle bir komisyonun kurulması fikrini uygun bularak, birinci üyeliğine Selânik Eski Valisi Rıza Pasa'yı önerdi. Diğer üç üyeden ikisi Şuray-ı Devlet'ten birisi de Erkân-ı Harbiye sınıfından olacaktı⁵⁹. Meclis-i Mahsus-u Vukelâ'nın bu mazbatası, ancak 1 Mayıs 1899'da Padisah tarafından onaylandı ve dört kisten oluşan alt komisyonda kurulmuş oldu⁶⁰.

d- Muhacirîn-i Islâmiye Komisyonu:

23 Kasım 1905'te kurulan bu komisyon, sadece müslüman göçmenlere hizmet vermek amacını taşıyordu. Komisyonun kuruluşu ve çalışmalarıyla ilgili onsekiz maddelik bir nizamnamesi vardı. Buna göre komisyon, Padisah'ın başkanlığında ve yine onun tarafından seçilecek birinci aza (ikinci başkan) ile, memur-u askeriye ve Erkân-ı Harbiye'den birer, Mülkiye sınıfından ise iki olmak üzere toplam dört üyeden oluşacaktı. Komisyon'un hesap ve yazışmalarını yürütmek üzere ikisi Bâb-ı Alf, ikisi de Maliye Nezareti kalemlerinden dört kâtibi bulunacaktı. Komisyon, yoğun göç hareketi sona erinceye kadar görevini sürdürecekti ve haftada üç gün toplanacaktı. İkinci başkan gerek görürse komisyonu ayrıca toplantıya çağırabilecekti. Komisyonun başlıca görevleri arasında, muhtelif ülkelerden gelecek Müslüman göçmenler için munasip araziler bulmak, buralarda göçmenleri iskân ettirerek rahatlarını sağlamak ve onlara harcanacak meblağı temin etmek için çalışmak yer alıyordu. Komisyon bu doğrultuda bir defaya mahsus olmak üzere bir yardım kampanyası açacak ve buraya muhtelif kaynaklardan gelecek yardımların düzgün bir şekilde defterlerini tutacaktı⁶¹.

59- BA, Yıldız, Res. 98/29.

60- BA, Yıldız, Res. 99/36.

61- BA, Irade, Dahiliye, 1323 L. 24/33.

Komisyonun nizamnamesinin onyedinci maddesi, ilk defa önemli bir değişiklik getiriyordu. Buna göre, Komisyon, iskânla ilgili belirleyeceği kararları ikinci başkan vasıtasıyla, doğrudan doğruya vali, mutasarrıf ve kaymakamlara iletebilecekti. Bu uygulamayla, zaman kaybetmeden, göçmenlerin bir an önce iskân ettirilmeleri amaçlanmıştı⁶².

e- Muhâcirin İâne Komisyonu:

Osmanlı-Rus Savaşında Rus ordularının Tuna'yı geçmeleri ve bir çok Müslüman ve Hristiyan vatandaşın ülkeye göç etmeye başlaması üzerine, 29 Temmuz 1877'de Sehremaneti nezaretinde kurulmuştur. Komisyonun göçmenlere yardım sırasındaki görevlerini belirleyen dokuz maddelik bir nizamnamesi mevcuttu. Komisyon bir başkan, bir başkan yardımcısı, on üye, bir kâtip ve bir de siddik eminden oluşuyordu. Görevliler fahri olarak çalışıyordu. Haftanın her günü toplanacak olan komisyonun görevleri ise şu şekilde tesbit edilmisti:

-Göçmenlerin Müslüman olsun Hristiyan olsun refahlarını te'mine çalışmak.

-Göç etmiş ahaliye ve bundan sonra da göç edeceklere yardım yapmak ve iskânlarının nerelere olacağını araştırmak.

-Komisyonun her bir üyesi göçmenlerin bulunduğu yerlerde bir sokaktan sorumlu olacak ve orada tesbit edeceği yardıma muhtac göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayacaktır.

-Komisyon üyeleri sorumluluk bölgelerinde hasta tesbit ettikleri takdirde, eğer yerinde tedavisi mümkünse oraya doktor götürecektir, değilse hasta göçmenleri Gureba

-----
62- Aynı belge.

Hastahanesine sevk edecekti.

-Göçmenlere yapılacak yardımların harcamaları tutanaklarla sağlam olarak tesbit edilecektir.

-Göçmenlerden hali vakti uygun olanlara birer is temin edilecektir.

-Sanat erbabı olan göçmenlere is için sermaye olarak elde edilecek hasıllardan bir miktar verilecektir⁶³.

"Muhâcirîn İâne Komisyonu"nun başkanlığını Ayan' dan Hacı Mehmet Tahir Efendi yapıyordu⁶⁴. Bu komisyondan başka, üyeleri maas karşılığı çalışan ve yine yardım işlerini düzenleyen bir de Encümen-i Alî vardı. Üyelerine her ay külliyetli miktarda maas ödendiğinden, göçmenlere yevmiye verecek para kalmıyordu. Bu nedenle, Encümen-i Alî ile Muhâcirîn İâne Komisyonu 4 Ağustos 1878'de birleştirilerek, sadece kâtiplerinin maas karşılığı çalışması kararlaştırıldı⁶⁵.

f- İâne-i Muhâcirîn Encümeni (Muhâcirîne Muavenet Cemiyeti):

Komisyon, Bursa mebusu Rıza Efendi'nin başkanlığında, 20 üyeli " Muhâcirîne Muavenet Cemiyeti" adıyla kurulmuş ve Mebusan Meclisi'nin 13 Şubat 1878'de kapatılmasından sonra, II. Abdülhamid'in himayesi altında " İâne-i Muhâcirîn Encümeni" adıyla görevini sürdürmüştür. Başkan Vekili Hasan Fehmi Efendi idi. Komisyonun üye sayısı 13 iken, ihtiyaç duyulması üzerine 20'ye çıkarılmıştır⁶⁶. Ko-

63- BA, Irade, Dahiliye, 61326.

64- Ipek, A.g.e., s.112.

65- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 2966.

66- Ipek, A.g.e., s. 111.

misyunun görevi, göçmenler için yardım toplamak, göçmenlerin iase ve hastahane masraflarıyla yevmiyelerini ödemektir. İstanbul'daki pek çok göçmenin bu tür ihtiyaçlarıyla yevmiyeleri bu komisyon tarafından karşılanıyordu. Meselâ, Komisyonun Ağustos 1878 başından Kasım 1878 sonuna kadarki hesapları aşağıdaki gibiydi⁶⁷.

<u>Ay</u>	<u>Gelir (kurus)</u>	<u>Gider (kurus)</u>
Ağustos 1878	506.408	306.200
Eylül 1878	97.116	204.143
Ekim 1878	61.140	92.171
Kasım 1878	100.000	127.118

Yekün	764.605	729.733

Komisyon veznesinde görünen : 34.932

Komisyonun görev yaptığı 1878 yılı başından 1879 yılı Nisan'ına kadarki dönemde toplamış olduğu yardım miktarı 14.783.547 kurus, buna karşılık göçmenlere harcadığı ise, 15.406.141 kurustu⁶⁸. Komisyon, 27 Nisan 1879 tarihinde Idare-i Umumiye-i Muhâcirin Komisyonu'yla birleştirilmisti⁶⁹.

g- Muhacirlere Milletlerarası Yardım Komitesi:

Komitenin 83 üyesinin tamamı yabancı uyrukluuydu. Üyeler, İstanbul'daki yabancı konsoloslar, tüccarlar, bankerler ve gazetecilerden oluşuyordu. Komitenin amacı, yurt içinden ve yurt dışından göçmenler için yardım toplamaktı.

67- BA, Yıldız, Mütenevvi, 3/70.

68- Ipek, A.g.e., s.111.

69- BA, Yıldız, Mütenevvi, 3/70.

Komite, kendi içinde üç alt komiteye ayrılmıştı. Bunlar Avrupa'dan Yardım Toplama Komitesi, İstanbul'dan Yardım Toplama Komitesi ve Yürütme Komitesi idi⁷⁰.

Komisyon görevli bulunduğu sürece 30.204 lira 61 kuruş (686.448 frank)'luk yardım toplamış ve bu para ile 14 fırın çalıştırmış, göçmenlere üç milyon tayin dağıtmış ve 770 yatak kapasiteli dokuz hastahane açmıştır. Ayrıca, memleketlerine dönen veya Anadolu'ya sevk edilen göçmenlere nakdi yardımlar da dağıtmış ve bu görevini 9 Nisan 1879 tarihine kadar sürdürmüştür⁷¹.

h- Sermâye-i Sefkat-i Osmaniyye (Turkish Compiationate Fund):

Unlu İngiliz yazarı Charles Dickens'in tavsiyesi ile, büyük bir servete konan Bourdett Coutts adlı zengin bir İngilizin basın yoluyla öncülük yaptığı bu yardım komitesi, Subat 1878'de Londra'da kurulmuştur. Cemiyet Londra'da topladığı yardımları İstanbul'daki İngiliz Elçiliği aracılığıyla, göçmenlerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere gönderiyordu. Cemiyet İstanbul'da da kendisine tahsis edilen fırınlar vasıtasıyla günde 10.000 göçmene tayinat dağıtıyordu. Ayrıca "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti"nin kurmuş olduğu göçmen kadın hastahanesinin de masraflarını bu cemiyet üstlenmişti⁷².

Göçmenlerle ilgili olarak kurulan bu komisyonlar,

70- Bilâl N.Simsir, Rumeli'den Türk Göçleri, C.II,s.202-204 Belge, 54, Ank.1970, Kocacık, A.g.m.,s.159.

71- Ipek, A.g.e., s.114.

72- Bilâl N.Simsir, Rumeli'den Türk Göçleri, C.I,s.231, Ank. 1968, Ipek, A.g.e., s.115.

görev yaptıkları dönemlerde, göçmenlere üstün hizmetler vermişlerdir. Bu hizmetleri karşılığında da komisyonların üyeleri Devletçe cesitli terfi ve ödüllere lâyık görülmüşlerdir. Bunlardan bazıılarının adları, görevleri ve aldıkları ödüller sunlardır⁷³.

<u>Adı</u>	<u>Görevi</u>	<u>Verilen Ödül</u>
Rıza Bey	Muh.Kom.Başkanı	Birinci Rütbe
Behcet Bey	Muh.Kom.(ikinci Başkan)	Balâ (Rütbe)
Sakir Efendi	Muh.Kom.Azası	Ulâ, Sâñf
Corci Efendi	Muh.Kom.Tabibi	Sâniye
Kâmil Bey	Muh.Kom.Sevk Müdürü	"
Kolağası Halim Bey	Muhâcirin Tabib Yard.	Binbaşılık
Sait Bey	Komisyon ikini kâtibi	Sâlise
Arif Bey	Muhasebe Mümeyyizi	"
Osman Bey	Sevk Başkâtibi	"
Kigork Bey	Sevk Azası-Dava Vekili	"
Bahaeddin Bey	Sivas Iskân Memuru	Mir'ul-ümera.
Osman Bey	Muh.Dul ve Eytamhanesi Baskâtibi	Sâlise
Nafiz Bey	Muh.Dul ve Eytamhanesi Memuru	"
Tahir Avni Efendi	Erzurum Muh.Kom.Fahri Azası	"
Hacı Mehmet Efendi	Amasya Muh.Kom.Azası	"
Ali Veliddin Bey	Muh.Kom.Tercümanı	Sâniye
Ali Bey	Izmit Isk.Muh.Memuru	"
Rüstü Efendi	Muh.Kom.Kâtibi	Sâlise

73- BA, Irade,Dahiliye,62516,62625,62673,63168,66768,66852,69047,69308,91040,91050 ve Mütenevvi,27/88,35/124.

Hüseyin Efendi	Muh.Kom.Kâtibi	"
Ahmet Bey	Birinci Şube Başkanı	Sâniye
Fehim Bey	Besinci Şube Başkanı	"
Muhlis Bey	Sevkiyat Kısmı Azası	"
Lutfi Efendi	Sevkiyat Kısmı Azası	"
Muhlis Bey (diğer)	Idare Kısmı Azası	"
Kadri Efendi	Muhasebeci	Sâlise
Veli Bey	Evrak Müdürü	Sâniye
Neş'et Bey	Sevkiyat Kıs.Baskâtibi	"
Ihsan Efendi	Tahrirat Kal.Mümeyyizi	"
Mahmut Paşa	Idare Kısmı Azası	Dördüncü
Behcet Bey	Idare Kısmı Azası	"
Kolağası Rasim Efendi	Muh.Hastahanesi Baş Tb.	"
Tabib İbrahim Salim Efendi	Trablussam Sancağındaki Muhacirlerin Tedavisi	Besinci
Ref'et Efendi	Iane-i Muh.Encümeni	
	Fahri Azası	Dördüncü
Tevfik Efendi	" " " "	Üçüncü
Ref'et Efendi (diğer)	" " " "	Dördüncü
Sanmi Efendi	" " " "	Üçüncü
Ahmet Efendi	" " " "	"
Merkez Efendi	" " " "	Besinci
Nureddin Efendi	" " " "	Dördüncü
Niyazi Bey		Dördüncü
Nuri Bey	" " " "	Besinci
Baki Efendi	" " " "	"
Asaf Efendi	" " " "	"
Rıza Efendi	" " " "	"
Eczacı Cani Efendi	" " " "	"
İbrahim Efendi	Iane-i Muh.Kom.Azası	"

Terçüman Ahmet Bey	Samsun'a Abaza Muhacir- lerini Sevk Görevlisi	"
Halil Rahmi Efendi	Iane-i Muh.Enc.Azası	"
Eduart Efendi	" " " "	"
Emin Hilmi Efendi	" " " "	"
Sadi Efendi	" " " "	"
Samlı Tefvik Efendi	" " " "	"
Eczacı Cani Ef.(tekrar)	" " " "	"
Cemil Bey	" " " "	"
Hüseyin Fikri Efendi	" " " "	"
Mösyö Bilis	Sirket-i Umumiye-i Os- maniye Müfettisi	Üçüncü
Asaf Bey	Baskâtip	Sâniye
Ismail Efendi	İkinci Kâtip	Sâlise
Kadri Efendi (tekrar)	Muhasebeci	Sâniye
Sevket Bey	Basmüfettis	Besinci
Hacı Saffet Ağa	Emniyet Kısmı	"
Tefvik Bey	Beşiktaş Sub.Başkanı	Sâlise
Hüseyin Nureddin Efendi	Beyoğlu Sub.Başkanı	Dördüncü
Niyazi Bey (tekrar)	Iane-i Muh.Enc.Azası	Sâniye
Tüccardan İsmail Efendi	Süleymaniye Sub.Başk.	Besinci
Aziz Efendi	Kasımpaşa Sub.Başkanı	Dördüncü
Osman Ağa	Muhâcirin Nakli	Besinci

C-GÖÇMENLERİN İSKAN EDİLDİKLERİ ARAZİLER

1878'den önce ülkede iskân edilen göçmenler için elde yeteri kadar arazi mevcuttu. Bu nedene, göçmenlere iskân için arazi tahsis edilirken, devletin iskân politikasına ters düşmemek kaydıyla, onların istedikleri bölgeleri vermek mümkün olabiliyordu. Ancak bu iskânlar sonucunda Anadolu'nun verimli ve cazip bölgeleri doldugundan

göçmen iskânı için gerekli olan araziler konusunda bazı sıkıntılar başlamıştı.

Durum böyle iken Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması ve bunu takiben de Rumeli'den ve Kafkasya'dan yeni göç dalgalarının başlaması, iskân için kullanılacak arazilere duyulan ihtiyacı had safhaya ulaştırmıştı. Bu nedenle, Hükümet, 1878'de göçlerin yeniden başlamasıyla birlikte vilâyetlerden boş arazilerin tesbit edilmesini istemisti. Vilâyetlerin verdikleri bilgilere göre Edirne, Hüdavendigâr, Aydın, Ankara, Kastamonu, Diyarbakır, Halep, Bağdat, Van, Basra, Adana ve Konya'da göçmen iskânına elverişli 10.425.881 dönüm arazi bulunabilmisti⁷⁴.

Tesbit edilen bu kadar miktar arazi bile kâfi gelmiyordu. Çünkü, bu arazilerden bazılarında göçmen iskânı son derece masraflı olduğu gibi, bazılarında göçmenler kabul etmiyor, bazılarında ise göçmen iskânı Devlet politikasına ters düşüyordu. Bu nedenle Hükümet, göçmen iskân etmiş olduğu arazilerden arda kalan çiftlik, tarla ve ormanlardan da hakkıyla yararlanılabilmesi ve buralara da göçmen iskân edilebilmesi için, vilâyetlerdeki bu tür arazileri tesbit etmek amacıyla 12 kiseden oluşan bir komisyon kurmuştu⁷⁵.

Arastırmalar sırasında ilk olarak Aydın iline bağlı ve göçmen iskânına uygun aşağıdaki araziler tesbit edilmisti⁷⁶.

<u>Sancak</u>	<u>Kaza</u>	<u>Nahiye</u>	<u>Köy</u>	<u>Söhreti</u>	<u>Miktarı</u>
Aydın	Bozdoğan	-	-	Şismanglu	4.000
				Ciftliği	

74- Ipek, A.g.e., s.236-239.

75- BA, Yıldız. Hus. 165/59.

76- BA. Irade, Dahiliye, 62985.

Aydın	Nazilli	Sultanhisarı	-	Araz-i	
				Haliye	700
Izmir	Izmir	-	-	Kucukyayla	300
Saruhan	Bergama	-	Asağı	Ağamemlük	2.000
			Ferikler		

Yekün (dönüm)					7.000

Bununla birlikte, kıyıda köşede kalmış bu tür arazilerin göçmenlere dağıtım sırasında bazı sızlanmalar çıktı. Verilen araziler eski göçmenlere verilen arazilere oranla daha verimsiz olduğu gibi, miktarları arasında da oransızlıklar bulunuyordu. Bunun üzerine Muhâcirin Komisyonu'nun, verimsiz arazilerden göçmenlere dağıtım sırasında 130 dönüme kadar arazi verilmesine ilişkin kararı uygulamaya koymasıyla arazi ihtiyacı daha da büyüdü⁷⁷.

Nitekim, Ergani'ye ikinci defa iskân edilen Kars ve Savsat göçmenlerine verilen araziler öncekilerle dengesiz olduğundan, Hükümet, yeniden burada parayla arazi satın alarak göçmenlere ilâve olarak dağıtmak zorunda kalmıştı⁷⁸.

Göçmenlerin iskân için başta Bursa olmak üzere batı illerini tercih etmeleri ve Hükümetin de elden geldiğince isteklerini yerine getirmeye çalışması sonucu bu illerde büyük bir sıkışıklık yaşandı. Mahalli makamların bundan şikâyetçi olmaları üzerine, doğu illerinde göçmen iskânına uygun araziler aranmaya başlandı. Bu aramalar sonucunda da Erzurum, Van, Diyarbakır illerinde aşağıdaki araziler

77- BA, Yıldız, Hus. 162/53.

78- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 3888.

tesbit edilmisti⁷⁹.

<u>Vilâyet</u>	<u>Dönüm</u>	<u>Mulâhazat</u>
<u>Erzurum</u>	8.007	Rusya'ya giden ve dönmeyen Ermenilerin bıraktığı
Erzincan Sancağı	5.200	2000 dönümü mevat, 3200 dönümü haliye
Hınıs Kazası	42.700	23.300 dönümü yalnız Ermeni sakin olan karyelerde 18.400 dönümü Islâm ve Ermeni sakin olan mahallerdedir.
Pasinler	1.500	Sair yerlerde dahi üç-beşer dönüm arazi olduğu
-----		
Yekün	57.407 dönüm	
<u>Diyarbakır</u>		
Maden Sancağı		
Cermik Kazası ile		
Ergani Nahiyesinde	38.023	
Silvan Kazası	7.800	
Siverek Kazası	87.704	
Nefs-i Diyarbekir	6.506	

Yekün	140.033	
<u>Van Vilâyeti</u>	50.000	Tahminen
<u>Dersim Vilâyeti</u>	-----	Ekrad ve asair iskân olunduktan sonra fazla arazi kalacaksa da miktarı tahmin edilemediği

79- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 4103.

Hakkari Vilayeti

Bin hanenin iskân edeceği kadar kâfi münbit arazi var ise de buraların yedi ay cebel halde olduğu

Cümle Yekûn

247.440 dönüm.

Fakat, tesbit edilen bu arazilerden Dersim'de asiret ve Kürt iskânları tasarlandığından, Diyarbakır'a da göçmen sevkinin zor olmasından dolayı iskân yapılamadı. Bunun üzerine, Van ve Erzurum'daki arazilere yine ulaşım zorluğu sebebiyle Balkan göçmenlerinin de sevkinin müşkül olması sebebiyle, buralarda sadece Kafkasya'dan Trabzon yoluyla gelecek göçmenlerin iskân edilmesi Meclis-i Vükelâca kararlaştırıldı⁸⁰. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, doğu illerinde Rusya'dan gelecek Cerkes göçmenlerinin iskân edilmelerine Rusya ve İngiltere'nin karşı çıkmaları nedeniyle, bu arazilerde göçmen iskânı pek mümkün olamadı. Böylece, arazi ihtiyacı yine karşılanamamış oldu.

Bunun üzerine bizzat Padisah devreye girerek, 10 Aralık 1890'da ülkede iskân edilmemiş ne kadar göçmen olduğunu, Kafkasya'dan daha ne kadar göçmenin geleceğini ve bunların nerelerde iskân edilebileceklerinin yetkililerce araştırılmasını istedi⁸¹.

Yapılan araştırmalar Muhacirin Komisyonunca 1892 yılında sonuçlandırılarak, konuyla ilgili çok geniş bir defter hazırlandı. Bu defterde su ya da bu bölgede bulunanlar değil, bütün ülkedeki göçmen iskânı için uygun arazilerin dökümü yer alıyordu. Buna göre göçmen iskânı için tesbit edilen araziler şu şekildeydi⁸²:

80- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 30, Belge, 28.

81- BA, Irade, Dahiliye, 94319.

82- BA, Yıldız, Hus, 255/64.

Yekün (Dönüm)	Vilâyet	Liva	Kaza	Nahiye	Mevki-i Meşhur	Mülâhazat
30.000	Hüdâvendigâr	Kütahya	---	---	Muhtelif	Vilâyetten gelen defter mucibince
-----	"	Bursa	Kirmasti	Sincan	"	15 hanelik yer ve
2.000	"	---	---	Gülpazar	"	
20.500	"	---	Sandıklı	---	"	
42.000	"	---	Aziziye	---	"	
3.000	"	Ertuğrul	Ertuğrul	---	"	
-----	"	Karesi	---	---	"	300 hanelik yer ve
16.000	"	Karahisa	---	---	"	
Perakende de satış	Konya	---	Seydişehir	---	"	
2.900	"	---	Esikşan	---	"	
3.000	"	---	Akşehir	---	"	
2.200	"	Isparta	---	---	Kandahi Çiftliği	
136.000	"	---	Karaman	---	Muhtelif	
2.500	"	---	Erikli	---	Erikli Çiftliği	
-----	"	Teke	---	---	Muhtelif	100 hanelik yer ve
-----	"	Niğde	---	---	"	60 hanelik yer ve
36.000	"	Hamid	---	---	"	
300	"	---	Beyşehir	---	"	
47.000	"	Burdur	---	---	Karaçayır- narı Çift	
3.600	Aydın	Denizli	Buldan	---	Akyaylası	
6.000	"	"	Seferihis- sar	---	Muhtelif	

5.500	"	Saruhan	Alaşehir	---	"	
14.000	"	---	---	---	"	Dahiliye Nezaretinden bildirilmiştir
121.099	"	---	---	---	"	"
103	"	---	Menemen	---	"	Miriye ait
5.000	"	Denizli	---	---	"	Defter-i Hakani'den bildirilmiştir
2.500	Ankara	---	Haymana	---	Yaylak	
-----	"	---	Boğazlıyan	---	Devetaş	20 hanelik yer var
-----	"	Yozgat	---	---	---	360 hanelik yer var
-----	"	Kırşehir	---	---	---	307 hanelik yer var
-----	"	---	Balâ	---	---	160 hanelik yer var
-----	"	---	Haymana	---	---	310 hanelik yer var
-----	"	---	Nallıhan	---	Muhtelif	53 hanelik yer var
22.000	"	---	Yabanabad	---	"	
2.000	"	---	Balâ	---	"	Mahallinden bildiril
4.500	"	---	Yabanabad	---	"	" "
3.200	"	---	Mihalıççık	---	"	Ayrıca 120 hanelik yer var
-----	"	---	Sivrihisar	---	"	50 hanelik yer var
1.000	"	---	Kalecik	---	"	Ayrıca 50 hanelik yer var
1.393	Selânik	---	Tuyran	---	"	
2.000	"	---	Kesendire	---	Kofda Ormanı	
37.000	"	---	---	---	Virder	
6.000	"	---	Lenfeze	---	Muhtelif	

3.387	"	Drama	---	---	"	
9.000	"	Siroz	---	---	Kolyefte Hududunda	
14.000	Edirne	Dedeagaç	Mekri	---	Muhtelif	"
600	"	Gelibolu	Keşan	---	Rüstembaba Çiftliği	
14.600	"	---	---	---	Muhtelif	
3.750	Adana	Cebelibe- reket	---	---	"	
11.078	"	---	---	---	"	Dahiliye Nezareti bildirilen
14.828	"	---	---	---	"	
20.000	Diyarbakır	Maden	---	---	"	
14.000	"	"	---	---	"	Ahir tebliğ oluna
35.000	Mamuret-ül Aziz	Kebran Madeni	Erguvan	---	Yazıhali	
27.450	"	---	---	Mahsat	Muhtelif	
57.400	Erzurum	---	---	---	"	Dahiliye Nezareti Bildirilen
-----	"	Bayezid	---	---	"	Rusya'ya göç eden Yezidilerden kala
50.000	Van	---	---	---	"	Mahallince bildir
-----	Hakkari	---	---	---	"	700 hanelik yer v
100.000	Halep	---	Rakka	---	"	Dahiliye Nezareti bildirilen
25.000	"	---	Maara	---	"	" "
800	"	---	İskenderun	---	"	" "
500	"	---	Beylan	---	"	" "
2.943	Trabzon	Gümüştane	Kelkit ve Torul	---	"	Defter-i Hakanice bildirilen
2.000	Hüdavendigâr	Karahisar	Aziziye	---	Gözle	

1.000	"	"	"	---	Hisar	
30.000	"	"	"	---	Benli Kapulu	
7.000	"	"	"	---	Yusufağa Çeşmesi	
15.000	"	"	"	---	Köybahçe	
12.000	"	"	"	---	Yarımca	
20.000	"	"	"	---	Umramci	
35.000	"	"	"	---	İlhanoğlu	
25.000	"	"	"	---	Akviran	
2.000	"	"	"	Ambarcık	Eyvalı	
4.000	"	"	"	"	Çayırılıbaş	
8.000	"	"	"	"	Akbana	
9.000	"	"	"	"	Kilise Yaylası	
2.000	"	"	"	"	Çanakcık	
4.000	"	"	"	"	Gölcük	
2.000	"	"	"	"	Gülboyun	
8.000	"	Kütahya	Eskişehir	Seyitgazi	Onbaşı Yaylası	
7.000	"	"	"	"	Çukurca ve Sulumanastır	
7.000	"	"	"	"	Kurucaözü	
15.000	"	"	"	"	Çukurca ve Doğanlı	
10.000	"	"	"	"	Sarıcailyas	
3.000	"	"	"	"	Makasalanı	
3.000	"	"	"	"	Egeyumnt Yaylası	

8.000	"	"	"	"	Kızılsaray
2.000	"	"	"	"	Belviran ve Kabaklı Yaylası
7.000	"	"	"	"	Kabahseki
4.000	"	"	"	"	Kanlıpınar
3.000	"	"	"	"	Tulca
5.000	"	"	"	"	Yedideğirmen
5.000	"	"	"	"	Karaçay
2.000	"	"	"	"	Karaağaç- pınar ve Tekkekaya
1.000	"	"	"	"	Emirceoğlu Çiftliği
2.000	"	"	"	"	Güldere
3.000	"	"	"	"	Beygözü Yaylası
15.000	Ankara	---	Sivrihisar	---	Gevenli
7.000	"	---	"	---	Çandar
25.000	"	---	"	---	Gümrükebir ve Sağır
21.000	"	---	"	---	Benlikolu
10.000	"	---	"	---	Yüzlüce Yaylası
12.000	"	---	"	---	Bostanlı
40.000	"	---	"	---	Gültepe
15.000	"	---	"	---	Polathisar
16.000	"	---	"	---	Elagöz
6.000	"	---	"	---	İlyaspaşa
15.000	"	---	"	---	Tatar

2.400	"	---	"	---	Balıkdama	
15.000	"	---	"	---	Karakedi	
6.000	"	---	"	---	Önen	
3.000	"	---	"	---	Adahisar	
6.000	"	---	"	---	Bozan	
20.000	"	---	"	---	Pazarcık	
24.000	"	---	"	---	Şarönibey	
8.000	"	---	"	---	Ayoluk	
10.000	"	---	"	---	Kullar ile Kıranharmanı	
15.000	"	---	"	---	Gökçe	
24.000	"	---	"	---	Kızıılçeşme	
25.000	"	---	Haymana	---	Garipler Kalesi	
20.000	"	---	"	---	Bahçe-i Atik	
16.000	"	---	"	---	Çerci Köprülü	
10.000	"	---	"	---	Polatlı	
4.000	"	---	Bala	---	Sinekli	
2.000	"	---	"	---	Balabanlı	
3.000	"	---	"	---	Eyvahisar	
1.500	"	---	"	---	Kıranlı	
5.000	"	---	"	---	Garipler Karyesi	
2.500	"	---	"	---	Karapervaz	
12.000	"	---	"	---	Akkuşan	

Yekün	Vilayet	Liva	Hane	Mülâhazat
14.600	Edirne	---	---	Dahiliye ve Defter-i Hakani Nezaretlerinin tebliğince bu vilâyetlere ekseriyetle muhacirin gönderilmiş ve bir taraftan dahi sevkedilmekte bulunmuş olduğu cihetle elyevm ne miktar arazi-i haliye olduğu meçhuldür.
113.500	Hüdavendigâr	---	315 hanelik başka ca yer var	
229.900	Konya	---	160 hanelik başka ca yer var	
155.402	Aydın	---	---	
35.200	Ankara	---	1666 hanelik başkaca yer var	
50.680	Selânik	---	---	
14.828	Adana	---	---	
34.000	Diyarbakir	---	---	Bu vilayetlerin arazisi mevcuttur.
377.450	Mamuret-ül Aziz	---	---	
57.400	Erzurum	---	---	
50.000	Van	---	---	
-----	Hakkari	---	700 hanelik yer vardır	
-----	-----	Zor	10.000 hanelik yer vardır	
126.300	Halep	---	---	Müşkül.
2.943	Trabzon	---	---	
278.000	Hüdavendigâr	---	---	
660.900	Ankara	---	---	Ferik Muzaffer Paşa Hz.den irsal kılınan defter mucibince Ankara şimendüfer güzergahında bulunan arazi-i haliyedir
2.156.103	CÜMLE YEKÜN			

1892 yılında, bütün ülkedeki boş arazilerin tesbit edilmesiyle elde edilen miktar 2.156.103 dönüm kadardı. Bu da yaklaşık 100.000'den fazla göçmenin iskân edilebileceği anlamına geliyordu. Böylece Devlet boş arazi sıkıntısını bir süre yaşamadı. Gelen göçmenlerin büyük kısmı bu arazilerde iskân edildi. 1895-1900 döneminde göçmen sayısının çok azalması da arazi arama gereğini belirli bir süre ortadan kaldırdı.

1900 yılından sonra göçmen gruplarının yeniden görülmeye başlaması, boş araziye duyulan ihtiyacı tekrar artırdı. Bunun üzerine, göçmen iskânına elverişli boş arazi tesbiti için bir komisyon daha kuruldu. Komisyon mensupları sırasıyla Hüdavendigâr, Aydın, Konya, Ankara, Kastamonu, Trabzon Vilâyetleriyle, İzmit Sancağı'nda dolularak 20.815 hane (hane başı beş nüfus kaydıyla yaklaşık 105.000 kişi) nin iskân edilebileceği kadar arazi buldular⁸³.

Komisyon üyelerinin bir kısmı bu arazileri tesbit ettikten sonra İstanbul'a döndüler. Üyelerden sadece Kol- ağası ve doktor olan Fuat Bey'le bir çavuş Adana ilinde arazi arama çalışmalarına devam ediyorlardı. Ancak Hükümet, arazi tesbit edilen illerin dışında kalan bölgelerden, Adana'dan baskasına göçmen sevkinin zor olduğu gerekçesiyle diğer illerde arazi aranmasına gerek kalmadığını bildirerek İstanbul'daki üyelerin görevlerine son verdi. Sadece Fuat Bey'le mahiyetindeki Çavuşun Adana'dan sonra Sivas ve Erzurum'daki Kafkasya'dan karayoluyla gelecek göçmenlerin iskânı için arazi arama çalışmalarına devam etmeleri kararlaştırıldı (13 Mayıs 1901)⁸⁴.

83- BA, Yıldız, Res. 111/8.

84- BA, Yıldız, Res. 111/42 ve 112/35

1901 yılında tesbit edilen bu arazilerin, Devleti, göçmen iskânı konusunda bir süre daha rahatlattığını söyleyebiliriz. Ancak 1912 yılından sonraki Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı ile Türkiye'ye yönelik göçler aralıklarla devam ettiğinden, göçmen iskânı için arazi ihtiyacı Devlet'in karşılaşacağı önemli bir problem olmaya devam edecektir. Bir farkla ki, günümüze yaklaştıkça, gelisen toplumsal hayat çerçevesinde, göçmenler için ilk akla gelen "Boş Arazi" yavaş yavaş değerini yitirerek daha çok mesken ve iş ihtiyacına dönüşecektir.

D- GÖÇMENLERİN İSKAN EDİLDİKLERİ İLLER

Göçmenlerin iskânı için arazi tesbit edilerek bunların iskân edilecekleri yerler kararlaştırıldıktan sonra, Anadolu'ya sevk edilmelerine başlandı. Sevk için Tersane-i Amire ve hususi kuruluslardan yeteri kadar vapur temin edildi. Sevk ve iskân işleminin başlamasından önce de bir "İskân-ı Muhâcirîn Talimatnamesi" hazırlandı. Talimatname gereğince göçmen iskân edilecek iller ve kazalara 1 Ekim 1878'de birer kâtip ile aşağıdaki iskân memurları tayin edildi⁸⁵.

Adı	Görevi	Maası
Sabık Filibe Mutasarrıf Muavini Nafiz Bey, (Kâtibi 1250 kuruş)	Aydın	4.000
Sabık Aydın Mektupcusu Halim Bey (kâtibi 1250)	Hüdavendigâr	4.000

85- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 2786, "İskân-ı Muhâcirîn Talimatnamesi " için, bkz., EK, 1.

Kudus-i Serif Tamirat Müdürlüğün- den Münfasıl Ziya Bey (kâtibi 1750)	Suriye	6.000
Iane-i Muhâcirin Encümeni Azası Sadi Bey (kâtibi 1750)	Halep	6.000
Mentese Mutasarrıflığından Münfas. Tayyar Paşa (kâtibi 1750)	Adana	6.000
Sabık Kasaba Kâimimakamı Tevfik Bey (kâtibi 1500)	Sivas	6.000
Kırsehir Mutasarrıflığından Münfas. Abdullah Efendi (kâtibi 1250)	Kastamonu	5.000
İskodra Vali Muavinliğinden Münfas. Tahir Bey (kâtibi 1500)	Konya	5.000
Edirne Merkez Mutasarrıflığından Münfas. Neşet Bey (kâtibi 1500)	Ankara	5.000
Livane Kaimimakamlığından Münfas. Mustafa Asım Efendi (kâtibi 1000)	Canik	4.000
Girit Mutasarrıflığından Münfas. Sabih Bey (kâtibi 1000)	Izmid	3.000
Kastamonu Tahrir-i Emlâk Mümey- yizliğinden Münfas.Vehbi Efendi (kâtibi 1000)	Biga	3.000

İskân memurlarıyla kâtiplerin tayin edildikleri bu iller ve sancaklarla kazalarda ve daha sonra göçmen gönderilecek başka yerlerde de birer muhâacirin komisyonu kurulması da kararlaştırılmıştır⁸⁶. Nitekim çok geçmeden 8 Aralık 1878'de Batum ile Lazistan'ın çeşitli yörelerinden Trabzon ve Anadolu'nun diğer bazı bölgelerine göç edenlerin iskânlarına yardımcı olması için yöreye vakıf Emin Hilmi Efendi iskân memuru olarak tayin edilmiştir⁸⁷. Fakat, Trabzon Vilâyeti dahilindeki iskân işlerinin yoğunluk kazanması nedeniyle bir iskân memuru da yeterli olamadığından, 19 Mart 1879'da, Mehmet Saffet Efendi de Trabzon İskân-ı Muhâacirin Komisyonu'nda görevlendirilmiştir⁸⁸.

5 Nisan 1880'de Muhâacirin Komisyonu fahri üyelerinden olan Mustafa Paşa Sivas, Ankara, Mamuret-ul Aziz ve Diyarbakir taraflarındaki göçmenlerin iskân edilmeleri için İskân Memuru olarak tayin edilmiştir⁸⁹. 12 Eylül 1882'de de Batum ve Kars bölgesinden gelen göçmenlerin bir kısmının iskân edilemediği için perisanlık cekmeleri sebebiyle Bingazi eski valisi Ali Kemâlî Paşa iskân memuru, Miralay Süleyman Bey'de müfettis olarak Sivas bölgesine gönderilmişlerdir⁹⁰.

1890 yılında Kafkasya'dan göçlerin artması ve bunlardan çoğunun Konya'da iskânının kararlaştırılması üzerine, burada iskânın süratle ve üç koldan yapılabilmesi için, iskân memurları olarak Trabzon eski iskân memuru Saim

86- Aynı belge.

87- BA, İrade, Dahiliye, 63011.

88- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 2392.

89- BA, İrade, Dahiliye, 66553.

90- BA, İrade, Dahiliye, 68920.

Bey'le, Aydın eski iskân memurlarından Baha Efendi'nin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat göçmenlerden bir kısmının Adana'da iskânı kararlaştırılınca, memurlardan Baha Efendi istifa etmiş, yerine de Altıncı Daire-i Belediye tahsil memurlarından Ziya Efendi tayin edilmiştir⁹¹.

Anadolu'ya gönderilen iskân memurlarıyla bu illerdeki göçmen komisyonlarının uyum içerisinde çalışmaları ve herhangi bir aksaklığın meydana gelmemesi için azami gayret sarfedilmiş, fakat bunun önüne geçilememiştir. Meydana gelen şikayetler üzerine, 24 Haziran 1879'da vilâyetlere gönderilen iskân memurlarının oralardaki mahalli komisyonlarda başkanlık yapmaları ve komisyonlarda para karşılığı çalışan memurların azledilerek, yerlerine fahri olarak görev yapacak ya da çok az bir maaşla çalışacakların getirilmesi Meclis-i Vükelâ'ca kararlaştırıldı⁹².

Bununla birlikte iskân sırasında ortaya çıkan huzursuzluklar sona ermedi. Bu defa da iskân görevlileriyle mahalli idareler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu nedenle Anadolu'ya sevk edilen göçmenlerin iskânları anında herhangi bir problemin çıkmaması ve iskânın huzur içerisinde yapılabilmesi için valilerin, mutasarrıfların, kaymakamların, iskân memurlarının ve mahalli göçmen kuruluşlarının uyacakları kuralları belirten bir talimatname hazırlandı⁹³.

Talimatnameye göre, iskân memurları mahalli göçmen komisyonlarında önceden olduğu gibi başkanlık yapacaklar, iskân sırasında mümkün mertebe akraba olanları bir arada

91- BA, Irade, Dahiliye, 95161.

92- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 2971.

93- BA, Irade, Dahiliye, 1323 L. 24/33.

yerleştirecekler, göçmenlerin iskân mahallerini terketmelerine izin vermeyecekler, herhangi bir uygunsuzluk hakkında karar verirken de mahalli yetkililere danışacaklardı⁹⁴. Eski köylere iskân yapılırken harap binalar tamir edilecek, yeni köyler kurulurken de göçmenlere bedava kereste verilecek ve binaları yapılıncaya kadar bunlar kasaba, köy ve kazalarda yerli ahali tarafından misafir edileceklerdi⁹⁵. Bu talimatname ile "Iskân-ı Muhâcirin Talimatnamesi"nin 11'nci maddesi de değiştirilmiş ve bir arada kurulacak her 20 yeni köyün bir nahiye kabul edilmesi öngörülmüştü⁹⁶.

Böylece, göçmenler, geldikleri ülkede Anadolu'nun cesiti illerine gönderilirken, sevkleri ve iskân edilmeleri konusunda yukarıdaki organizasyon çerçevesinde önceden gerekli tedbirler alınmıştı. Aksaklıklar görüldükçe ilâve düzenlemelerin de yapılması kararlaştırılmıştı. Bu uygulamalarla birlikte, göçmenler, başlıca su illerde iskân edilmişlerdi:

a- Bursa:

Bursa, Kafkas göçmenlerinin iskân edildiği illerin başında gelmektedir. "Iskân-ı Muhâcirin Talimatnamesi" geçince bu ilde mahalli bir göçmen komisyonu kurulduğu gibi, buraya sevk memuru olarak da eski Aydın ili mektupcusu Halim Bey tayin edilmişti⁹⁷. 20 Ekim 1878'de de Kâzım Efendi, Aydın iliyle birlikte Bursa'daki göçmenlerin durumunu araştırmak üzere 20.000 kuruş maaşla müfettiş olarak

94- Talimatname, Madde, 1-2.

95- Talimatname, Madde, 3-12.

96- Talimatname, Zeyl.

97- BA, İrade, Meclis-i Mahsus, 2786.

buraya gönderilmiştir⁹⁸. 1883 yılında bu ildeki mahalli göçmen komisyonunda su kişiler görev yapıyorlardı⁹⁹.

<u>Adı</u>	<u>Görevi</u>
Rıza Bey	Başkan
Hakkı Bey	Sevkiyat kısmı ikinci fahri başkanı
Hacı Kâmi Efendi	Idare kısmı ikinci fahri başkanı

Kafkasya göçmenlerinin Bursa iline iskân edilme-leri daha çok 1880'lerden sonra olmuştur. 19 Aralık 1881'de, Bursa'nın Mihalıc kazasındaki Canbaz namı ile anılan Atik Çiftliği'nde, bir miktar Çerkes göçmeninin iskânı uygun bulunmuştur¹⁰⁰. Fakat daha sonra bu çiftliğin tamiri nede- niyle göçmenler buradan alınarak, bölgede bulunan iskân memuru Ahmet Hamdi Paşa tarafından Atik Çiftliği'ne yakın olan Evkaf Nezareti'ne ait Arap Çiftliği'ne nakledilmiş-lerdir¹⁰¹. 1888 yılında bu göçmenler bu çiftlikten de çıkarılmak istenmiş, ancak bunun uygun olmayacağı gerekçe- siyle seneliği 16.000 kuruştan çiftlik onlara üç yıl süre-yle icara verilmisti¹⁰².

1883 yılında Bursa'nın merkezinde bulunan Yıldırım Bayezid Camii'nin etrafındaki tarla ve bahçeler 12.500 kuruş karşılığında satın alınarak burada Batum göçmenleri

98- BA, Irade, Dahiliye, 63063.

99- Hüdavendigâr vilayeti Salnamesi, Yıl, 1301, s. 77.

100- BA, Irade, Dahiliye, 67593.

101- BA, Yıldız, Mütenevvi, 9/39.

102- BA, Meclis-i Vukelâa Mazbatası, Defter, 44, Belge, 37.

iskân edilmişlerdir¹⁰³. Aynı dönemlerde bir miktar Batum göçmenleri de Gemlik Kazasına yerleştirilmiştir. Kesin iskân tarihleri belli olmamakla beraber, bunların 1884 yılında Bulgaristan'a karşı asker olmak amacıyla İstanbul'a başvuruda bulunmaları, bu tarihten biraz önce iskân edildiklerini göstermektedir¹⁰⁴.

1886 yılında Batum göçmenlerinden bir bölümü Gemlik Kazasında iskân edilerek yeni bir köy kurulmuş ve Mahmudiye diye adlandırılmıştır. Köye 7.000 kuruş harcanarak bir de cami inşa edilmiştir¹⁰⁵. Aynı yıl içerisinde Ertuğrul Sancağı'nda iskân edilmiş bulunan Kafkas göçmenlerinin, köyelerine cami ve mektep yaptıklarını belirterek iki yıl vergi vermeme sürelerinin uzatılmasını istemeleri, bunların da bu tarihten iki yıl önce, yani 1884'te buraya iskân edildiklerini göstermektedir¹⁰⁶. Yine 1886'da Yenisehir kazasının Iznik nahiyesinde Elmacukuru denilen yerde Batum göçmenleri iskân edilerek buranın adının Sultaniye olması kararlaştırılmıştır¹⁰⁷. Bundan başka yine 1886'da, bir kısmı 1883'te, bir kısmı da 1885'te iskân edilen Bursa'nın Karesi (Balıkesir) Sancağına bağlı İvrindi nahiyesindeki göçmenlerin oluşturdukları köye de Soğucak adı verilmiştir¹⁰⁸.

Göçmenlerin yerleştirilmesiyle Bursa İlinin nüfusu bu dönemde bir hayli artmıştır. Bu nedenle, İl Nüfus Müdürlüğünün isteği üzerine göçmenlerin nüfusa kaydı için

103- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 3666.

104- BA, Yıldız, Mütenevvi, 18/117.

105- BA, İrade, Dahiliye, 80084.

106- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 17, Belge, 70.

107- BA, İrade, Dahiliye, 86931.

108- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 5618.

cesitli miktarda yevmiyelerle 28 memur görevlendirilmiştir. Bunlar tüm ilin merkez kaza ve köylerini dolayarak göçmenleri oldukları yerlerde kaydedeceklerdi¹⁰⁹.

1890'da Bursa'nın merkeze bağlı Elmaçukuru ve Soğukpınar adlı mevkilerinde de Batum göçmenleri iskân edilerek iki köy meydana getirilmiştir. Köylerden birisine Süleymaniye, diğerine de Cihangir adı verilmiş ve imamlar muhtar mühürleri de gönderilmiştir¹¹⁰.

1891 yılında da, Bursa'nın yine merkezinde, Kavusukdere denilen semtte Cevizlik adlı mahale Batum göçmenleri iskân edilmiş ve buranın adı da Sultaniye olarak belirlenmiştir¹¹¹. Aynı yıl içerisinde, Inegöl kazasının Osmandede adlı mevkiinde, dört yıl önce (1887) iskân edilen Abaza göçmenlerinin köyüne de Sultaniye adı verilmiştir¹¹².

1893 yılında Eskişehir Kazasındaki Yedideğirmenler ve Karacay adlı yerlere iskân için Tatar göçmenleri gönderildi. Fakat, göçmenler bölgeye vardıklarında burada daha önce başka göçmenlerin iskân edildikleri görüldü. Bunun üzerine aynı yere yakın bulunan Inekpınarı ve Tosbağı denilen yerlerde iskânları kararlaştırıldı. Tatar göçmenleri de buna rıza gösterince iskânları tamamlanarak buraya Refikiye adı verildi¹¹³. Aynı yıl içerisinde Yenişehir kazasının Çardak ve Koyunhisarı adlı bölgelerindeki 148.545 kuruşa satın alınarak buraya Kafkas göçmenlerinin iskân edilmesi kararlaştırıldı¹¹⁴.

109- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 61, Belge, 20.

110- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 6270.

111- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 6610.

112- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 6714.

113- BA, Iradei Dahiliye, 1311 M.21/45.

114- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 76, Belge, 112.

1894 yılında Inegöl Kazasının Yakacık, Pazaralanı, Tuzla ve Kozpınar adlı yerlerinde devlet ormanlarına yakın arazilerde Ahıska, Batum ve Tırnova (Rumeli) göçmenleri yerleşerek bir hayli arazi açmışlardır. Mahalli makamların bundan şikâyet ederek göçmenlerin başka yerlere gönderilmesini istemeleri üzerine yapılan teftiş sonucu, bunların ormanlık arazileri tarla haline getirdikleri ve köylerinde cami ve mektep yaptıkları, buradan çıkarılmalarının kendilerini ve çocuklarını perisan edeceği gerekçesiyle oldukları yerlerde kalmalarına karar verildi¹¹⁵.

Aynı yıl içerisinde, Gemlik kazası dahilindeki Selimiye köyünde iskân edilmiş olan Batum göçmenleri, buranın kıs mevsiminde oturmaya elverişli olmaması nedeniyle, yakındaki Emin Bey'e ait çiftliğe, onun rızasıyla nakledilerek yeni bir köy oluşturmuşlar ve bu köy Hayriye adını almıştır¹¹⁶.

Yine 1894'te Bursa'nın Derekızık köyünde, Batum göçmenlerine, inşa edecekleri evler için on iki dönüm arsa, kırksekiz parçadan oluşan 260 dönüm ziraat alanı, 700 dönüm mera ve 500 dönüm baltalık arazi verilerek iskân edilmişler ve yerleşim bölgeleri Saidâbâd olarak adlandırılmıştır¹¹⁷. Ayrıca bu yıl içerisinde Ertuğrul Sancağı'nda da, Bahçekaya adlı mahalde Ahıska göçmenleri iskân edilerek, kurulan köyün adı Mesrûriye olmuştur¹¹⁸. Etranos kazasında Canan adı verilen yerde de Batum göçmenleri için kurulan yeni

115- BA, Yıldız, Res. 72/26.

116- BA, Irade, Dahiliye, 1312, RA. 25/42

117- BA, Irade, Dahiliye, 1312, CA. 2/4.

118- BA, Irade, Dahiliye, 1312, CA. 4/9.

köyün adı Osmaniye olarak konulmuştur¹¹⁹. Yine Etranos kazasında Gökcedağ nahiyesinin Çiçekyayla adlı kesiminde 43 nüfus Kazan göçmeni iskân edilmiş ve bu köye de Hamidiye denilmiştir¹²⁰.

1896 yılında Bursa'nın merkez kazası dahilinde Karaıslah adlı yerde iskân edilen Kafkas göçmenlerinin yerleşim yerlerinin adı yine Karaıslah olarak bırakılmıştır¹²¹.

1897 yılında da Bursa'ya bağlı Balıkesir'de iskân edilen Kafkas göçmenlerinden 154 hane 678 nüfusun oluşturdukları mahalle ayrılarak, Vicdaniye Mahallesi adını almıştır¹²². Aynı yıl içerisinde 250 Kafkas göçmeni de Inegöl kazasındaki Bataklık adı verilen yerde iskân edilmiş ve köylerinin adı Mürved olarak konulmuştur¹²³. Yine 1897'de Bursa ili merkezindeki Alacam denilen yerde Batum göçmenleri yerleştirilerek buraya da Saadet adı verilmiştir¹²⁴.

1898'de Bursa ili Pazarköy kazasında 70 hane Dağıstan göçmeni iskân edilmiş ve köyün adı yine Elmaalanı olarak kalmıştır¹²⁵.

1902 yılında Bursa'nın Eskişehir kazasında Bektasınarı adı verilen yerde Kırım göçmenleri iskân edilmiş ve kurulan köy Mesudiye adını almıştır¹²⁶.

119- BA, İrade, Dahiliye, 1312, ZA. 15/9.

120- BA, İrade, Dahiliye, 1312, M. 28/39.

121- BA, İrade, Dahiliye, 1314, L. 28/10.

122- BA, İrade, Dahiliye, 1315, R. 4/5.

123- BA, İrade, Dahiliye, 1315, C. 6/7.

124- BA, İrade, Dahiliye, 1315, C. 14/8.

125- BA, İrade, Dahiliye, 1317, M. 2/2.

126- BA, İrade, Dahiliye, 1320, R. 20/28.

1903 yılında da, bir miktar Batum göçmeninin Bursa'nın Inegöl kazasında daha önce iskân edilmiş akrabalarının yanında yerleştirilmelerine dair irade çıkmıştır¹²⁷

1303 (1885) yılı Bursa Vilâyet Salnamesine göre bu ilde iskân edilen Kırım ve Kafkas göçmenlerinin istatistikî dökümü aşağıdaki gibidir¹²⁸.

Göç Ettikleri Yer	Iskân Edildikleri Yer	Hane	Nüfus
Batum ve Rumeli	Yıldırım (merkez)	110	385
Tatar	Mecidiye "	100	443
"	Nazarlık "	97	361
"	Vakfiye "	84	325
"	Melârab (?) "	102	414
"	Namazgâh "	60	255
"	Ihsaniye "	17	72
"	Alacahırka "	15	65
Yekün		585	3620

KIRMASTI

Batum	Karapınar	29	97
Cerkes	Söğütalanı	44	145
Yekün		73	242

127- BA, Irade, Dahiliye, 1321, L. 29/35.

128- Hüdavendigâr Vilâyet Salnamesi 1303, S.78-90, Bu istatistikî bilgilerin yer aldığı tablolarda Rumeli göçmenleriyle ilgili rakamlar da bulunmaktadır. Yukarıdaki bilgiler, bu tablolarda sadece Kırım ve Kafkas göçmenlerine ait olanlardır.

MIHALIÇ

Cerkes-Tatar	Canbali Mahallesi	80	343
Cerkes	Arap Ciftliği	40	161
"	Göbel	225	1317
"	Etmekçi Merası	59	193
Türk ve Cerkes	Canbaz Merası	30	157
Cerkes	Akcasığırlık Karyesi	100	318
"	Hayırlı "	50	226
"	Haydar "	10	44
"	Karacaylak "	40	169
Tatar ve Nogay	Bey "	41	181
Türk ve Tatar	Okcuğunu "	50	263
" "	Keremyener "	75	351
Yekün		800	3723

GEMLİK

Batum	Haydariye Karyesi	59	225
"	Suleymaniye "	73	290
"	Tesvikiye "	32	130
"	Ihsaniye "	65	333
"	Eldere "	19	71
"	Pirgece "	9	39
"	Soğancayırı "	12	43
"	Hamidiye "	95	330
"	Feyziye "	105	335
"	Adliye "	50	175
"	Sükriye "	81	253
<u>Müteferrik</u>	<u>Pazarköy Nahiyesi</u>	<u>188</u>	<u>758</u>
Yekün		789	3873

YENİŞEHİR

Cerkes	Kavaklı Karyesi	66	378
--------	-----------------	----	-----

İNEGÖL

Batum ve Rumeli	Hamidiye (Merkez)	167	203
Batum	Hasanpaşa Karyesi	63	334
"	Muratbey "	41	173
"	Hayriye "	88	475
"	Kadı "	18	87
<u>Müteferrik</u>	<u>Cesitli Karyeler</u>	<u>703</u>	<u>3153</u>
	Yekün	1080	4425

PAZARCIK

Tatar	Arapdede	51	204
Cerkes	Cesitli Karyeler	135	400
	Yekün	186	604

KARAHISAR

Kafkas-Cerkes	Yenice Karyesi	30	178
Batum	Bescesme "	12	55
	Yekün	42	233

KUTAHYA

Tatar	Kızılcaviran	7	39
-------	--------------	---	----

ESKİŞEHİR

Tatar ve Rumeli	Ihsaniye Mahallesi	189	646
" "	Akcağlan "	44	194
Cerkes	Nemli Karyesi	30	150
"	Tandır "	23	83
"	Asuhalık "	25	119

Çerkes	Gökçekısık Karyesi	37	132
"	Kabanalan "	33	89
	Yekün	381	1413

SEYİTGAZİ

Tatar	Hamidiye Karyesi	59	267
"	Mecidiye "	47	297
	Yekün	106	564

Bursa Vilâyeti dahilindeki tüm yekün:

Tatar	591	2467
Batum	630	2211
Müteferrik	2339	28695
Yekün	3560	33373

Bursa Vilâyeti dahilinde Kazalarla birlikte tüm yekün:

Tatar	789	3706
Batum	1102	3775
Müteferrik	6609	39886
Yekün	8500	47367

1885 tarihinden itibaren Bursa'da iskân edilen ve yukarıda arşiv belgeleriyle iskân yerleri ve adları tesbit edilen göçmenler de tahmini olarak bu rakamlara ilâve edildiğinde, Bursa ilinde 1878-1908 döneminde iskân edilen Kırım ve Kafkas göçmenlerinin sayısı 50 ilâ 60 bin arasında olmaktadır. Zaten 1892 yılı kayıtlarına göre bu ile sevk edilen toplam göçmen sayısı da, 162.028 kisidir. Su halde bu ilde 1878'den sonra iskân edilen göçmenlerin yaklaşık %34'unu Kırım ve Kafkasya'dan gelenler oluşturmaktadır¹²⁹.

129- BA, Yıldız, Hus. 255/64, İpek, A.g.e., s.251, (İllerde göçmenlerin iskânı ele alınırken 1878-1908 dönemindeki idari taksimat gözönüne alınmıştır).

b- Ankara:

Ankara ilinde iskân edilen Kırım ve Kafkasya göçmenlerinin sayısını tesbit etmek oldukça zordur. Gerek salnamelerde, gerekse arşiv kayıtlarında buna dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak eldeki bilgilerle yaklaşık bir tahminde bulunmak mümkündür. 1892 yılına ait bir arşiv belgesinde, bu tarihe kadar ile sevk edilen bütün göçmenlerin sayısı 25.563 olarak gösterilmektedir¹³⁰. Bunların çoğunun Rumeli göçmeni olduğunu varsayarsak, en az 7-8 bininin de Kırım ve Kafkas göçmeni olduğunu kabul edebiliriz. Ancak bu rakamın sadece İstanbul'a gelerek Ankara'ya sevk edilen Kafkas göçmenleri olduğu kesindir. Çünkü 19 Sevval 1296 (6 Aralık 1879) tarihli bir başka arşiv belgesinde, Kafkasya'da Acara, Sufla, Mahcil, Livane, Gönnye, Cürüksu ve Batum'dan göç edecek 60-70 bin göçmenin, Aydın ilindeki Cifteler Ciftliği ile, Ankara ili sınırındaki Hazine-i Hâssa'ya ait koruluk arazilerde iskân edilmeleri öngörülmüştür¹³¹. Bu göçmenlerin de en az yarısının Ankara ilinde iskân edildiklerine şüphe yoktur.

Bunlardan başka, yine arşiv belgelerine göre, Ankara iline yerleştirilen Kırım ve Kafkas göçmenlerinin tesbiti de şu şekildedir :

1886 yılında Ankara'ya bağlı Yozgat Sancağı'nın Corum Kazasında Kars göçmenleri iskân edilerek Selimiye adlı bir köy kurulmuştur¹³². 1889 yılında da, Ankara'da Kafkas göçmenlerinden bir kısmı yerleştirilmiş; yerleştirilemeyenlere ise Ankara Vilâyet Makamının isteğiyle, Mec-

130- Aynı belge, Ipek, A.g.e., s.251.

131- BA, Yıldız, Hus. 162/63.

132- BA, Irade, Dahiliye, 77697.

lis-i Vükelâ'ca tayinat verilmesi yönünde bir karara varılmıştır¹³³. Buna göre bu tarihlerde de Ankara'ya iskân için bir miktar Kafkas göçmeninin gönderildiği kesindir.

1891 yılında Çorum kazasında iskân edilen Kafkasya Cerkeslerinin oluşturdukları üç köye Ertuğrul, Mecidiye ve Osmaniye adları verilmiştir¹³⁴. 1892 yılında ise Kafkasya'nın Kuban bölgesindeki Cerkeslerden 120 hane de 700 nüfusun Ankara'da Hârây-ı Humâyun Nâzırı Ferik Muzaffer Paşa'nın Simendüfer güzergâhında tesbit ettiği hâlî arazilerde iskân edilmeleri, Meclis-i Vükelâ'ca tasvip edilmiştir¹³⁵. Aynı arazilerde Tatar göçmenlerinden de 2863 kişinin iskân edilmelerine dair Irade çıkmıştır¹³⁶.

1894 yılında yine Çorum kazasının Hacınusrat Mahallesiinde Ahıska göçmenleri iskân edilmiş ve buranın adı da Mahmudiye olarak konmuştu¹³⁷. 1891 yılında da Anadolu'ya göçlerine izin verilen Rusya'nın Kuban Vilâyetinden 1238 Cerkes göçmeni bir Rus vapuruyla İstanbul'a gelmiş ve refakatlerine bir sevk memuru verilerek Ankara'da iskân edilmek üzere İzmit'e çıkarılmışlardır¹³⁸.

1896 yılında, Çorum Sancağı Merkez Kazası dahilindeki Hamamözü'nde, Dufludere denilen mevkide de Ahıska göçmenleri iskân edilerek, oluşturulan köye Mâmuretü'l-Hamid denilmisti¹³⁹. Yine aynı yıl Çorum'un Hüseyinâbâd nahiye

133- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 43, Belge, 2.

134- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 6761.

135- BA, Yıldız, Res. 59/19, Ipek, A.g.m., s.118-119.

136- BA, Irade, Dahiliye, 1312 RA. 4/49.

137- BA, Irade, Dahiliye, 1312, ZA. 9/3.

138- BA, Yıldız, Mütenevvî, 128/105.

139- BA, Irade, Dahiliye, 1314, M.12/21.

şinde iskân edilen Ahıska göçmenlerinin yerleşim yerleri de Sarkiye olarak adlandırılmıştı¹⁴⁰.

1897'de Ankara vilâyetine bağlı Mecidiye kazasında iskân edilen Kafkasya göçmenlerinin yerleşim yeri Sehr-i Cedid olarak adlandırıldı¹⁴¹. 1901 tarihli bir arşiv kaydına göre de Ankara'ya trenle bir miktar daha göçmen gönderildiği anlaşılmaktadır¹⁴². Bir başka belgede ise, 1905 tarihinde Rusya'dan gelen 3700 Çerkes göçmeninin Adana ve Konya ile birlikte Ankara'ya sevk edilecekleri kararlaştırıldığı ve bunlardan bir kısmının Ankara'da iskân edilmek üzere Bahriye Nezareti'ne ait bir vapurla İzmit'e yollandığı belirtilmektedir¹⁴³.

Bunlara ilâve olarak, 1880 yılında Rusya'dan gelip Samsun'da karaya çıkan Kırım ve Kafkas göçmenlerinden de 22.126'sının Sivas ve Ankara illerinde iskân edildikleri bilinmektedir¹⁴⁴. Bunlardan yarıya yakın bölümünün de Ankara'da iskân oldukları dikkate alınacak olursa, 1878-1908 döneminde bu ilde iskân edilen Kırım ve Kafkas göçmenlerinin sayısının 45-50 bin civarında olduğu kabul edilebilir.

c- Trabzon:

Trabzon, Kafkasya göçmenlerinin ilk defa iskân edildiği illerin başında gelmektedir. Buna Kafkasya'ya yakınlığı sebebiyle göçün masrafsız olarak gerçekleştirilmesinin yol açtığı şüphesizdir. Ayrıca Trabzon ili sahillerinin Kafkasya sahilleriyle benzerlik göstermesinin, göçmenlerin uyum sağlamalarında bazı kolaylıkları da berabe-

140- BA, Irade, Dahiliye, 1314, RA. 13/12.

141- BA, Irade, Dahiliye, 1315, RA, 14/3.

142- BA, Yıldız, Hus. 415/16.

143- BA, Irade, Dahiliye, 1323, L. 18/27.

144- Karpaz. A.g.e., s.69.

rinde getirdiği düşünülebilir. Özellikle Kafkasya'nın sahil kesimlerinde yaşayan Abaza göçmenlerinin çoğunlukla bu ilde iskân edilmeleri bunu doğrular niteliktedir.

Savaşla birlikte buraya göç edenler, ilk olarak Trabzon iline bağlı Canik Sancağı dahilindeki Carsamba ve Bafra ovalarına iskân edilmişlerdir. Ordu kazasının Perşembe, Unye ve Fatsa yöreleri de iskân edilen diğer alanlar olmuşlardır. 1 Temmuz 1878'de Canik Sancağı'na göç etmiş olan çok sayıdaki Abaza göçmeninin iskân edilmelerine yardımcı olmak için, bi işte tecrübeli olan ve daha önce de bu yörelerde göçmen iskânında bulunmuş Çerkes asıllı Tercüman Ahmet Bey, 7500 kuruş verilerek Canik Sancağı'nda görevlendirilmiştir¹⁴⁵.

Buna rağmen bu göçmenlerin iskânları hemen gerçekleştirilememiş ve bir süre misafir olarak kalmışlardır. Bu süre içerisinde kendilerine tayinat ve yevmiye verilmemesi üzerine, gerek Batum'dan göç edenler, gerekse Abaza göçmenler ülkelerine geri dönme teşebbüsünde bulununca, Trabzon Valiliği durumu Bâb-ı Alî'ye bildirerek, bu durum devam ederse bunların ülkelerine döneceğini, hatta Rusya'nın bunlara yevmiye vadettiğini, Kafkasya'da göç etmeyi bekleyenlerin de bu sebeple bundan vazgeçeceklerini belirtmişti. Bunun üzerine, Hükümet, bu göçmenlerin Rumeli göçmenleriyle bir tutulamıyacağını, bunların hem daha fakir, hem de daha çok zarar gördüklerini kabul ederek, bunlara yevmiye ve tayinat verilmeye devam edilmesini kararlaştırmıştır¹⁴⁶. İlâve bir tedbir olarak da yukarıda belirtildiği gibi Mehmet Saffet Efendi'yi Trabzon Muhâcirin Komisyonunda

145- BA, Irade, Dahiliye, 62653.

146- BA, Irade, Dahiliye, 63267.

görevlendirmiştir¹⁴⁷. Bu arada Unye Muftusu Ref'et Efendi de bu muhâcirlerin iskânı sırasında üstün gayretler göstermiştir¹⁴⁸.

Kafkasya göçmenlerinden bir kısmı da (Cürüksu göçmenleri) Rusya sınırına yakın bulunan Hopa ve Atina (Pazar) kazalarında iskân edilmişlerdir¹⁴⁹. 1879 yılında karayoluyla Trabzon şehir merkezine gelenler ise bir süre Akçabat nahiyesinin Suva (Akyazı) köyünde geçici olarak iskân edilerek karayoluyla Ordu kazasına nakledilmişlerdir¹⁵⁰.

13 Ocak 1880 tarihli bir arşiv belgesinde, Rusya'ya terkolunan Acara ve Livane'den 20.000 kadar göçmenin bir buçuk yıl önce Trabzon ve Canik taraflarına hicret ettikleri halde iskân edilemedikleri belirtilmektedir¹⁵¹. Buna göre, göçmenlerin bu ile geliş tarihleri 1878 yılının yaz aylarıdır.

1880 yılında bu ildeki Canik Sancağında iskân edilen Kafkas göçmenlerinin sayısı da, 5.574'tür¹⁵². 1881 tarihli bir arşiv kaydında 5000 göçmenin iskân edilmiş olduğu ve çok az iskân edilemeyen kaldığı belirtiliyorsa da, bunların bir yıl önceki göçmenler olması kuvvetle muhtemeldir¹⁵³. 1 Temmuz 1886 tarihi itibarıyla Ordu kazasında iskân edilmiş olan Batum ve Cürüksu havalisinden gelen Gürcü göçmenlerle ilgili rakamlar da aşağıdaki tabloda gös-

147- BA, Irade, Şuray-ı devlet, 2392.

148- BA, Ayniyat Defteri, 1553, s.101.

149- Aynı defter, s.137.

150- Aynı defter, s.47.

151- BA, Yıldız, Esas Evrakı, 44/94-10.

152- Karpat, A.g.e., s.69.

153- BA, Yıldız, Mütenevvi, 8/24.

terilmistir¹⁵⁴.

İskân Yeri	Nüfus	Hane	Arazi	Dönüm	Cami	Mek.	Med.	Değ.
Ordu Kazası	1575	393	1208	13.171	3	9	5	13
Perşembe Nah.	932	224	616	19.915	1	7	9	9
Ulubey Nah.	355	67	237	4.726	-	1	1	3
Habsamana	517	119	336	9.070	1	4	2	4
Bolaman	875	231	478	13.900	2	2	1	4
Yekûn	4254	1034	2875	60.292	7	23	18	33

Böylece, o zamanki Trabzon ilinin sınırları içerisinde iskân edilmiş olan ve çoğunluğunu Gürcü ve Abazaların oluşturduğu göçmenlerin sayısını da yaklaşık 40.000 civarında kabul etmek gerekir.

d- Sivas:

Sivas, göçmenlerin üç yönden sevk edilerek iskân edildikleri bir ildi. İstanbul'a gelen göçmenlerden bir kısmı Sivas'a gönderildiği gibi, Samsun'da karaya çıkan Kafkasya göçmenlerinden de 1880 yılında 10.000'den fazlası Sivas'a sevk edilmisti. Ayrıca, bilhassa Kars yöresinden 1882'ye kadar göç eden 82.000 göçmenin büyük bir kısmı da Erzurum üzerinden karayoluyla Sivas'a ulaştırılmıştı¹⁵⁵.

1882 yılı başlarında bu yöreye gönderilen iskân müfettişi, Diyarbakır ve Mamuret-ul Aziz vilâyetlerindeki teftişlerini tamamlayarak Amasya Sancağına gelince, buradaki iskânla ilgili olarak İstanbul'a su bilgileri yazmıstı: "Sivas'ta bulunan muhâcirinin iskânı bahsine gelince, câkerlerinin mahall-i mezkûra hîn-i muvasalatımda mevcut

154- BA, Irade, Dahiliye, 79703, İstatistikî bilgiler köyleri de kapsamaktadır, Bkz. İpek, A.g.m., s.128.

155- Kırzioğlu, Kars Tarihi, s.552, Karpat, A.g.e., s.69.

bulunan 8.321 haneden 4.375 hane de 22.778 nüfus müceddiden imar olunan 207 adet kurâda müctemian ve 1.437 hanede 8.475 nüfus müteferrikan iskân ve eyva edilerek, yalnız 2.509 hanede 13.731 nüfus dahi hâl-i müsâfirette olduğundan onların da evvel baharda iskânlarına sarf-ı mesai edileceği derkârdır."¹⁵⁶

Buna göre, 1882 yılında Sivas ilindeki tüm göçmenlerin sayısı 44.984'tür. Bu ile yine bu tarihe kadar İstanbul üzerinden sevk edilen göçmen sayısı ise, 9.745'tir¹⁵⁷. İstanbul'dan gönderilen göçmenlerin tamamına yakını Rumeli göçmeni kabul edilse bile, Kars'tan ve Samsun'dan Sivas'a gelerek iskân edilen Kafkas göçmen sayısı en az 35.000'dir. Bununla birlikte, Sivas'a bu tarihten sonra da göçmen iskân edilmeye devam edildiğinden, bu rakam daha da artacaktır.

Nitekim, 1887 yılında Rusya makamlarından izin alarak gelen birkaç bin Kafkasya göçmeni de, Mamuret-ül Aziz'le birlikte, Sivas'ta, Meclis-i Vükelâ kararıyla iskân edilmişlerdir¹⁵⁸. Aynı yıl içerisinde Livane göçmenlerinin Sivas'ın Amasya Sancağına bağlı Merzifon kazasındaki yerleşim yerlerine Hamidiye adı verilmiştir¹⁵⁹. 1888'de de, yine Amasya Sancağının Geldigelen nahiyesinde göçmen iskân edilen Uc mahalle Selimiye, Ağyazı ve Boğaz mahalleleri olarak adlandırılmıştır¹⁶⁰.

1891 yılında da, Nefs-i Sivas'ta, Cavusbaşı mahallesinde iskân edilen Kars göçmenlerinin 100 haneyi aşkın

156- BA, Yıldız, Mütenevvi, 8/45.

157- BA, Yıldız, Hus. 255/64, Ipekj A.g.e.,s.251.

158- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 25, Belge, 29.

159- BA, Irade, Dahiliye, 85102.

160- BA, Irade, Dahiliye, 89660.

askın olarak oluşturdıkları semte Abadat denilmiştir¹⁶¹. Yine aynı yılın sonlarında Amasya Sancağı Gümüşhacıköy Kasabasında iskân edilen Rumeli, Kırım ve Batum göçmenlerinin yerleşim yeri ise, Beylikçayı adı almıştır¹⁶². Sivas'ın merkez sancağında iskân edilen Oltu göçmenlerinin oluşturdıkları köy de, Değirmentas olarak adlandırılmıştır¹⁶³.

1899 yılında, Tiflisli Hacı Ali Bey'le akrabaları, kendilerine 1.400 dönüm arazi verilerek Sivas ilinde iskân edilmişlerdir¹⁶⁴. Aziziye kazasında iskân edilen 60 hane Kafkas göçmeninin kurmuş oldukları köy ise Yaspınar adını almıştır¹⁶⁵.

1901 yılında ise, Rusya'dan gelerek Sivas'ta iskân edilen 2.300 nüfus Dağıstan Göçmenine, hasat zamanına kadar yiyecek verilmesi kararlaştırılarak, yeniden gelecekler için de hazırlıklı olunması istenmiştir¹⁶⁶. Yine Amasya'nın Köklüsu adlı semtinde iskân olunan 77 hane Kafkas göçmeninin oluşturdıkları mahalleye de İhsaniye adı verilmiştir¹⁶⁷.

1901 yılında Sivas iline üç sene zarfında gelen Kafkasya göçmenlerinin iskân edilmiş oldukları yerler, aşağıdaki tabloda görülmektedir¹⁶⁸.

161- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 6353.

162- BA; İrade, Suray-ı Devlet, 6710.

163- BA, İrade, Dahiliye, 1310, S. 17/21.

164- BA, Yıldız, Esas, Kısım 31, Evrak 26, Zarf 26, Karton 134.

165- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter 77, Belge 35.

166- BA, Yıldız, Res. 114/25.

167- BA, İrade, Dahiliye, 1323 RA. 10/19.

168- BA, Yıldız, Res. 114/102.

Hane	Nüfus	İskân Mahali	Mulâhazat
45	-	Zile'nin Küplüce Yaylası	
-	-	Zile'nin Inceözü Mevkiine	
-	-	Zile'nin Bol Karyesi	
13	-	Niksar'ın Akıncı Karyesi	
6	-	Erbaa Kasabası	
10	-	Tokat'ın Hamaber Karyesi	
2	-	Tokat'ın Kozalan Karyesi	
1	-	Tokat'ın Kayacık Karyesi	
1	-	Tokat'ın Avare-i Kebir Kary.	
138	-	Yekûn	
206	1022	Amasya Sancağı Merkez Karyeleri	Haneleri
33	141	Ladik Kazası	iane-i
63	280	Mecitözü Kazası	ahali
2	14	Gümüşhacıköy Kazası	eliyle inşa
40	229	Merzifon Kazası	ve taraf-ı
33	129	Hozat Kazası	Devletten
21	99	Köprü Kazası	arazi-i kâ-
20	95	Tenves (?) Kazası	fiye ita
24	154	Aziziye Kazası	olunup
1	11	Gürün Kazası	tohumluk za-
76	324	Yıldızeli Kazası	hireye muh-
657	3077	Yekûn	taç olduğu.

Henüz iskânları icra kılınamayan muhâcirin miktarıyla buldukları mahal:

Hane	Nüfus	Buldukları Mahal	Mulâhazat
93	363	Tokat Sancağı'na Tabi Kaza ve Kurâda	Muhacirin-i merkume' nin mevakı-i iskâni-

190	720	Amasya Sancağı	yeleri ve kendileri- ne verilecek tarla- ları tefrik edüp elyevm müsafireten buldukları kuradan mahall-i iskâniyele- rine nakl ve ziraate başlamaları, hane in- sasına ve edevat-i zirâiye ve tohumluk zahire itasına müte- vakkıftır.
5	22	Karahisar Sancağı	
73	292	Hafik Kazası	
13	67	Tenves Kazası	
24	99	Yıldızeli Kazası	
35	110	Aziziye Kazası	
53	201	Koçkiri Kazası	
18	90	Gürün Kazası	
43	243	Sivas Kazası	
547	2210	Yekün	

Bu bilgiler ışığı altında 1882'den itibaren Sivas iline iskân edilen Kafkas göçmenlerinin sayısını 10.000'e yakın olarak tahmin edebiliriz. Böylece bu tarihten önceki-
lerle (1878-1882 dönemi) bu ildeki tüm Kafkas göçmenlerinin sayısı 50.000 dolayındadır.

e- Konya:

Konya, sınırları çok geniş olması nedeniyle göçmen iskânı sırasında her zaman Hükümeti rahatlatan bir il olmuştur. Göçmen iskânı için arazi aranırken her zaman Konya'dan söz edilmektedir. Ancak bu ile iskân edilen bilhassa Kırım ve Kafkas göçmenlerinin sayısı hakkında bir tahminde bulunabilmek oldukça güçtür.

1892'de bu ile İstanbul'dan sevk edilen göçmenlerin sayısı 19.291'dir¹⁶⁹. Fakat bunların ne kadarının Kafkasya, ne kadarının Rumeli göçmeni olduğu konusunda bir bilgi mevcut değildir. Bunlardan başka o günkü Konya İli

169- BA, Yıldız, Hus. 255/64, Ipek, A.g.e., s.251.

sınırları içerisinde iskân edilen ve tesbit edebildiğimiz Kafkasya göçmenleri sunlardan ibarettir:

1891 yılında Antalya'da bulunan ve oraya iskân edilecek Kafkasya göçmenlerine verilecek nân-ı aziz miktarının Meclis-i Vükelâ'da kararlaştırıldığına dair eldeki bilgiler, buraya bir miktar Kafkasya göçmeninin iskân edildiğini göstermektedir¹⁷⁰. Aynı yıl içerisinde Konya'nın Akşehir kazasında Sebilerpınarı adlı yerde Kafkasya göçmenlerinin iskân edilerek buranın adının Kadı Burhaneddin Hazretlerine atfen Burhaniye olarak konulduğu görülüyor¹⁷¹. 1892'de de Konya'ya bağlı Teke Sancağındaki Belme Ciftliği'ne iskân edilen Kafkasya göçmenlerinin 140 haneyle oluşturdıkları köye Mâmure-i Hamidiye adı verilmiştir¹⁷².

1892 yılında Konya'nın Niğde Sancağı'na sevk edilen Kafkasya göçmenleri, kendilerine gösterilen arazileri beğenmeyerek görevlilere zorluklar çıkarttılar. Daha sonra kendilerine Niğde'nin merkezine yakın yerlerde arazi verilince bunu kabul ederek Kulaktepe adlı mahalde iskân edilmeyi kabul ettiler. Bunun üzerine kış mevsimi gelmeden bir an önce iskân edilmeleri yönünde Irade çıktı¹⁷³. Irade doğrultusunda harekete geçen yetkililer, kış gelmeden 66 hane inşa ederek göçmenlerin iskânını tamamladılar¹⁷⁴. Aynı yıl içerisinde Saidili nahiyesinde iskân edilen Kafkasya göçmenlerinin kurmuş oldukları köyün adı da Mecidiye olarak belirlendi¹⁷⁵. Yine 1892 yılında Niğde Sancağı'nda ve Nevşehir Kazasında Kafkas göçmenleri iskân edilerek iki köy

170- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 62, Belge, 86.

171- BA, Irade, Dahiliye, 96446.

172- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 6848.

173- BA, Yıldız, Hus. 265/6.

174- BA, Yıldız, Hus. 266/108.

175- BA, Irade, Dahiliye, 1310 C. 26/35.

kuruldu. Bunlardan Niğde'dekine Hediye-i Hamid, Nevşehir'dekine de Atıyye-i Hamid adı verildi. Köylerin kurulması için yerli halkın yapmış olduğu yardımlardan artan 50.000 kuruş da acizlere dağıtıldı¹⁷⁶.

Göçlerin seyri kısmında da belirtildiği gibi¹⁷⁷, 1890 yılında Rusya'da göç edecek 24.000 hane Cerkes göçmeni için Konya ilinde 180.700 dönüm boş arazi tesbit edilmiştir. Göçmenlerin de bir kısmının burada iskânı kararlaştırılmıştı. Iskâna önce Adana'dan başlanacak ve sonra Konya iline sıra gelecekti . Bu ildeki arazilerin tamamı birkaç yıl içerisinde göçmen iskân edilerek kapatıldı. Çünkü 23 Ekim 1894 tarihinde, Konya Valisi Kemal Paşa, Sadaret'e çektiği bir telgrafta, son üç yıl içerisinde Vilayet'e 7.000'den fazla Kafkasya ve Rumeli göçmeni gönderildiğini ve artık hiç boş arazi kalmadığını belirterek, daha göçmen gönderilmemesini istemişti¹⁷⁸.

1900 yılında Aksaray kazasında Rusya'dan gelen göçmenlerin iskân edilmelerinde bazı zorluklarla karşılaşmıştır¹⁷⁹. Yine aynı tarihli bir arşiv kaydına göre, Konya'nın Kochisar ve Aksaray kazalarına gönderilen Kafkasya Cerkes ve Tatar göçmenlerinin iskân edilmediklerinden bahsedilmekte ve başka göçmenlerin de buraya gönderilecekleri belirtilmektedir¹⁸⁰. 1901 yılında da, Konya'da Kafkasya göçmenlerinden iskân edilenlerden başka 211 hane misafir olarak bulunmakta ve bunların kıs gelmeden iskânına çalışılmaktaydı¹⁸¹.

1905 yılında, Rusya'dan gelen bir miktar Kırım

176- BA, Yıldız, Mütenevvi, 74/100.

177- Bkz. Göçlerin Seyri Kısmı.

178- BA, Yıldız, Hus. 311/93.

179- BA, İrade, Dahiliye, 1318 M. 27/33.

180- BA, İrade, Dahiliye, 1318 S. 14/12.

181- BA, İrade, Dahiliye, 1319 S. 7/11.

göçmeni, Konya'nın Karaman kazasındaki akrabalarının yanında iskân etmek istediklerini bildirmişler ve istekleri kabul edilerek bu kazaya sevk edilmişlerdir¹⁸². Ayrıca bu yıl içerisinde Rusya'dan gelen 3.700 Cerkes göçmeninin bir bölümü de Konya'da iskân edilmiştir¹⁸³. Bunlardan başka Konya'nın Ereğli kazasında 66 haneli Lutf-i Hamidiye, Aksaray kazasında Hamidiye, Antalya'da Hamidiye ve Hamidiye-i Ulya, Beyşehir'de Hamidiye, Ilgın'da Mecidiye ve Burhaniye, Konya merkezde de Mahmudiye, bu ilin sınırları içerisinde kafkas göçmenlerinin iskân edildikleri diğer köylerdir¹⁸⁴.

f- İstanbul:

Kırım ve Kafkas göçmenlerinden bir bölümü de İstanbul ilinin o günkü civar semtleriyle sancak ve kazalarına iskân edilmişlerdir. 1878 yılında Kartal Kazasına bağlı Alemdağı'na sevk edilen göçmenler iskân edilemeyerek siddetli kış yüzünden tekrar Üsküdar'a nakledilerek koruma altına alınmışlardır. Bunların iskânları daha sonra tamamlanabilmiştir¹⁸⁵. Bu tarihlerde İstanbul'daki göçmen sayısı 200.000'in üzerindedir. Bunlar, İstanbul'da, geçici olarak, camiler basta olmak üzere, resmi binalarda iskân ediliyorlardı. Resmi binaların yetersiz kalması nedeniyle de, Büyük ve Küçük Ayasofya ile Yenicami havalisine çok sayıda geçici barakalar inşa edilmisti¹⁸⁶. Mısır Hidivinin Emirgân

182- BA, Irade, Dahiliye, 1323, S. 24/39.

183- BA, Irade, Dahiliye, 1323. L. 18/27.

184- Ipek, A.g.m., s.126.

185- BA, Irade, Dahiliye, 63143.

186- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 2195, Irade Dahiliye, 62322, Göçmenlerin İstanbul'daki geçici iskânları hakkında geniş bilgi için, bkz, Ipek, A.g.e., s. 89-102.

sahillerindeki müstemilâtı da bu tür iskân için kullanılmıştı¹⁸⁷.

1886 yılında, Yenikapı semtinin batısında bulunan Mimar Acem Mehmet Mahallesiinde Evkaf Nezaretinden izin alınarak bir miktar Kırım göçmeni iskân edilmiştir¹⁸⁸. 1888 yılında da, Hopa göçmenleri için Alemdağında bir köy kurularak adı Hamidiye konulmuştur¹⁸⁹. Ayrıca cesitli dönemlerde Hopa ve Batum göçmenlerinden pek çoğu Sile kazasında iskân edilerek yeni köyler meydana getirilmiştir¹⁹⁰.

Kafkas göçmenlerinin Gürcü ve Çerkes olanlarından önemli bir bölümü de İzmit Sancağı'nda iskân edilmişlerdir. Bunlardan Karamürsel kazasındaki Çerkes köylerinden bazıları Hamidiye, Aktoprak ve Karadere idi¹⁹¹. İçkale ve Sohum'dan gelen Abaza göçmenlerinden büyük bir bölümü de Adapazarı ve Düzce kazalarında iskân edilmişlerdir¹⁹².

g- Adana:

1892 yılındaki kayıtlara göre, bu ile, İstanbul üzerinden 28.730 göçmen sevk edilerek iskân edilmiştir¹⁹³. Bunların bir miktarının Kafkasya göçmeni olduğu kabul edilebilir. Bunlardan 240 hane Kafkasya göçmeninin, Adana ilinin İslahiye Kazasındaki hâlî arazilerde iskân edildiği kesindir¹⁹⁴. Meselâ 28 Ağustos 1878'de buraya iskân edilen

187- BA, Yıldız. Hus. 165/66.

188- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 5092.

189- BA; Irade, Suray-ı Devlet, 5678.

190- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 2245, 3106 ve Dahiliye, 91704.

191- BA, Irade, Dahiliye, 93169.

192- BA, Irade, Dahiliye, 1313 M. 18/22.

193- BA, Yıldız, Hus. 255/64, Ipek, A.g.e., s.251.

194- Ipek, A.g.m., s.115.

göçmenlerden pek çoğunun iklimin vahametine alışamadıklarından hastalandıkları ve tedavi için kendilerine tabip yollandığını görüyoruz. Sıcak havadan şikâyetçi olarak başka yerlerde iskânlarını isteyenler, genelde Kafkasya göçmenleridir¹⁹⁵.

1890 tarihli bir arşiv belgesinde, Adana dahilinde iskân edilecek Kafkasya göçmenlerine hane inşaatı, tohumluk v.s. için gerekli meblâğın verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁹⁶. Bu da, bu tarihten biraz önce burada bir miktar Kafkasya göçmeninin iskân için beklediğini göstermektedir. Nitekim, 7 Nisan 1891'de, Adana'da, 5.000 kişiden ibaret olan bazı Kafkasya göçmenlerinin temsilcileri, henüz iskân edilemediklerinden perisan olduklarını beirterek yetkili makamlara başvurmuşlardır. Bunun üzerine Meclis-i Vükelâ, bu göçmenlerin Kozan'la Cebel-i Bereket Sancaklarında iskân edilmelerini kararlaştırmıştır¹⁹⁷.

1896 yılında, Maras Sancağı dahilindeki Andırın Kazasında, Kargaçayırı denilen mahalde, 400 küsur Kazan göçmeni iskân edilerek, burada 1.020 kişilik daha boş arazi olduğu bildirilmiştir¹⁹⁸. 1903 yılında da, bir miktar Ahıska ve Batum göçmeni Adana'da iskân edilmek üzere Iskenderun Limanına gönderilmiştir¹⁹⁹. Bir yıl sonra, Iskenderun'a çıkarılan 150 hane ve 876 kişilik Kırım göçmenleri de, burada boş arazi olmadığı için Adana'nın Hamidiye

195- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 2123.

196- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 65, Belge, 9.

197- BA; Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 63, Belge, 93.

198- BA, Irade, Dahiliye, 1314, B. 20/27.

199- BA, Irade, Dahiliye, 1321, L. 13/5.

Kazasındaki akrabalarının yanına iskân edilmişlerdir²⁰⁰. 1905'te de, İstanbul'a gelen 3.700 Çerkes göçmeninin bir kısmı Adana'ya sevk edilerek burada iskân edilmisti²⁰¹.

h- Canakkale (Kal'a-i Sultaniye) :

Canakkale, İstanbul'a yakın ve deniz yoluyla ulaşılması kolay olduğu için en çok göçmen sevk edilen illerden biri olmuştur. Göçmenler, özellikle Biga Sancağı dahilinde iskân edilmişlerdir. Daha önce bu bölgede yaşayan yerli halkın çoğunluğunun Rum olması yüzünden, stratejik bir bölge olduğu için burada müslüman nüfusun artırılması, buraya göçmen sevk edilmesini gerektiren bir başka önemli sebepti²⁰².

Buraya iskân edilen göçmenlerin miktarı hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Yalnız 1895 tarihli bir belgede, savastan sonra Biga Sancağına 5.240 hane de 21.577 nüfus Rumeli ve kafkasya göçmeni sevk edilerek bunların 70 köyde iskân edildikleri ve başka bos arazi kalmadığı belirtilmektedir²⁰³. Kafkas göçmenlerinden 51 haneden oluşan Batum göçmenleri, 26 Mart 1880'de Biga Sancağının Ezine Kazasındaki Pınarbası adlı mahalde iskân edilmişlerdir²⁰⁴.

1882 yılında da Idare-i Mahsusa'ya ait vapurlardan birisine, 12.800 kuruş nakil masrafı ödenerek Kafkasya Çerkes göçmenlerinden bir miktar Biga'ya iskân edilmiştir. Bunlara 10.677 kuruş da peksimet parası ödenmiştir²⁰⁵. 1883 yılında ise, Biga'ya iskân için gönderilmesine karar

200- BA, Irade, Dahiliye, 1322 S. 24/28.

201- BA, Irade, Dahiliye, 1323, L. 18/27.

202- Ipek, A.g.e., s.281.

203- BA, Irade, Dahiliye, 1313, B. 18/47.

204- BA, Yıldız, Hus. 164/13.

205- BA, Irade, Dahiliye, 71216.

verilen 500 hane Kafkasya Kabartay kabilesi göçmenlerinden 200 hanesi gönderilmiş, geriye kalanlarının iskân edilip edilemeyecekleri de mahalli yetkililerden sorulmuştur²⁰⁶. Biga, göçmen iskânı sırasında büyük sıkışıklıklar yaşayan bölgelerden biri olmuştur. Bu yüzden burada göçmenlerle yerli halk ve yetkililer arasında bir takım huzursuzluklar meydana gelmiştir. Bunlara yeri gelince değinilecektir.

1- Erzurum :

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Kafkasya'dan, özellikle Kars yöresinden göç edenlerin büyük bir kısmı Erzurum iline iskân edilmişlerdir. Kars'a yakınlığı sebebiyle göçmenlerin muhtemel bir geri dönüş esnasında fazla eziyet çekmemeleri düşüncesinin buna yol açtığı söylenebilir. Bu göçmenlerin Erzurum ilinin hangi bölgelerine iskân edildiği hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır.

Bunlardan, 23 Mart 1887'de Tercan Kazasında iskân edilenlerin kurmuş oldukları 13 köyle hane sayıları aşağıda verilmiştir²⁰⁷.

<u>Yeniden kurulan köy adları</u>	<u>Hane Sayısı</u>
Sıhlû Karyesi	26
Feyziye "	14
Uzundere "	25
Hamidiye "	7
Hacılar "	19
Sultaniye "	66
Sayfiye	21
Hüsn-û Abâd Karyesi	23
Cimenli "	43

206- BA, Yıldız, Hus. 175/112.

207- BA, Irade, Şuray-ı Devlet, 5350

Güzeldere Karyesi		18
Ma'mure	"	29
Köseler	"	4
Imadiye	"	17
Yekün		312

1893 yılında Rusya'ya terkedilen topraklardan sınırın beri tarafına göç eden Zilânlı ve Celâli asiretleri Bayezid Sancağında hemen iskân edilmeyerek bir süre Sancak dahilindeki Sinek Yaylası'nın eteklerinde barınmışlardır. Göçmenler İstanbul'a başvurarak iskânları yapılmadığı takdirde tekrar Rusya topraklarına göç edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine, Meclis-i Vükelâ, bunların iskânlarının bir an önce yapılabilmesi için, Bayezid Mutasarrıfı, Defter-i Hakan-î Memuru ve Bayezid Komutanından oluşacak bir komisyon kurmayı kararlaştırdı²⁰⁸.

Komisyon, 12 Kasım 1894'te göçmenlerin Bayezid Sancağında iskânlarını tamamlayarak, bunları 14 eski köydeki boş arazilere yerleştirmiştir. Bu köylerle hane ve nüfus sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir²⁰⁹.

Köy Adı	Hane	Nüfus
CatırÜlya Karyesi	3	31
Benay-ı Milic "	3	26
Hanköyü "	9	53
Kas "	11	69
Hacı Hanyo "	15	95
Hamzikân Suflâ "	4	25

208- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 71, Belge, 61.

209- BA, Yıldız, Hus. 314/85, İpek, A.g.m., S. 127.

210

Mizangi Ülya	"	4	34
Zorova	"	15	88
Haydonoğlu	"	7	46
Kasur	"	20	116
Oharik	"	48	324
Catır merkezer	"	16	101
Dedemaksut	"	21	123
Zeyt Oharek	"	13	62
Yekün		189	1193

Bu asiretlerin islâhı sırasında oluşturulan yeni köylerde şunlardır:

Köyün Adı	Hane	Yekün (Nüfus)	
Sahverdi ile Bedilli Harabesi	11	69	
Kilise Harabesi	10	72	
Abdi ile Görgörek	"	16	117
Hos Merkadim ile Murat Yüzü Harabesi	32	214	
Pireli (?) Harabesi	10	74	
Yekün		79	546

15 Temmuz 1902 tarihinde Erzurum'un Hınıs Kazasındaki Yenyüz köyünde iskân olunacak Kars göçmenleri için 10.000 kuruş bedelle arazi alınmaya çalışılmış, fakat mahallinden burada göçmen iskân etmenin asayis yönünden sarkıncalı olduğu belirtilince, aynı yörede başka bir yerden arazi alınması kararlaştırılmıştır²¹⁰.

1903 yılında da, Dağıstan ahalisinden ve Seyh Samil'in kabilesinden 183 kişi, mahallî sehbenderlikleri tarafından tasdik edilmemiş Rus pasaportlarıyla hududu

210- BA, Irade, Dahiliye, 1320, R. 8/8.

geçerek Mus Sancagının Varto Kazasındaki Carihor köyüne gelmişlerdir. Hudut kordonundaki memurlarca Rusya'ya iade edilmişlerse de, Rusya'nın bunları tekrar kabul etmemesi üzerine ortada kalmışlardı. Bunun üzerine tekrar perisanlık cekmemeleri için bunların kabul edilerek Rusya tabiyetini terkettiklerine dair kendilerinden sened alınıp, o havalide iskân edilmeleri Meclis-i Vukelâ'ca kararlaştırılmıştır²¹¹.

k- Suriye

Kafkasya göçmenlerinden bir kısmı da Suriye bölgesindeki çeşitli yerlerde iskân edilmişlerdir. 1892'ye kadar Suriye'ye gönderilen göçmenlerin sayısı 27.112'dir²¹². Bu göçmenlerin nakli sırasında, 1878 yılında göçmenleri taşıyan iki geminin yanarak battığı ve göçmenlerden kurtulan olmadığına dair bazı iddialar vardır²¹³.

Müslüman göçmenler Suriye'nin Hicaz demiryolu güzergâhındaki yerlerde iskân edilerek bu yolun güvenliği sağlanmak istenmiştir. Ancak Filistin ve Lübnan'a bu göçmenlerin yerleştirilmelerine, Hristiyan nüfusu rahatsız edecekleri gerekçesiyle Fransa ve İtalya karşı çıkmıştır. Göçmenlerden, bulaşıcı hastalıklar ve sıcak hava yüzünden ölenler de olmuş ve buraya alısamayanların zamanla civar iller olan Halep ve Adana'ya gitmelerine izin verilmiştir²¹⁴.

1882 yılında, Rusya'dan gelen Cerkes göçmenlerine Suriye'ye kadarki nakil masrafları olarak 10.677 kurusun

211- BA- Yıldız, res. 121/67.

212- BA, Yıldız, Hus.255/64, Ipek, A.g.e S. 251.

213- M.Nihad Berzec (berzeg), Tehcirüs'Serakise (Cerkezlerin Sürgünü), S. 122, Amman,1987.

214- Ipek, A.g.e., S. 300-303.

ödenmesi, bu tarihte de bir miktar göçmenin buraya sevk edilerek iskân edildiğini göstermektedir²¹⁵. Aynı yıl içerisinde, yine Kafkasya'dan gelen 300 Cerkes göçmeni, bir müddet Uskûdar'daki koğuşlarda bekletildikten sonra, 40.000 kuruş nakliye masrafı ödenerek Suriye'ye sevk edilmiştir²¹⁶.

1884 yılında da, Vilâd-i Kafkas'tan gelen bir miktar göçmen, daha önce Sam'da iskân edilen akrabalarının yanına gönderilmiştir²¹⁷. 1885 yılında Suriye'de göçmen iskânı için bir hayli arazi bulunmuş, fakat burada göçmen iskânının mahallince sakıncalı bulunduğunun belirtilmesi üzerine buraya göçmen iskânından hususi bir Irade ile vazgeçilmiştir²¹⁸. Buna rağmen, 1899 yılında bir miktar Cerkes göçmeni daha, kendi istekleriyle Urdün'e giderek buradaki Zarka, Suvaylih ve Sühne'ye yerleştiler²¹⁹. Göçmenlerin Suriye'de iskân edildikleri yerler arasında Sam, Nablus, Hama, Maphlouse, Kunaytra, Dumer, Horan, Yafa ve Akka gibi geniş hâli arazilerin bulunduğu bölgeler basta geliyordu²²⁰.

1- Ma'muret-ül Aziz (Elâzığ):

Elâzığ, göçmen iskân edilmesine en geç karar verilen illerden biridir. Anadolu'nun orta ve batı kesimlerinin tamamen dolmasından sonra başlayan boş arazi arama çalışmaları sırasında, buradaki arazilerin de değerlendirilmesine karar verilmiştir. Özellikle İngiltere ve Rusya'

215- BA, Irade, Dahiliye, 71216.

216- BA, Yıldız, Mütenevvi, 12/49.

217- BA, Yıldız, Mütenevvi, 15/102.

218- BA, Irade, Dahiliye, 74054.

219- Berzeg, A.g.e., s. 130.

220- Ipek, A.g.e., s. 301.

nın doğu illerine göçmen iskânına karşı çıkması, Osmanlı Devleti'nin bu illere iskân etmeyi düşündüğü göçmenleri Elâzığ'da iskân etmeye itmiştir. Nitekim, 1886 yılında, Kuban ve Vilâd-i Kafkas ahalisinden Samsun ve diğer sahil iskelelerine çıkan 1.000 kadar göçmenin Sivas'la birlikte Elazığ'da iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır²²¹.

1887 yılında da yine Kuban ve Vilâd-i Kafkas'tan gelen birkaç bin kişinin önceden olduğu gibi Sivas ve Elâzığ illerinde iskânları kararlaştırılmıştır²²². Ote yandan, 1881 tarihli bir arşiv belgesinde de, Malatya Sancağındaki bütün göçmenlerin iskânlarının tamamlandığının belirtilmesinden, burada da önemli bir miktar göçmenin iskân edildiğini anlıyoruz²²³. Nitekim burada iskân edilen göçmenlerden Savsat'tan gelenler, kendilerine yapılan yardımlardan dolayı Padisah'a bir şükran telgrafı çekerek memnuniyetlerini bildirmişlerdir²²⁴.

m- Diyarbakır-Bitlis:

1883 yılında Ergani'de bir miktar Kars ve Savsat göçmeni iskân edilmiştir . Bunlara verilen arazilerin, daha önce yine Ergani'de iskân edilen Kars ve Savsat göçmenlerine oranla dengesiz olduğunun belirtilmesi, buraya daha önce de göçmen iskân edildiğini göstermektedir²²⁵.

1891 yılında da, İran'ın Rusya hududunda bulunan mahallerden ve Sünnî mezhebinden olan bazı müslümanlara mezheplerini değiştirmeleri için baskılar yapılırca, bun

221- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 17, Belge, 70.

222- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 25, Belge, 29.

223- BA, Yıldız, Mütenevvi, 8/23.

224- BA, Irade, Dahiliye, 63000.

225- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 3888.

lardan iki kisi gizlice Hakkâri Mutasarrıfına gelerek göc talebinde bulunmuştur. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine de, Meclis-i Vükelâ, bunlardan 100 hanenin kabul edilerek Bitlis ve Diyarbakır'da iskân edilmelerini kararlaştırmıştır²²⁶.

n- Aydın

Aydın ili, en çok göçmen iskân edilen yerlerden biridir. 1892 yılına kadar buraya gönderilen göçmenlerin sayısı 58.481'dir²²⁷. Fakat bunlar arasında ne kadarının Kırım ve Kafkasya göçmeni olduğu belli değildir. 1879 yılında, Kafkasya'dan göç edecek 60-70 bin göçmenin bir bölümünün de bu ildeki Çifteler Çiftliği'nde iskân edilecekleri belirtiliyorsa da, bunlardan ne kadarının burada iskân edildiği bilinmemektedir. 1882 tarihli bir arşiv belgesinde, burada iskân edilen göçmenlerin köyleriyle hane sayılarına ilişkin bazı rakamlar vardır²²⁸. Buna göre, Aydın ilinin Seferihisar Kazasında, Uçköprüler mevkiinde, 41 hane Batum göçmeni iskân edilmiştir. Bu köye daha sonra İhsaniye adı verilmiştir²²⁹. Bergama Kazasında da 35 hane Dağıstan göçmeninin iskân edildiği köy Mecidiye olarak adlandırılmıştır. Bunlardan başka yaklaşık 1200 hanenin iskân edildiği çeşitli köyler meydana getirilmisse de, göçmenlerin kimlikleri hakkında herhangi bir açıklama yoktur²³⁰. Ancak, Aydın'a bağlı Alasehir Kazasında Göbek adlı

226- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 67, Belge, 73.

227- BA, Yıldız, Hus. 255/64, İpek, A.g.e., s.251.

228- BA, İrade, Dahiliye, 69324.

229- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 3795.

230- BA, İrade, Dahiliye, 69324.

yerde 50 hane Kırım göçmeninin iskân edilerek Hamidiye adıyla bir köy kurulduğu bilinmektedir²³¹. Yine Aydın'ın Cayyüzü mevkiinde de 45 hane Kırım göçmeni iskân edilmiş ve buranın adı da Hamidiye olarak belirlenmiştir²³². İzmir'in Karakapı adlı mevkiinde ise, 80 hane Kırım Tatar göçmeni iskân edilmiş ve iskân yerinin yeni adına Feyziye denilmiştir²³³.

Aydın İline göçmenlerin sevki İzmir Limanından olmuştur. İzmir'den itibaren göçmenler trenle Aydın'ın çeşitli kazalarına gönderilmişlerdir. 1878 yılına ait bir arşiv belgesinde, bu şekilde İzmir'e 66.000 göçmenin geldiği ve bunlardan 60.000'den fazlasının trenle civar kaza ve kasabalara sevk edildikleri ve geriye kalan 5-6 bin kişinin devlete ait binalarda misafir edildikleri belirtilmektedir²³⁴.

o- Kastamonu:

Karadeniz sahiline yakınlığı nedeniyle Kafkasya göçmenlerinden bir bölümü de Kastamonu'da iskân edilmiştir. 1878 yılında bu ile Sohum göçmenlerinden bir kısmı iskân edilerek, ertesi yılın hasat mevsimine kadar kendilerine yevmiye ve tayinat verilmiştir²³⁵. 1879 yılında da Kastamonu İline bağlı Sinop Sancağı'nın Karasu Nahiyesi'nin Güllü mevkiinde Gürcü göçmenleri iskân edilerek bir köy kurulmuş ve adı yine Güllü olarak kalmıştır. Gerze Nahiyesi'ne de bir miktar Gürcü iskân edilmiştir. Buradaki köyün adı da

231- BA, İrade, Dahiliye, 75970.

232- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 5962.

233- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 3790.

234- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 2256.

235- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 2248.

Numaniye olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Inebolu Kazası'na bağlı Abana Nahiyesi'nde de Gürcü göçmenler iskân edilmiş ve Hamidiye köyü meydana getirilmiştir²³⁶.

1886 yılında ise, Kastamonu'nun Akınyeri adlı mahalinde iskân edilen 40 hane Gürcü göçmenin kurmuş oldukları köyün adı yine Akınyeri olarak bırakılmıştır²³⁷. Çankırı'nın İç Kazasında kurulan iki Gürcü köyünden birinin adı Hamidiye, diğeri de Osmaniye olarak konmuştur²³⁸.

Göçlerin yapıldığı dönemde Kastamonu'ya bağlı bir sancak olan Sinop'ta, kuzey Kafkasya göçmenlerinin yerleşik bulunduğu bazı köylerin günümüzdeki adları şu şekildedir: Bektasğa, Kızılbalı, Dibekli, Çobanlar, Avdan, Erikli, Osmaniye, Ortaköy, Incemeydan, Karabağ, Acısu, Armutluyazı, Büyükdüz, Omerdüz ve Göldoğan²³⁹. Ancak bu köylerin hepsinin 1878 sonrasındaki göçler döneminde kuruldukları şüphelidir.

E- GÖÇMENLERE YAPILAN YARDIMLAR

Göçmenlere ülkeye ayak bastıkları andan itibaren çeşitli yardımlar yapılmıştır. Ancak Devletin zaten yenik çıktığı önemli bir savaş sonunda malî durumu bu yardımların yapılmasında yetersiz kalıyordu. Bu nedenle devletin yanı sıra yukarıda belirtilen yardım komisyonları eliyle veya halkın ferdî olarak özel gayretleri sonucu göçmenlere önemli yardımlar sağlanmıştır.

Hükümet, göçmen masraflarına harcanmak üzere, ilk

236- BA, İrade, Şuray-ı Devlet, 6901.

237- BA, İrade, Dahiliye, 82058.

238- BA, İrade, Şuray-ı Devlet, 6901.

239- Bilâl Atabek, "Sinop İlinde Kuzey Kafkasya Muhacirleri" Kafkasya Kültürel Dergi, Sayı, 12, s. 29, İst. 1966.

plânda Karaköy Köprüsünden geçiş ücretini iki misline çıkarmıştır. Fakat artıstan meydana gelecek ek gelirin nakit olarak elde edilmesi uzun zaman alacağından, bu artış karşılık gösterilmek suretiyle Şehremaneti ile Osmanlı Bankası, Dersaadet Bankası, Banker Zarifi ve Şirket-i Umumiye-i Osmaniye arasında %9 faizli borç sözleşmesi imzalanarak onlardan 30.000 kuruş nakit alınmıştır. Sözleşmeye göre köprü geliri karşılık gösterilmek üzere Şehremaneti bu kuruluşlara 50.000 liraya kadar borçlanabilecekti²⁴⁰.

Göçmen masrafları için belirlenen gelir kaynakları sadece köprüyle de sınırlı kalmamıştır. Düzenlenen tiyatro gösterileri ile konserlerden elde edilen gelirler ve kurban derilerinin paraları da bu alanda kullanılmıştır. Ayrıca, vakıf kuruluşlarının her yıl vatandaşlara dağıttıkları yiyecek ve giyeceklere harcanan paralar ve mevlidlerde dağıtılan şeker, şerbet gibi şeylerin karşılıkları da göçmen ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir. İstanbul ahalisinden, memurlarca, nüfus başına 1 ilâ 5 kuruş arasında aidatlar toplanarak göçmenlere harcanmak üzere zorunlu bir tasarruf fonu kurulmuştur. Bir ara, bu amaçla gümrük vergisinin de %25 oranında artırılması düşünülmüşse de, Almanya ve Amerika'nın karşı çıkması nedeniyle bundan vazgeçilmiştir²⁴¹.

16 Aralık 1878'de, İstanbul'daki İngiltere Elçiliğinden Charles Hanon ve Kup imzalarıyla Hükümete yapılan bir müracaatta, Anadolu'ya iskân edilecek 100.000 göçmenin iskân masraflarının karşılanacağı kadar meblağ elde edebilmek için bir kampanya düzenlemelerine izin verilmesi istenmiştir. Hükümet bu isteği memnunlukla kabul ettiğini

240- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 2756, Ipek, A.g.e., s.119.

241- Ipek, A.g.e., s. 120-125.

bildirmekle beraber, kampanya şartlarının incelenmesini ve devletin menfaatlerine uyup uymayacağını kontrol edilmesini ileri sürmüştür²⁴². Bu kampanyanın düzenlenip düzenlenmediğini bilmiyoruz, ancak göçmenlere yardım amacıyla yerli yabancı herkesin gayret gösterdiği ortadadır. Nitekim, 1878 yılı içerisinde İstanbul'daki mevcut göçmenlerden 110.000'inine Şehremaneti tarafından, 20.000'inine "İngiltere İâne Cemiyeti" tarafından yevmiye verilmekte, 15.000 kişi de halk tarafından misafir edilmektedir²⁴³.

Yabancılar arasında göçmenlere yardım etmede Madam Burdetkotes en önde gelenlerden biriydi. Yukarıda da işaret olunan "Sermâye-i Şefkat-ı Osmaniye Cemiyeti"nin İstanbul'daki kurucusu olan bu bayan, İstanbul'daki göçmenler için büyük yardımlar toplamıştır. Bu yardımlarından ötürü de Devletçe kendisine birinci dereceden Mecidi Nisanı verilmisti²⁴⁴.

İstanbul'daki yabancı sermayedarlardan Baron Hırs ve Mösyö Vinciyani de, Mebusan Meclisi üyelerinin kurdukları "İâne Cemiyeti"ne önemli miktarlarda yardım yapmışlar ve cemiyet mensupları tarafından kendilerine tesekkür edilmisti²⁴⁵. "Milletlerarası Muhâcirine Yardım Komitesi"nin üyeleri de, İstanbul'da Grandük Nikola'yı ziyaret ederek kendisine 2.000 franklık pul satmışlardı²⁴⁶. Yine İstanbul'daki müslüman esnaf, aralarında topladıkları yar-

242- BA, Irade, Dahiliye, 63136.

243- Vakit, 23 Rebiülevvel, 1295, Nr. 873.

244- Vakit, 18 Rebiülevvel, 1295, Nr. 868.

245- Vakit, 19 Rebiülevvel, 1295, Nr. 869.

246- Vakit, 29 Rebiülevvel, 1295, Nr. 878.

dımlarla göçmen çocuklarını sünnet ettirmişlerdi²⁴⁷. Ayrıca, Sermâye-i Sefkat-ı Osmaniye Cemiyeti topladığı yardımlarla, göçmen çocuklarına birer adet fes, birer çift kundura ve birer takım elbise dağıtmıştı²⁴⁸. Trablusgarp'ta ise, ahali kendi arasında topladığı 155 adet ihramla, yatak, battaniye, yorgan, fes ve basma yelekleri İstanbul'daki göçmenlere dağıtmak için göndermişti²⁴⁹. Üte yandan, 15 Mayıs 1878'de, hasılatı muhtaç göçmenlere verilmek üzere Gedik Paşa Tiyatrosu'nda Hademe-i Sâhâne Feriki Necip Paşa'nın başkanlığındaki bir komite "Bir Yeni Facia" adlı bir piyesi sahnelemişti²⁵⁰. Yabancı yardım komiteleri de, gelirini göçmenlere harcamak amacıyla Avrupa ülkelerinde ve İstanbul'da bir dizi iki konser düzenlemişlerdi²⁵¹.

İstanbul'un Uskûdar semtine gelen ve burada geçici olarak barındırılan kadın göçmenlere yapmış olduğu yardımların yanısıra, Muhâcirin Hastahanesinde de yedi yıl süreyle fahri olarak hizmet veren Madam Liza'nın bu hizmetleri takdire sayan bulunmuş ve kendisine Hükümetce bir üstün hizmet madalyası verilmişti²⁵².

1890 yılında, Aydın İlindeki göçmenlere yapılacak olan 446 hane inşaatı için Vilâyetce biletler bastırılarak, satılmış fakat elde edilen gelirle ancak Alasehir'de 18, Tire'de de 48 bina inşa edilebilmişti²⁵³.

247- Vakit, 7 Rebiülahir, 1295, Nr. 886.

248- Vakit, 9 Rebiülahir, 1295, Nr. 888.

249- Vakit, 25 Rebiülahir, 1295, Nr. 903.

250- Vakit, 4 Cemaziülevvel, 1295, Nr. 912, Ipek, A.g.e., s. 120.

251- Vakit, 1 Rebiülahir, 1295, Nr. 881.

252- BA, İrade, Dahiliye, 73500.

253- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 6048.

Zamanla bu yardım komiteleri İstanbul'a gelen göçmen sayısının azalmasıyla bu görevlerini bıraktılar. Esnaf ve diğer vatandaşlar da ellerinden geleni yapmışlar, fakat onlar da tükenmişlerdi. 1897'den sonra tekrar göçmen sayısının artmasıyla birlikte masraflar karşılanamaz oldu. Bunun üzerine, bir yandan çeşitli bölgelerden gelen göçmenlerin iskânını sağlamak, diğer yandan da bunlara yapılacak yardımlara kaynak bulabilmek amacıyla Selânik Eski Valisi Rıza Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. Komisyon bir defaya mahsus olmak üzere bir yardım kampanyası başlatacaktı. Bununla, bütün dairelerin bütçelerinden bir defalık bir miktar meblağ ayrılarak göçmen masraflarında kullanılacaktı. Komisyon bes para değerinde basacağı pulları, ekme ve emsali esyalar haric olmak üzere, diğer ticaret eşyasına vuracaktı. Seker, tütün ve et gibi yiyecek maddelerini satın alanlar, bu pulları da mecburen satın alacaklardı. Meselâ, bes kıyyeden fazla et alanlar bu pullardan bir tanenin parasını da ödeyeceklerdi. Ayrıca, Köprüden geçecek büyük arabalar da bu pullardan satın alacaklar, Sirket-i Hayriye vapurlarının mevki biletlerine de bu pullar uygulanacaktı²⁵⁴.

1899 yılında da, göçmen masraflarının karşılanması amacıyla, bazı evrakla her türlü senedlere iki sene süreyle çeşitli miktarlarda pulların yapıştırılmasına karar verildi²⁵⁵. 1901 yılında, Sivas'ta iskân edilmiş olan 2.330 nüfus Dağıstan ve Rusya'nın çeşitli bölgelerinden gelmiş göçmenlerin, hasat zamanına kadarki yiyecekleriyle tohumluk ihtiyaçları için gerekli olan 899.500 kuruşun bu tür pul

254- BA, Yıldız, Res. 98/29.

255- BA, Yıldız, Hus. 398/88.

lardan temin edilmesi için Sivas Vilâyeti'ne izin verilmişti²⁵⁶.

Bu uygulamadan, belirtildiği şekilde, iki yıl sonra vazgeçilince, göçmen masrafları için yeniden kaynak ihtiyacı belirdi. Özellikle 1905 yılı sonlarında Rusya'dan Ülkeye gelen göçmen sayısı artınca, Hükümet, bunların bir an önce iskân edilmeleri emrini verdi. Fakat, iskânları istenilen sürede tamamlanamayanlara yevmiye verilmesi zorunluluğu doğunca, nakit para sıkıntısını giderebilmek amacıyla Ziraat Bankası'nın bir piyango düzenlemesine karar verildi²⁵⁷.

Bu şekilde oluşturulan kaynaklar sayesinde ülkeye gelen göçmenlerin, acil olanları başta olmak üzere, bütün ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Göçmenlete yardım olayında vatandaş-Devlet işbirliğinin en güzel örneklerinden biri sergilenmiştir. Göçmenlere yapılan başlıca yardımlar şunlardır:

a- Zirai Yardımlar:

Osmanlı Devleti, göçmenlere, Iskân-ı Muhâcirin Talimatnamesinin 29. maddesi gereği, yeteri kadar toprak verilmesini kararlaştırmıştır. Fakat göçmenlere verilen arazinin hepsinin aynı değerde olmaması nedeniyle, toprak dağıtımında bazı dengesizlikler ortaya çıktı²⁵⁸. Bunun üzerine, Hükümet, göçmenlere arazi dağıtılırken Arazi Kanunu'na uygun hareket edilmesini ve verimli yerlerden 70, orta halli yerlerden 100 ve daha verimsiz yerlerden hane başına 130 dönüm kadar arazi verilmesini ilgililere bildir-

256- BA, Yıldız, Res. 114/25.

257- BA, Irade, Dahiliye, 1324, M. 29/31

258- Ipek, A.g.e., s.304.

mişti²⁵⁹.

Aile başına oldukça geniş sayılabilecek miktarda toprak dağıtılmasıyla, göçmenlerin bir an önce rahata kavuşmaları, Devlete muhtaç halden bir an önce kurtulmaları ve üretime katkıda bulunmaları düşünülmüştü. Fakat bunları kısa sürede üretici yapmak kolay değildi. Bunun için göçmenlere arazinin yanısıra tohumluk, ziraat aletleri ve çift hayvanları da vermek gerekiyordu. Bu nedenle, Devlet, bu gibi ihtiyaç sahiplerinin problemlerini, her zaman eldeki imkânları sonuna kadar zorlayarak karşılamıştır.

1878 yılında, Suriye Vilâyeti'nin Kuneydra Kazasında iskân edilmiş olan Cerkes ve Dağıstan göçmenlerine öküz ve tohumluk parası olarak, Devlet, 33.996 kuruş yardım yapmıştır²⁶⁰. 1885 yılında da Biga'da bulunan göçmenler mahalli makamlara gelerek tohumluk ve zahire talebinde bulunmuşlardı. Fakat Biga'da yeteri kadar zahirenin bulunmaması nedeniyle bunlara bir şey verilememiştir. Bunun üzerine göçmenler küçük, büyük kalabalık bir grup halinde Hükümetten zahire talebinde bulununca, bunlara yeteri kadar zahire dağıtılacağı bildirilmiş, onlar da Devlet'e dua ederek dağılmışlardı²⁶¹.

1886 yılında Adana'nın Sarıbahçe adlı mahallinde iskân edilmiş olan Kafkasya göçmenlerinin oturdukları evler yıkılmıştı. O yıl yeteri kadar hasat elde edemediklerinden, bir süre yerli ahali tarafından yapılan yardımlarla geçin

259- Kocacık, Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler, s.166, Arazi Kanunu Hakkında geniş bilgi için bkz., Omer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", Tanzimat, s.321-421, İst. 1940.

260- BA, İrade, Dahiliye, 61782, 61966.

261- BA, İrade, Dahiliye, 77562.

mişlerdi. Ahalinin de yardım yapacak güçleri azaldığından, bunlara yiyecek ve tohumluk yardımı yapılmasına dair Meclis-i Vukelâ'dan karar çıkmıştı²⁶².

Yine 1888 yılında, Sivas'ta iskân edilen Kafkasya göçmenlerine hasatlarını tamamlayıp ellerine yiyecek geçmesine kadar 45.580 şinik yemeklik ve tohumluk yardımı yapılması kararlaştırılmıştı²⁶³. 1889 yılında da, Yozgat'ta iskân edilmiş Kafkasya göçmenlerinden 70 haneye, hasat vaktine kadar yetecek şekilde yemeklik ve tohumluk zahire verilmiştir²⁶⁴.

1901 yılında Suriye'nin Kuneydra Kazasındaki göçmenlere tekrar tohumluk ve yiyecek yardımı yapılmıştır²⁶⁵. 1905 yılında da Ankara Vilâyeti'ne bağlı Bayatabad Kazasına bağlı Gürcü ve Gügüm köylerinin çesme, kuyu ve baltalıkları olmadığından, bunların Karakışla adlı mahalden yararlanmaları kararlaştırılmıştır²⁶⁶.

Göçmenlere bu yardımlardan başka Ziraat Bankası aracılığıyla kredi de verilmiştir. 1894 yılında göçmenlerin Ziraat Bankası'ndan istikraz alabilmeleri için, üzerlerindeki arazi mülkiyeti süresinin 20 yıl olması şartı Meclis-i Vukelâ'nın kararıyla 10 yıla indirilmiştir²⁶⁷.

Verilen arazilerin tapuları da kısa sürede göçmenlerin üzerlerine yapılmıştır. Hatta göçmenlere verilen ve onlar tarafından üç yıl süreyle boş bırakılan arazilerin

262- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 20, Belge, 12.

263- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 38, Belge, 33.

264- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 53, Belge, 8.

265- BA, Irade Dahiliye, 1319 C.12/20.

266- BA, Irade Dahiliye, 1323 C.26/24.

267- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 84, Belge, 26.

ya satışa çıkarılarak parasıyla göçmen iskân edilmesi, ya da burada başka göçmen iskân edilmesine ilişkin Muhâcirin Komisyonu'nun bir teklifi, Meclis-i Vükelâ kararıyla 1886 yılında bir süre daha ertelenmişti²⁶⁸. Göç sırasında aile reisleri ölen hanelere, bina ve arazi verilirken bunların tapuları dul kalan esleri ve çocuklarının üzerlerine yapılmıştır²⁶⁹.

b- Sağlık Yardımı:

Göçmenlerin ülkeye geldikleri andan itibaren sağlıkları ile de yakından ilgilenilmiştir. Karadeniz sahillerinde göçmen çıkarılan liman şehirlerine fazladan doktorlar gönderildiği gibi, İstanbul'da da göçmenler için hastahaneler açılmıştır. Önceleri göçmenlerin erkek olanları Gureba Hastahanesi'nde, kadınlar ise Haseki Hastahanesi'nde tedavi ediliyordu. Fakat, İstanbul'daki göçmen sayısının artması ve bunlar arasında bulasıcı hastalıkların yaygınlaşması nedeniyle, göçmenlerin bulunduğu semtler bölgelere ayrılarak, buralardan sorumlu olacak dört semt doktoru tayin edildi. Ayrıca Muhâcirin Sıhhiye Komisyonu, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Milletlerarası Muhâcirlere Yardım Komitesi göçmenlerin yoğun olarak buldukları semtlerde 24 adet hastahane, revir, poliklinik ve sağlık kabinleri açmışlardı²⁷⁰. 1893 yılında, muhâcirin dul, yetimhane ve hastahanesinin bulunduğu Kırmızı Kısıla'nın yıkılma tehlikesi bulunması nedeniyle, hastalar burada yapılan barakalara nakledilmişlerdi²⁷¹.

1878 yılında Adapazarı ve Kandıra'daki göçmenlerde şiddetli bir hastalığın çıkması üzerine, ikiser bin kurus

268- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 16, Belge, 27.

269- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 29, Belge, 2.

b- Sağlık Yardımı:

270- Ipek, *A.g.e.*, s. 142-143.

271- BA, Yıldız, *Mutenevvi*, 99/70.

maasla doktor Ismail ve David Hisak Efendiler söz konusu bölgelerde bir ay süreyle dolusarak göçmen hastalarını tedavi etmekle görevlendirildiler. Ayrıca kendilerine 1485,5 kurusluk da ilaç verilmisti²⁷². Göçmenlerin en önemli sağlık problemleri, iskân bölgelerinin havasına uyum sağlayamamaları ve iskân mahallerinin bataklık yerler olmasıydı. Nitekim, 1878 yılında, Adana yöresine iskân edilen Kafkas göçmenlerinden çoğu, buranın sıcak havasına dayanamamarak hastalanmışlar ve ilde mevcut bulunan iki doktorun yanısıra buraya dört doktorla, eczacı ve ilaç gönderilmisti²⁷³. Yine aynı yıl içerisinde Samsun'daki Kafkas göçmenlerinin tedavi edilmesi için buraya da iki doktorla eczacılar gönderilmiş. alınacak ilaçların parası peşin ödenemediğinden %5 indirim hakkından yararlanamamışlardı²⁷⁴.

1880 yılında, Trablussam'da bulunan 12.000 göçmeni, burada uzun süre kalarak tedavi eden Doktor İbrahim Salim Efendi'ye bu üstün hizmetlerinden dolayı terfi ödülü verilmisti²⁷⁵. Yine Gümüşsuyu Kısılasındaki muhâcirin hastahanesindeki göçmenleri tedavi etmedeki başarılarından dolayı, Cerrah Kaymakam Ali Bey ile Eczacı Misel Efendi ve Eczacı Muavini Bilâl Efendi'ye de çeşitli ödüller verilmisti²⁷⁶.

"Bazı yerlerde de göçmenler için hastahaneler açılıyordu. Gümölcine, Adana, Samsun ve Bandırma'daki göçmen hastahaneleri, bu kuruluslara ilişkin örneklerdir. Bu hastahanelerin yatak takımı, elbise, ilaç ve benzeri ihtiyaçları için Devletçe belli miktarlarda para ve çeşitli giderler için 550 bin kurus ayrılmış, bu paranın 415.335

272- BA, İrade, Dahiliye, 62317.

273- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 2123, Kocacık. A.g.m., s.171.

274- BA, İrade, Dahiliye, 63162.

275- BA, İrade, Dahiliye, 66768.

276- BA, Yıldız, Mütenevvi, 10/73.

kuruşu 22 Ağustos-31 Aralık 1878 arasında, 5.852 kuruşu da 1879'un ilk iki ayı içerisinde harcanmıştı. Ertesi sene aynı hastahanelerin 29.115 kuruşluk olağanüstü giderleri ortaya çıkmış bu miktar da yine bu hastahaneler için ayrılmış olan 500.000 kurustan karşılanmıştır."²⁷⁷.

c- Eğitim Yardımı:

Göçmen iskân edilen her kasaba ve köyde asgari birer cami ve mektep yapılmaya çalışılmıştır. Bunların masrafları Devlet ya da yerli ahalinin yardımlarından karşılanmıştır. Cami ve mektepler için gerekli olan malzemelerin bir kısmı hayırsever vatandaşlar tarafından karşılanırken kereste ihtiyacı da miri mülkiyetteki ormanlardan sağlanmıştır.

Bunun dışında, şehirlerde de göçmen çocuklarının eğitilmesine gayret edilmiştir. 1873 yılında müslüman yetimlerine lise tahsili yaptırmak üzere açılan Darü'ssafa-ka'ya, 1878-1879 öğretim yılında göçmen çocuklarının haricinde öğrenci alınmamıştı. Okul kontenjanının dolmasından sonra arda kalan göçmen çocukları da hali vakti yerinde olan müslüman Türk ailelerinin yanına verilmisti²⁷⁸.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını izleyen yıllarda, İstanbul'da pek çok göçmen çocuğu gündüzleri sokak aralarında avare olarak dolaşp, geceleri de Yenicami ve Beyoğlu semtlerinde kaldırımlar üzerinde yatıyorlardı. II. Abdühamid, bu üzücü durumu ortadan kaldırmak üzere, bu çocukların toplanarak çeşitli okullarda eğitilmelerini emretti²⁷⁹. Çok geçmeden Şehremanetince toplanan 222 göçmen çocuğundan 34'ü Mekteb-i Sanayi'ye, 188'i de Tophane-i Amire'ye teslim edil-

277- Kocacık, A.g.m., s. 171-172.

278- Ipek, A.g.e., s. 322-323.

279- BA, Irade, Dahiliye, 67590.

diler²⁸⁰. Böylece, II.Abdülhamid devrinde gelişen eğitimden göçmen çocukları da nasiplerini aldılar²⁸¹.

1886 yılında savaş sonrası oluşturulan göçmen dulhanesinde bir mektep açılarak buradaki öksüz çocukların da eğitilmesine çalışılmıştır. Bunlar bu okulu bitirdikten sonra yatılı okullara alınmışlardır²⁸². Muhâcirin Komisyonu, Meclis-i Vukelâ'ya göçmen çocuklarını ayrı olarak eğitmek için komisyon yönetiminde okulların açılmasını teklif etmişse de, bunlar için ayrı okullar açılmasına gerek olmadığı belirtilerek, Mekteb-i Sanayi veyahut Tophane-i Amire taburlarına yatılı olarak kaydedilmeleri kararlaştırılmıştı²⁸³. 1890 yılında da, Kafkasya'dan göç etmiş Çerkes göçmenlerinden Isparta'da bulunanlar, çocuklarından bazılarının Rusya'da biraz eğitim gördüklerini belirterek bunların askeri okullardan birine kabul edilmelerini istemişlerdi. Bunun üzerine yapılan araştırmada bu çocukların askeri rüstiye derslerini almadıkları tesbit edilerek, bunların Harbiye Idadisi'ne yatılı olarak alınıp kabul edilmelerine ve rüstiye derslerini gördükten sonra İdadi'ye geçmelerine karar verilmişti²⁸⁴. Yine aynı yıl içerisinde, Şile'de üç köyde iskân edilmiş Batum göçmenleri, köylerine cami ve mektep yapılması için vekilleri Mehmet ve İbrahim'le Hükûmete başvurmuşlar ve istekleri benimsenerek, cami ve mek-

280- BA, Yıldız, Hus. 169/30.

281- II. Abdülhamid Dönemi eğitim sistemi hakkında geniş bilgi için, bkz. Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi Ank. 1987, ve T.T.K.yayınları, Ank.1991.

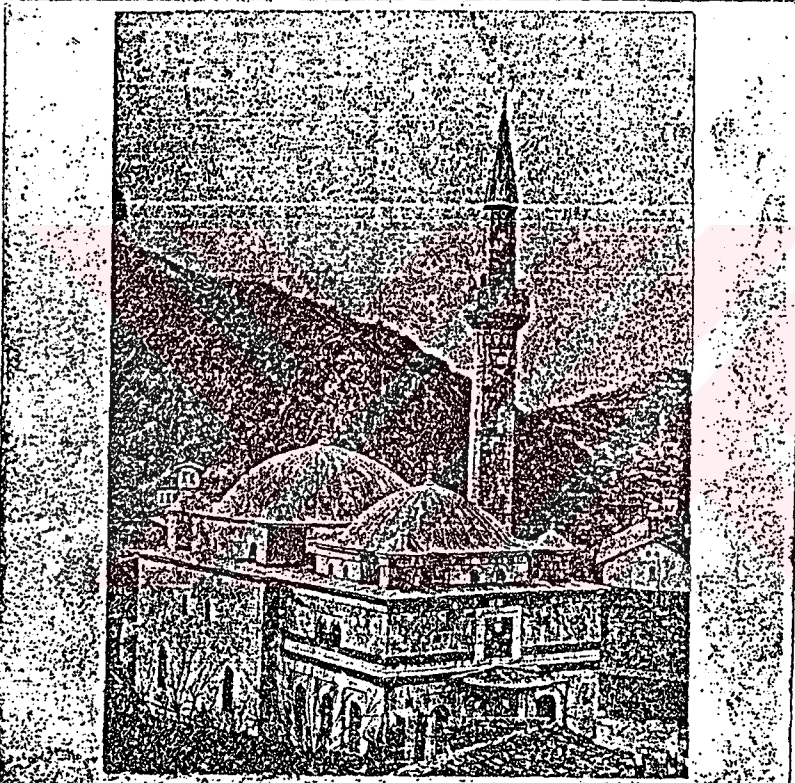
282- BA, Yıldız, Mütenevvi, 18/19.

283- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 14, Belge, 18.

284- BA, İrade, Dahiliye, 95266.

teplerinin yapılması kabul edilmiştir²⁸⁵.

1893 yılında, Dağıstan'dan göç ederek Amasya'da Bayezid Camii Mahallesi'nde iskân edilen göçmenler, burada minareli bir cami ile bir mektep inşa ederek çocuklarını eğitmişler ve Dağıstan'daki akrabalarından da yardım görmüşlerdi. Camiye de Hacı Hamza Camii adı verilmişti. Fakat

امام حیدر علی گره انجمنی جامعہ تعمیرہ زیر سہا
تذکرہ - کوروشیہ

Amasya'da Dağıstanlı göçmenlerce yapılan Hacı Hamza Camii ve Mektebi'nin Beyazid Camiinden uzaktan görünüşü. BA.Yıldız,Mütenevvi,81 /88.

Rusya'nın Dağıstan'dan para toplanarak Türkiye'deki göçmenlere yollandığını haber alarak bunu yasaklamasından sonra, göçmenler cami ve mektebin masraflarını ödeyemeyerek Hükümete basvurmuşlardı. Bunun üzerine Hükümet mektepteki hocanın 400 kurusluk maaşını ödemeyi kabul ederek burada eğitimin devamını sağlamıştı²⁸⁶.

Bütün bunları dikkate alarak, Osmanlı Devleti'nin göçmenlere en az kendi vatandaşları kadar eğitim hizmeti verdiğini söyleyebiliriz. Yalnız göçmenlerden çoğunun Türkçe bilmemeleri, bunların eğitiminde bazı zorlukları da beraberinde getiriyordu. Bu nedenle, Hükümet, Balıkesir'de Cerkes göçmenlerinin çocukları için bir okul açmış ve 400 kuruş maaşla burada Cerkes lisanını bilen bir de öğretmen görevlendirmişti. 1883-84 yıllarında maarif bütçesine sadece göçmenlerin eğitim masrafları olarak 100.000 kuruş para konulmuştu²⁸⁷.

d- Yevmiye ve İâşe Yardımı :

Göçmenlere yapılan yardımlar arasında yiyecek, giyecek ve yevmiyeler önemli bir yer tutmaktadır. İstanbul'a veya ülkenin diğer semtlerine gelen göçmenlere, iskân yerlerine sevk edilip de tam olarak yerleşmelerine kadar yevmiye ve tayinat verilmesi İskân-ı Muhâcirin Tâlimatnâmesi'nin gereği idi. Fakir göçmenlere 1880 yılına kadar yevmiye ve tayinat vermeye devam edilmiştir. Bu tarihte, Hükümetin kararıyla yevmiye ve tayinatlar kesilmişse de, cetsizli sebeplerle durumu iyi olmayan göçmenlere bu tür yardımlar sürdürülmüştür²⁸⁸. 1878 yılında Şehremanetinin cetsizli banka ve şirketlerle yaptığı altı maddelik bir söz-

286- BA, Yıldız, Mütenevvi, 81/88.

287- Kocacık, Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler s.172.

288- İpek, A.g.e., S. 310-311.

leşmeyle elde ettiği paranın tamamına yakını, sözleşme gereği göçmenlerin yevmiye ve iâselerine harcanmıştır²⁸⁹.

1879 yılının sonlarında İstanbul'da bulunan 4500 âciz göçmene, kısı soğukta gecirmemeleri için 230.000 kıyye kömür dağıtılmıştır. Kömürün 45.500 kıyyesi Ayasofya, 50.000'i Bayezid, 25.000'i Sultan Mehmet, 25.000'i Cerrahpaşa, 15.000'i Eyüp, 35.000'i Uskudar, 10.000'i Kılıc Ali Paşa, 10.000'i Dolmabahçe ve 10.000'i de Kasımpaşa semtlerinde bulunan göçmenlere verilmiştir²⁹⁰.

1878 Kasım'ı ile 1879 Mart ayı arasındaki yaklaşık dört aylık süre içerisinde, Kasımpaşa, Beyoğlu, Tophane, Beşiktaş ve Kayalar'a kadarki mahallerde bulunan göçmenlerin yevmiye ve iâselerine harcanmak üzere Muhâcirin Encümen-i Alîsi tarafından Hazine'den çekilen paranın miktarı 1.268.791 kurustur²⁹¹. 1879 Mart ayının 28. gününden 1880 Temmuzuna kadar da yine aynı semtlerdeki göçmenlere verilecek yevmiye ve iâseler için Hazine'den 330.600 kuruş ayrılmış olup, bunun 236.333 kuruş 10 parası göçmenlere yevmiye olarak verilmiştir²⁹².

Yine 1879 yılında, Fatih'te bulunan Üçüncü Muhâcirin Subesince, bu semtte bulunan göçmenlerden 852 nüfusa 42.600 kıyye kömür ve 1.704 çift çorap dağıtılmıştır²⁹³. 1880 yılında da, yine İstanbul'un çeşitli semtlerinde geçici olarak barındırılan göçmenlere, satın alınan 225.000

289- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 2756.

290- BA, Yıldız, Hus. 163/7.

291- BA, Irade, Suray-ı Devlet, 2733.

292- BA, Irade, Dahiliye, 64931.

293- BA, Yıldız, Hus. 163/121.

kıyye kömürle 9.000 çift corap verilmiştir²⁹⁴.

21 Subat 1880 tarihinde ise, Evkaf Nezareti'nce 150.000 kuruşluk erzak ve elbise satın alınarak İstanbul'daki göçmenlerin dul ve yetimlerine dağıtılmıştır²⁹⁵.

Ramazan ayının isabet ettiği 12 Ağustos 1880 tarihinde de, Hilâl-i Ahmet Cemiyetince İstanbul'daki göçmenlere aşağıdaki yardımlar yapılmıştır²⁹⁶.

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
Yün Fanilâ	1000 adet
Kırmızı Yemeni	380 çift
Fanilâ Mintanı	750 adet
Kuşak	881 adet
Don ve Pantolon	179 adet
Ceket v.s.	202 adet
Fanilâ Gömlek	650 adet
Fes	650 adet
Eldiven	270 çift
Sabun	3 koli
Dahhan	300 kıyye
Zeytinyağı	20 kıyye
Enva-i Mesrubat	159 şişe
Yulaf Unu	10 koli
Süt Hülâsası	528
Lâhm (et) Hülâsası v.s	115
Yumurta Hülâsası	1 sandık
Dondurulmuş Et	89 koli
Surupluk	38

294- BA, Yıldız, Hus. 163/103.

295- BA, Irade, Dahiliye, 64879.

296- BA, Yıldız, Mütenevvi, 4/78.

Ararot (Nişasta)	44
Yünlü Kumas	7 top
Enva-i Yemek Hülâsası	30 koli
Hardal	26

1902 yılında da Konya'ya sevk edilen Kafkasya göçmenlerinden iskân edilemeyerek misafirlikte bulunan 211 haneye odun ve kömür alınması için 22.320 kuruş harcanmıştır²⁹⁷.

Anadolu'ya sevk edilen veya İstanbul'da geçici olarak barındırılan göçmenlere yiyecek, giyecek ve yakacakla birlikte bina inşası konusunda da yardımlar yapılmıştır. 1878 yılında Simkeshane civarındaki göçmenlerin barınması için ayrılan binalarda 28.830 kuruşluk tamirat yapılmıştır²⁹⁸. Aynı yıl içerisinde göçmenlerin geçici olarak barınacakları barakalara sadece bir defada 300.000 kuruş harcanmıştır²⁹⁹. Kars'tan Erzurum'a gelen Kafkas göçmenlerinin tayinat bedelleri de 36.033 kuruş tutmuştur³⁰⁰.

1880 yılında İzmit'in çeşitli yörelerinde iskân edilen Batum göçmenlerine, kendileri tarafından yapılacak olan inşaatlarında kullanılacak kerestelerden vergi alınmamasına dair İrade çıkmıştır³⁰¹. 1887 yılında, Kütahya'daki Kafkas göçmenlerine 5.696 kilo un ve mısır dağıtılmıştır. Aynı yıl içerisinde, Bursa'nın Mihalic Kazasında evleri yanan 60 hane göçmene yeteri kadar yiyecek ve giyecek dağı-

297- BA, İradei Dahiliye, 1319, S. 7/11.

298- BA, İradei Dahiliye, 62320.

299- BA, İrade, Dahiliye, 62322.

300- BA, İrade, Dahiliye, 64767.

301- BA, İrade, Suray-ı Devlet, 2888.

302- BA, Meclis-i Vukela Mazbatası, Defter, 27, Belge, 69.

tılarak, evlerinin, halkın da yardımıyla yeniden yapılması kararlaştırılmıştır³⁰³.

1881 yılında Corum'da bulunan Kafkasya göçmenlerinden fakir olanlara tayinat verilmesine dair Meclis-i Vükelâ'dan karar çıkmıştır³⁰⁴. Aynı yıl içerisinde, bir yandan iskân edilmelerine rağmen, Konya'daki bazı Kafkas göçmenlerine de tayinat verilmiştir³⁰⁵.

1882 yılında, bir yıl önce Carsamba'da iskân edilmiş olan 225 nüfus Kafkasya göçmenine, hasılat elde edemedikleri için Samsun köylerinden emanet olarak alınan 1.785 kilo mısır verilmiştir³⁰⁶. Bu yıl içerisinde, Sile'nin çeşitli köylerindeki Batum göçmenlerine de ziraat mevsimine kadar mısır yardımı yapılmıştır³⁰⁷.

1890 yılında Adana'daki Kafkas göçmenlerine uzun bir süre yiyecek yardımı yapılarak, bunların devamlı devletten yardım beklememeleri için, oturdukları yerlerde başkalarına ait tarlalarda çalışmalarını ya da ortaklık yapmalarını, mahalli yetkililere iletilmiştir³⁰⁸. 1891'de de Bursa'daki Batum göçmenlerinden bazılarına yiyecek yardımı yapılmıştır³⁰⁹.

1892'de Konya'nın Niğde Sancağı'ndaki Kafkasya göçmenleri için 66 hane inşaatı yapılarak sahiplerine kurayla dağıtılmış ve göçmenler bundan memnun olmuşlardır³¹⁰.

303- BA, Yıldız, Mütenevvî, 34/49.

304- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 38, Belge, 44.

305- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 43, Belge, 2.

306- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 51, Belge, 44.

307- BA, Irade, Dahiliye, 91704.

308- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 65, Belge, 9.

309- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 68, Belge, 55.

310- BA, Yıldız, Hus. 266/108.

1893 yılında da, Bursa'daki Kafkas göçmenleri için yapılacak hane inşaatlarına kullanılacak olan meblâğın, hayırsever vatandaşlardan toplanacak paralarla sağlanması kararlaştırılmıştır³¹¹.

1900 yılında, Konya'nın Aksaray ve Koçhisar Kazalarında iskân edilen Kırım ve Kafkas göçmenlerinin yiyecek, tohumluk ve bina inşaat talepleriyle karşılanmış ve kendilerine bedava kereste verilmiştir. Kerestelerin taşınmasını yerli ahali üstlenmiş ve Devletçe kendilerine hane başına 1.500'er kuruş inşaat bedeli verilmiştir. Ayrıca 260.000 kuruş ta yiyecek ve tohumluk parası gönderilmiştir³¹². 1901 yılında da Eskişehir'in Seyitgazi Nahiyesinde iskân edilen Kırım göçmenlerine 930 kilo tohumluk ve yiyeceklerle birer çift öküz verilmiştir³¹³.

1902 yılında iskân edilmek üzere Ankara'ya gönderilen Kafkasya göçmenleri için yerleşecekleri eski binalar tamir ettirilmiş, yeniden kurulacak köylerde de bina inşaatlarına başlanmıştır. Bunları teftis için gönderilen İskân Mufettişi Sadık Bey de, 19 Eylül 1902'de teftisini tamamlayarak inşa işinin bittigini tesbit etmiştir³¹⁴.

Bu faaliyetler dikkate alınarak göçmenlerin yiyecek, giyecek ve bina ihtiyaçlarının önemli bir düzeyde karşılandığı söylenebilir. Bütün bu yardımlarda Devletin olduğu kadar yerli ahalinin de küçümsenemeyecek derecede katkıları bulunmaktadır. Fakat Devletin de göçmenlere yardım konusunda son derece hassas olduğu görülmektedir.

311- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 76, Belge, 100.

312- BA, Irade, Dahiliye, 1318 S. 14/12.

313- BA, Irade, Dahiliye, 1319 C. 10/9.

314- BA, Yıldız, Hus. 434/58.

e- Vergi ve Askerlik Muafiyeti :

1878'den sonra Anadolu'ya gelen göçmenlerden belirli bir süre yerli vatandaşların ödediği bazı vergiler alınmadığı gibi, kendilerine askerlik muafiyeti de tanınmıştır. Göçmenlere tanınan vergi ve askerlik muafiyetleri her dönemde aynı ölçüde olmamıştır. 1856'daki Kırım Savaşından sonra Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlere ilk defa on yıl vergiden, yirmibeş yıl da askerlikten muafiyet süresi tanınmıştır³¹⁵. Bu göçmenlerden ancak Osmanlı topraklarında doğanların askerlik yapacakları anlamına geliyordu. Göç sebepleri arasında vergi yükü ve Rus ordusunda askerliğinde bulunduğu dikkate alınacak olursa, bu uygulama göçmenleri ülkeye çekmek için oldukça cazip sayılırdı. Ancak bu durum Rumeli'deki müslüman vatandaşları da tesvik ettiğinden ve Hükümet de bunu doğru bulmadığından, Rumeli göçmenleriyle Kafkas göçmenlerine tanıdığı muafiyet sürelerini ayrı tutmuştur.

Rumeli'den göç edenlere üç yıl öşür muafiyeti tanınmıştır. Askerlik konusunda ise savaş zamanında her şeyi bırakıp göç edenlere on yıl, barış döneminde mülklerini satıp gelenlere ise altı yıl muafiyet süresi verilmiştir³¹⁶. 1878 yılından sonra, Kafkasya göçmenlerine verilen süre ise, başlangıçta, on yıl vergi, yirmi yıl da askerlik muafiyetidir. Ancak, zamanla, bu durumun Devleti önemli kayıplara uğratması nedeniyle, süre indirimine de gidilmiştir. 1890 yılında Kafkasya'dan gelecek göçmenlere tanınacak muafiyet süresini görüşen Meclis-i Mahsus, "Bunların askerden muafiyetleri için tarih-i iskânlarından itibaren

315- Saydam, A.g.e., s. 270.

316- Ipek, A.g.e., s. 316,318.

on ve tekâlîf-i saire için beş sene müddet tayini dahi münâsiptir."³¹⁷ kararını vermiştir. Kırım Savaşından sonra göç edenlerin askerlikten muafiyet süreleri olan yirmibes yıl 1886'da dolduğundan, bunların İstanbul'da bulunanlarının kur'aları Küçükçekmece'de çekilerek, askere alınmışlardır³¹⁸.

Göçmenlerin ösürden muaf tutuldukları süre de daha sonra kısaltılmıştır. Savastan sonra isteğe bağlı olarak malını mülkünü satıp gelenler için muafiyet süreleri iki yıllla sınırlandırılmıştır. Zaten üretimden alınan bu vergide, göçmenlerin iki yılda üretci durumuna gelebilecekleri hesaplanmıştı. Ancak, bu süre iskân tarihinin bitiminden itibaren geçerli olduğundan, bu durum bazı sıkıntılar getirdi. Meselâ iskânları ziraat dönemine rastlayan göçmenler, iki hasat dönemi yaşamadan bu vergiyle muhatap olduklarından bundan şikâyetçi oldular. 1886 yılında konuyu görüşen Meclis-i Vükelâ, iskânları ziraat dönemi ortasına rastlayan göçmenlerin ösürden muafiyet sürelerini bir yıl daha uzatmıştır³¹⁹.

Gerek Kırım Savaşı, gerekse 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında göçmenlere tanınan bu uzun vergi muafiyeti, Devleti önemli ekonomik kayıplara uğrattı. Göçmenler de bu konuda süre uzatımı için her zaman Devlete başvurmadan geri kalmadılar. Bu gibi durumlarda, genellikle hasat elde edemeyenlerden bir süre daha vergi alınmazken, diğer göçmenlerin başvuruları geri çevrilmiştir. Meselâ, 1886'da Bursa'nın Ertuğrul Sancığı'nda iskân edilen Kafkasya göç

317- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 4800, Lef. 12.

318- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 4049.

319- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 24, Belge, 28.

menleri, köylerinde cami ve mektep yaptıklarından, ösürden muafiyet süreleri olan iki yılın uzatılmasını talep etmişler; fakat bu istek kabul edilmemiştir³²⁰.

Göçmenlere ösürden başka vergiler konusunda da muafiyetler tanınmıştır. Bilhassa Kars yöresinden karayoluyla göç edenler beraberlerinde sürülerini de getirmişlerdir. Bunlardan "Ağnam Rusûmu" alınıp alınamayacağını görüşen Meclis-i Vukelâ, göçmenlere ait sürülerin sayılarak birer defterinin tutulmasını, fakat bir yıl süreyle vergi alınmamasını kararlaştırmıştır³²¹. Ayrıca, göçmenlerin ülkeye geldikleri tarihlerde yerli vatandaşların ödedikleri "Yol İnşa Vergisi", "Temettuat Vergisi" ve "Toprak Kirası" gibi vergilerden de göçmenler belirli bir süre muaf tutulmuşlardır³²².

Bu uygulamalarla, göçmenlerin ülkede ekonomik durumlarını tam olarak düzelterek üretici durumuna geçmeleri beklenmiştir. Muafiyet süreleri içerisinde ülkeye alışmaları, yeni vatanlarını sevmeleri ve onu koruma sorumluluğunun bilincine ulaşmaları da hedeflenmiştir.

F- İSKAN SIRASINDA KARŞILASILAN ZORLUKLAR.

Göçmenlerin iskân bölgelerine sevk edilerek bunların yerleşme işlemlerinin tamamlanmasına kadar bazı zorluklar yaşanmıştır. Ulaşım işinin gecikmesi, göçmenlerin ulaşım sırasında yaşadığı izdiham, yiyecek ve içecek sıkıntısı gibi problemlere, iskân mahallerinde ilk günler açıkta kalmak gibi zorluklar da eklenmiştir. Mahalli yetkililerin

320- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 17, Belge, 70.

321- BA, Irade, Meclis-i Mahsus, 2730.

322- İpek, A.g.e., s. 314-317.

bütün gayretlerine rağmen zaman zaman meydana gelen bazı aksaklıklar, imkânsızlıklarla da birlesince, hem göçmenler, hem de Devlet yetkilileri önemli sıkıntılar yaşamışlardır. İskân işleminin başlamasıyla bu sıkıntılara yenileri de eklenerek, zorlukların gittikçe artmasına sebep olmuştur. İskân sırasında ortaya çıkan bu zorlukları şöyle sıralamak mümkündür :

a-Göçmenlerin İskân Bölgelerinden Memnun Olmaması:

İskân mahallerine sevk edilen bazı göçmenler, bu yerleri gördükten sonra orada yerleşmeyi kabul etmeyerek Hükümet yetkililerine zorluklar çıkarmışlardır. Bu tür problemlerin olmaması için Hükümet her ne kadar göçmenlerden önce vekillerini çağırarak iskân bölgelerini onlara göstermisse de, yine de bazı olaylar meydana gelmiştir. Meselâ, 1887 yılında, Ankara'da iskânları kararlaştırılan ve iskân mahalleri daha önce vekilleri tarafından da görülen 1.200 hane (7-8 bin kişi) Kafkasya Cerkes göçmenleri, Corum'a vardıkları zaman burada iskân edilmek istediklerini ve başka hiçbir yere gitmeyi kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Ankara Valisi Abidin Paşa'nın bu kadar göçmen için Corum'da boş arazi bulunmadığını İstanbul'a bildirmesi üzerine, Ankara Alaybeyi ile Yozgat Mutasarrıfı göçmenleri iknaya gönderilmişler ve göçmenler güçlükle Ankara'nın çeşitli kazalarında iskâna razı edilmişlerdi³²³.

1891 yılında, Antalya'ya iskân için gönderilen Kafkasya göçmenleri, kendilerine gösterilen yerlerin hep sahilde olduğunu, halbuki kendilerinin sıcak iklime alışık olmadıklarını ve yüksek yerlerde iskân edilmek istediklerini bildirmişlerdir. Bunların istedikleri gibi yüksek yer-

-----
323- BA, Yıldız, Mütenevvi, 36/73.

lerde iskân edilebilmeleri için de yedi aylık bir süre gecmiş ve bu sırada da perisan olmuşlardı³²⁴.

1892 yılında da Adana'da iskân edilen Kafkasya göçmenleri, buranın sıcak havasına alışamadıkları için Konya'da iskân edilmek arzusuyla yetkililere başvurmuşlardı. Konuyu görüsen Hükümet, bunların Konya'nın Erikli yöresine yerleştirelmelerine ve evlerinin de halkın yardımlarıyla yapılmasına karar vermişti³²⁵.

Bu gibi durumlar göçmenlerin iskân yerlerini terketmelerine sebep olduğu gibi, komsularını beğenmeyenler ya da bataklık ve verimsiz gördükleri arazilerde iskân edilmeyi kabul etmeyenler de, iskân görevlilerini zor durumlarda bırakıyorlardı. Çoğu zaman İstanbul'a durumun bildirilerek gelecek cevabın beklendiği süreler uzayınca, göçmenler bundan olumsuz şekilde etkileniyorlardı.

b- Göçmen-Ahali Çatışması:

Göçmenler, çoğu zaman, iskân edildikleri yerlerde bulunan yerli ahali ile anlaşmazlıklara düşmüşler ve aralarında çatışmalar meydana gelmiştir. Çatışmalara yol açan sebeplerin başında arazi anlaşmazlıkları geliyordu. Hatta göçmenlerin bu sebepten zaman zaman kendi aralarında çatıştıkları da görülmekteydi.

1878 yılında İstanbul'a gelen göçmenlerin çoğunluğu ilk safhada Alemdağ, İzmit ve Bandırma'ya sevk edilmişlerdi. Buraya gönderilen özellikle Cerkes göçmenler, iskân bölgelerine yakın olan Hristiyan ahaliyle çatışarak bazı malları yağmalamışlardı. Alemdağı'ndaki Cerkes göçmenleri, İstanbul'un Kartal Kazasındaki Hristiyan vatandaşların say-

324- BA, Irade, Dahiliye, 95953.

325- BA, Irade, Dahiliye, 1310 CA. 9/8.

fiyede olmalarından da yararlanarak, onlara ait bos evleri ve esyaları yağmalamışlar ve konuyu soruşturmak üzere Şuray-ı Devlet üyelerinden Yanko Efendi görevlendirilmisti. Yanko Efendi'nin verdiği rapor üzerine de, Kartal'daki jandarma asayiş birliklerinin sayısı iki katına çıkarılmıştı³²⁶.

Bandırma'ya bağlı Mihaliç Kazasında da, yine Cerkes göçmenlerinin Hristiyan ahaliye zarar vermeleri üzerine, ahali ve Rum Metropoliti bunlardan şikâyetçi olmustu. Konuyu araştırmak üzere bu işlere vakıf olan Meclis-i Ayan üyelerinden Ali Rıza Bey'in 7.500 kuruş harcırahla Bandırma'ya gönderilmesi kararlaştırılmışsa da, Bursa Valiliğinden gelen olayların yatıştığına dair haber üzerine, bundan vazgeçilmisti³²⁷.

1881 yılında, Sile'de iskân edilen Batum göçmenleriyle civardaki yerli ahali arasında, Bezm-i Alem Vâlide Sultan Vakfı'nın bulunduğu koruluk arazi üzerinde anlaşmazlık çıkmış ve durum Bâb-ı Alî'ye aksetmisti. Olayı soruşturmak üzere çeşitli dairelere mensup dört memurla bir mühendis Sile'ye gönderilmisti. Heyet, yaptığı tahkikat neticesinde, buranın yerli ahaliye sened karşılığı icara verildiğini tesbit etmiş ve koruluğun ağaçları kesilmiş olan bölgedeki Avcılar adlı yerden de göçmenlerin yararlanmalarını uygun bulmustu³²⁸.

1887 yılında, Çorum'dan Sivas'a gönderilen 114 hane Cerkes göçmeni, buradaki ahalinin arazilerine tecavüz etmiş ve bunun üzerine aralarında çatışma çıkmıştı. Anlaşmazlığı

326- BA, Yıldız, Hus. 159/43.

327- BA, Irade, Dahiliye, 62626, 62976, 63044.

328- BA, Irade, Şuray-ı Devlet, 3106.

sorusturan Bâb-ı Alî, bunlardan 70 haneyi Sivas'taki baska arazilere sevkederken, 44 haneyi de Corum'a nakletmistî³²⁹.

Aynı yıl içerisinde Fatsa, Unye ve Çarşamba civarında yerleştiren Gürcü ve Cerkes göçmenleri de yerli ahaliye pek çok zarar vermişlerdir. Halkın bunları Trabzon Valiliğine şikâyet etmesi üzerine, Vali, bunların ya Trab-lusgarp'a ya da adalara, ayrı ayrı yerlere sürgün edilme-lerini istemişti³³⁰. Bâb-ı Alî, Valinin sürgün teklifine katılmış; ancak bunları Ankara ve Konya taraflarına naklet-miştir. Fakat bunlara nakledilen göçmenler tekrar kaçarak yine Fatsa, Unye ve Çarşamba'daki eski yerlerine dönünce, Meclis-i Vukelâ geri dönenlerin tekrar Konya ve Ankara'ya gönderilmesine, Fatsa, Unye ve Çarşamba'da kalanlardan ise asayise riayet edeceklerine dair sened alınmasına karar vermisti³³¹. Her ihtimale karşı da buradaki asayis görev-lileri artırılmış ve özellikle Unye'de 100 kişilik bir askeri müfreze bulundurulması için yetkililere emir verilmişti³³².

1888 yılında da, Adapazarı'ndaki Mahmudiye taraflarında, Gürcülerle Cerkes göçmenler arasında çatışmalar çıkmıştı. Taraflar burada bulunan redif depolarındaki silah-ları da ele geçirerek birbirlerine saldırmışlar, ölen ve yaralananlar olmuştur. Hükümetin müdahalesiyle olay ya-tıştırılmış ve sorumlular başka yerlere nakledilmişlerdir. Ayrıca, buradaki depoları koruyacak Nizamiye kuvvetlerinin de sayısı artırılmıştı³³³. Yine Adapazarı'nda Abaza ve Cer-

329- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 19, Belge, 366.

330- BA, Yıldız, Hus. 204/50.

331- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 33, Belge, 63.

332- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 46, Belge, 12.

333- BA, Yıldız, Mütenevvi, 33/12.

kes göçmenlerinden bazıları yerli ahalinin tarlalarına ve hayvanlarına saldırarak yağma ve gasp hareketlerine girişmişler ve olayın bir an önce bastırılması için İzmit Mutasarrıfına Hükümetçe talimat verilmisti³³⁴.

1888'de Sivas'a gönderilen Kafkas göçmenleri kendilerine tayinat verilmediğini ileri sürerek Zile Hükümet Konakıyla çarşıdaki satıcıların sattıkları yiyeceklere saldırmışlar; Sivas Valisi Sururî Paşa'nın durumu İstanbul'a bildirmesiyle bunlara yevmiye ve tayinat verilmesi kararlaştırılmış ve olay önlenmişti³³⁵.

Göçmenlerle ahali arasındaki üzücü hadiselerden birisi de, 1889'da, Bursa'da meydana gelmişti. Bursa civarındaki Kumalanı ve Yörükmezarlığı adlı yerlerde iskân edilen ve ziraatle uğraşan göçmenlerle ahali arasında meydana gelen anlaşmazlık, çatışmaya dönüşmüş; bazı göçmenler ölmüş, bazıları da yaralanmıştı. Bunun üzerine, bu işi soruşturmak ve olayı tatlıya bağlamak amacıyla "Teftiş-i Askerî Komisyonu" azası Mirliya Ahmet Akif Paşa ile Erkân-ı Harbiye Miralayını Hamid Bey ve Iskân-ı Muhâcirîn Muavini Sururî Bey'den oluşan bir heyet meydana getirilmiş ve olay mahalline gönderilmisti³³⁶.

Aynı yıl içerisinde, göçmenlerle yerli ahali arasındaki çatışmalardan biri de Biga'da cereyan etmişti. Buraya iskân edilen Kafkasya'dan gelmiş Çerkes göçmenlerinden bazıları çiftliklerle ahaliye ait tarlaları işgal etmişlerdi. Ahaliyle aralarında çıkan çatışmalar uzun süre devam etmiş ve konu Bâb-ı Alî'ye intikal etmişti. Konuyu görüşen

334- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 33, Belge, 54.

335- BA, Irade, Dahiliye, 85291.

336- BA, Irade, Dahiliye, 90719.

Meclis-i Vükelâ, buradaki arazilerin, sahiplerinden üç-dört bin lira karşılığında satın alınarak göçmenlere verilmesini kararlaştırmıstı³³⁷.

1891 yılında da, Bandırma'ya bağlı Manyas Nahiyesindeki Cerkes göçmenleriyle Ahmet Refik Paşa'ya ait Akdoğan ve Bidoglu çiftliklerindeki yerli ahali arasında arazi yüzünden çatışmalar çıkmış ve yaralananlar olmuştur. Bunun üzerine, Hükümet, dönümü bir buçuk liradan olmak üzere 3.000 dönüm civarındaki arazinin göçmen iskânına karşılık çıkarılan pullardan elde edilecek parayla satın alınıp göçmenlere verilmesini kararlaştırmıstı³³⁸. Aynı yıl içerisinde Manyas'taki Cerkes göçmenlerden bazıları da, buradaki Geyikler adlı çiftliğe tecavüz etmişler ve ahali ile aralarında çatışma çıkmıstı. Meclis-i Vükelâ, mahkemeye gidildiği takdirde göçmenlerin haksız çıkacaklarının kesin olduğunu belirterek, işin bu mertebeye varmaması için, göçmenlerin ileri gelenlerine nasihat için heyet gönderilmesini kararlaştırmıstı³³⁹.

1894 yılında Suriye'nin Kuneydra Kazasındaki Cerkes göçmenleriyle burada yaşayan yerli ahalden Dürziler arasında meydana gelen hadiselerin boyutları oldukça büyüktü. Olay, aslında basit bir mesele yüzünden meydana gelmişti. Dürzilerden bazı şahısların, göçmenlerden birine ait mallarını gasbetmesi üzerine olay büyümüş ve kısa zamanda bir Dürzi-Cerkes çatışmasına dönüşmüştü. Kısa zamanda Dürziler 3.000 kişi kadar olmuşlar ve Cerkeslerden dört kız, bir kadın ve 51 de küçük-büyük erkek olmak üzere 56 kişiyi kat-

337- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 49, Belge, 64/1-2.

338- BA, Yıldız, Esas Evrakı, 18-480/248-123-53.

339- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 65, Belge, 94.

letmişler; kendilerinden de 20 kişi ölmüştü. Hadise sırasında Mansûre köyü ile civarındaki diğer Cerkes köyleri de yağmalanmıştı³⁴⁰. Olay bununla da kalmamış, Cebel-i Lübnan'la Havran'da bulunan Dürziler, kalabalık gruplar halinde toplanarak cemiyetler kurduklarını ilân etmişlerdi. Yöredeki asayiş kuvvetlerinin de yetersiz olusundan yararlanan gruplar, ortamı sürekli gerginleştirmişlerdi. Bâb-ı Alf'nin yöredeki jandarma birliklerinin artırılmasını isteyerek olaya müdahale etmesi üzerine, Suriye Valisi Osman Nuri Paşa'nın iki tarafın da ileri gelenlerini Vilâyete çağırarak barıstırmasıyla olay yatıştırılabilmisti³⁴¹.

1893 yılında ise, Adapazarı ve Kandıra'da iskân edilmiş göçmenlerle ahali arasında çıkan anlaşmazlık mahkemeye intikal etmişti. Mahkemenin göçmenlerin elindeki senedleri geçersiz sayarak ahali lehine karar vermesi üzerine, göçmenler, Meclis-i Vukelâ'ya başvurmuşlardı. İddialarına göre, mahkeme üyeleri yerli ahaliden olduklarından, aleyhlerine karar vermişlerdi. Durumun araştırılması üzerine Adapazarı'ndaki mahkeme üyelerinden birinin zaten gayr-i müslim olduğu ve kasıt olmadığı anlaşılmış, Kandıra'daki Abaza göçmenlerinin oturduğu Karaağac köyündeki davanın ise, şahsî bir dava olduğu belirlenmişti³⁴².

c- Göçmenlerin Çevreye Zarar Vermeleri:

Ulkeye gelen ve çeşitli illere sevk edilerek iskân edilen göçmenlerden bazıları, buldukları yörelerde çevreye ve özellikle de Devlete ait ormanlara zararlar vermişlerdir. Kereste ve odun elde etmenin yanısıra, ormanlara

340- BA, Yıldız, Esas Evrakı, 18-480/248-123-53.

341- BA, Yıldız. Hus. 302/67, 305/92.

342- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 74, Belge, 79/1-2.

yakın yerlere iskân edilenler, kendilerine verilen arazileri genişletmek ve tarla açmak amacıyla zaman zaman ormanları tahrip etmişlerdir.

1882 yılında Alemdağı'nda iskân edilen ve Hopa'dan gelmiş olan Lâz göçmenleri, Devlete ait koruluk araziden ağaç keserek buraya önemli miktarda zarar vermişlerdi. Korucular tarafından yakalanarak Üsküdar Jandarmasına teslim edilen üç kişi, herhangi bir ceza verilmeden serbest bırakılmışlardı. Daha sonra bu kişiler koruluğu ateşe vermişler, yangın üç gün devam etmiş ve ormanlık araziden önemli bir miktarı yanmıştı³⁴³. Konuyu soruşturmak üzere Kartal Kaymakamlığınca oluşturulan bir heyet, göçmenlerin tarla açmak amacıyla ormanı tahrip ettiklerini, halbuki bunların ziraatle uğraşmaya hevesli olmayıp, ormanları geçim kaynağı olarak kullandıklarını tesbit etmişti³⁴⁴. Bunun üzerine, Hükümet, göçmenlerin buradan kaldırılarak, başka münasip boş arazilere yerleştirilmelerine ve evlerinin yapılması için kendilerine 300 lira verilmesine karar vermişti³⁴⁵. Fakat, göçmenler, buldukları yerden başka yere gitmemekte direnince, bunlar, Meclis-i Vükelâ kararıyla jandarma nezaretinde Bursa'ya nakledilmişlerdi³⁴⁶.

1893 yılında da, Alemdağı'ndaki Atik Vâlide Sultan Vakfı Koruluğu'nun bulunduğu yerde iskân edilen Batum göçmenleri, kendilerine verilen arazileri genişletmek amacıyla ormanlık bölgeden iki bin dönüm kadarını kırmışlar ve açtıkları yerlerde de cami ve mektep inşa etmişlerdi. Bura-

343- BA, Yıldız, Mütenevvî, 9/3.

344- BA, Yıldız, Mütenevvî, 27/ 118.

345- BA, Irade, Dahiliye, 88631.

346- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 63, Belge, 1.

dan kaldırılarak başka yerlere iskân edilecekleri zaman, ormandan bundan sonra bir ağac dahi kesmeyeceklerine dair sened vermeleri üzerine yerlerinde bırakılmışlardı³⁴⁷.

Aynı yıl içerisinde, Biga'da bulunan Kafkas göçmenlerinden bazıları, burada, yarısı Dağıstan göçmenlerine, yarısı da yerli Sarıca köyü ahalisine ait bulunan Sultan Ciftliği arazisini zaptetmişlerdi. Dağıstan göçmenlerinden Mirza adlı birinin şikâyeti üzerine konuyu ele alan Meclis-i Vukelâ, göçmenlerin zaptettikleri arazinin bedelini sahiplerine ödemeleri kaydıyla buraya tasarruf edebileceklerine dair karar vermişti³⁴⁸. Yine Biga Kazasındaki Bozguc ve Dikmiş adlı ormanlık arazileri kıırarak kendilerine tarla açan Kafkas göçmenleri de, kendilerine tapu verilmesi için müracaatta bulunmuşlardı. Orman ve Maden Nezareti'nin bunlara tapu verildiği takdirde, bunun diğer göçmenler için de kötü bir örnek teşkil edeceğini ve ormanların tahrip edileceğini belirtmesine rağmen, Meclis-i Vukelâ, bunlara tapu verilmesine, fakat bundan sonra göçmenlerin ormanlık arazilere yakın yerlere iskân edilmemesine karar vermişti³⁴⁹.

Biga'da iskâm edilen göçmen sayısının bir hayli kalabalık olması, bu tür hadiselerin oldukça sık meydana gelmesine sebep olmuştur. Gerek Devlete, gerekse vatandaşlara ait bulunan arazilere girmemeleri için, göçmen ileri gelenlerinden bazıları, 1898 yılında, İstanbul'a çağrılarak kendilerine nasihat edilmişti³⁵⁰.

347- BA, Yıldız, Mutenevvi, 78/200, 79/196.

348- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 77, Belge, 69.

349- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 77, Belge, 110.

350- BA, Irade, Dahiliye, 1316 B. 12/10.

1893 yılında, Teke Sancağı dahilinde iskân edilen 140 hane Kafkasya Cerkes göçmenlerinin de, etrafa tecavüz ederek, şiddet hareketlerine yöneldikleri görülüyor. Göçmenler, Kafkasya'dan göç ederken, kölelerini de beraberlerinde getirmişler ve iskân sırasında onları da hane göstererek 140 hanelik yer elde etmişlerdi. Gerçekte bunlardan sadece 12 hane topraklara sahip olmuş, diğerleri yine köle olarak çalıştırılmışlardı. Kölelerden bazıları ağalarının ya da efendilerinin gözüne girebilmek için, etraftaki arazileri yağmalamışlar ve ormanları tahrip etmişlerdi. Yerli vatandaşlardan bazıalarını öldürmüşler, bazıalarını da yaralamışlardı. Hatta yörede izinsiz olarak bütün tarlaları bile meydana getirmişlerdi³⁵¹.

Konuyu ele alan Hükümet, katillerin yakalanmasına ve bunlardan efendi pozisyonunda bulunan 12 hanenin Halep'e nakledilmesine ve köle durumundakilerin yerlerinde kalarak topraklarına gerçekten kavuşmalarına karar vermisti. Her ihtimale karşı bir seyyar müfrezenin de bu mevkide bulunması yetkililerden istenmişti³⁵².

1894 yılında Batum ve Ahıska göçmenleri, iskân için sevkedildikleri Karahisar-ı Sahib (Afyon)'e gitmeyerek Bursa'nın Inegöl Kazasında, Gölecik yaylasındaki Yakacık adlı ormanlık arazilerde yerleşmişlerdi. Buradaki ormanlık alanları tahrip ederek kendilerine tarlalık alanlar açmışlardı. Buradan Afyon'daki iskân yerlerine nakledilmek istenmeleri sırasında da görevlilere karşı gelmişlerdi. Bunun üzerine Bursa Vilâyeti ve Inegöl Kaymakamlığıyla yapılan yazışmalar neticesinde, jandarmalar nezaretinde Afyon'a

351- BA, Yıldız, Mütenevvi, 80/208.

352- Aynı belge.

nakledilmişlerdi³⁵³.

Fakat, nakledilen göçmenlerin bir kısmı Afyon'a gitmiş, bir kısmı da yoldan geri dönerek tekrar eski yerlerine gelmişlerdi. Afyon'a gitmiş olanlar da bunların gelmediklerini görerek aynı yola başvurmuşlardı. Geri dönen göçmenlerin Inegöl'den kaldırılmaları isteği üzerine, konuyu etraflıca araştırmak için, Mirliya Sadi ve Hasan Rıza Paşalar buraya gönderilmişlerdi³⁵⁴. Yapılan araştırmalar sonucu, söz konusu göçmenlerin üç yıldan fazla burada buldukları, açtıkları yerlerde cami ve mektep yaparak bunlara büyük masraflar yaptıkları, ancak kanunsuz şekilde etrafı da tahrip ettikleri görüşüne varılmıştı. Buradan çıkarılmaları çocuklarının perisanlığına sebep olacağı gerekçesiyle, yerleştikleri yerde kalmalarına karar verilmiştir³⁵⁵.

d-Göçmenlerle Görevliler Arasındaki Anlaşmazlıklar

İskân sırasında karşılaşılan zorluklardan biri de, iskân görevlileriyle veya mahalli yetkililerle göçmenler arasındaki anlaşmazlıklardır. İskân-ı Muhâcirin Talimatnamesi'yle her ne kadar iskân görevlileri bu işe vakıf ve güvenilir kimselerden seçilmeye çalışılmışsa da, zaman zaman hatalı davranışları olan görevliler de çıkıyordu. Göçmenlere karşı sert davranan veya göçmenlerden rüşvet almaya kalkan iskân görevlilerinin sebebiyet verdiği bazı olaylar da cereyan etmiştir.

1879 yılında, Bursa'ya yakın bölgelere iskân edilmek üzere gönderilen Cerkes göçmenleri, bir süre burada

353- BA, Yıldız, Res. 72/26, Yıldız, Hus. 310/105.

354- BA, Yıldız, Mütenevvi, 107/13, 108/19.

355- BA, Yıldız, Mütenevvi, 110/22.

geçici olarak barındırılmışlardı. Buradan kesin iskân bölgelerine sevkleri sırasında, ayrı ayrı bölgelere gitmek istemeyerek topluca iskân edilmeyi isteyen göçmenlerle görevliler arasında tartışma çıkmıştır. Mahalli idarenin de ise karışmasıyla hadise büyümüştü. Göçmenler yetkililere başvurarak geçici iskân edildikleri evlerin görevli memurlarca gaz dökülerek yakıldığını iddia etmişlerdi. Bunun üzerine yapılan soruşturma sonucu, ev yakılma hadisesinin vâki olmadığı, fakat görevlilerle göçmenler arasında bazı münâkaşalar geçtiği anlaşılmıştı³⁵⁶.

1882 yılında da, Cerkes göçmenlerinden Hacı İsmail Bey, 65 hane olan kabilesi ile, Manyas'tan, Iskân Memuru Ahmet Hamdi Paşa tarafından başka yere nakledilmek istenince, aralarında anlaşmazlık çıkmıştı. Durumu görüşen Bâb-ı Alî, Ahmet Hamdi Paşa'nın bu isteğe ehliyetli olmadığına kanaat getirerek azledilmesini ve yerine bu işe vâkıf birinin getirilmesini kararlaştırmıştı³⁵⁷.

1884 yılında Karahisar-ı Sahib'e iskân edilmek üzere Bursa'ya gönderilen göçmenlerden bazılarının, ana baba ve akrabalarının daha önce göç ederek Biga'ya yerleştiklerini, bu nedenle kendilerinin de oraya gitmek istediklerini belirtmeleri üzerine, görevli memur Miralay Süleyman Bey, yetkililere haber vermeden bunların Biga'ya gitmelerini uygun bulmuştu. Ancak ellerinde iskân yerleri Karahisar-ı Sahib olarak yazılı olduğundan, yollarda önemli güçlüklerle karşılaşmışlardı³⁵⁸.

1890 yılında Kafkasya'dan gelecek 9.100 nüfus göç-

356- BA, Yıldız, Hus. 161/37.

357- BA, Irade, Dahiliye, 68937.

358- BA, Yıldız, Mütenevvi, 16/28.

göçmenin, Meclis-i Vükelâ'ca Konya, Adana, Ankara, Kastamonu ve Mamuret-ül Aziz illerinde iskân edilmeleri kararlaştırılmıştı. Konya Valisi de bu ilde ancak 1.500 kişinin iskân edilebileceğini bildirmişti. Ancak, Meclis-i Vükelâ'yla Valinin sözlerine itibar etmeyen sevk görevlisi Sururi Paşa, bunların tamamını Konya'ya sevketmeye kalkmış ve 2.700'u de Antalya iskelesine çıkarılmıştı. Konya Valisi Hasan Hilmi Paşa'nın durumu İstanbul'a tekrar bildirmesi üzerine, Antalya iskelesine çıkanlardan 1.500 kisiden arda kalanlarının da Konya'da müteferrik olarak iskân edilmesine ve bu ile daha göçmen sevk edilmeyerek, perişanlıklarının önlenmesine karar verilmişti³⁵⁹.

Iskân görevlilerinin bu tür hatalı davranışları olduğu gibi, zaman zaman görevini kötüye kullananlar da oluyordu. Meselâ, 1890 yılında İzmit Sancağına bağlı Karamürsel Kazasındaki Kafkasya Cerkes göçmenlerine, Aktoprak ve Karadere köylerinde verilen arazilerin bir bölümü, iskân görevlisi tarafından ellerinden alınarak buradaki Hristiyan ahaliye verilmişti³⁶⁰.

1894 yılında da, Bursa'nın Aziziye Kazasındaki göçmenler, Kaza Muhâcirîn Komisyonu Azası Yusuf Bey tarafından 60 lira rüşvet alınarak iskân edilmişlerdi³⁶¹. Yine yukarıda, Inegöl'de olaylı bir şekilde iskân edildikleri belirtilen Ahıska ve Batum göçmenlerinden de, buradaki Korucu Osman ile Inegöl Emlâk Memuru Ali Rıza Bey tarafından 30 lira rüşvet alınmıştı³⁶².

359- BA, Irade, Dahiliye, 93990.

360- BA, Irade, Dahiliye, 93169.

361- BA, Yıldız, Mütenevvi, 89/116.

362- BA, Yıldız, Mütenevvi, 110/84.

e- Göçmenlerin Ülkelerine Dönme Tesebbüsleri:

İskân sırasında meydana gelen problemlerden bir baskası da, göçmenlerin ülkelerine dönme tesebbüsleri olmuştur. Özellikle iskânları geciken göçmenler arasında bu tür istekler daha fazla görülmektedir. İskân bölgelerini beğenmeyenlerle kendilerine yevmiye veya tayinat verilmeyenler de, bunu, zaman zaman geri dönüş sebebi olarak göstermişlerdir. Esasen göçmenlerin ülkelerine dönmeleri konusu, Osmanlı Devleti açısından, daha çok Rumeli bölgesi için söz konusuydu. Özellikle, Şark-ı Rumeli'de müslüman nüfusu artırmak için buraya göçmenlerin dönüşü teşvik edilmiş ve hatta geri döneceklerin vapur ve tren biletleri için Muhâcirin Komisyonunca Faik Bey görevlendirilmisti³⁶³. Fakat Kafkasya göçmenlerinin geldikleri yerlere dönmelerine Osmanlı Devleti hiçbir şekilde razı olmamıştır. Bu gibi tesebbüsler her zaman önlenmeye çalışılmıştır.

1878 yılındaki savaş sırasında Kars ve Ardahan'dan göç ederek karayoluyla Sivas'a gelen göçmenlerin bazıları uzun süre iskân edilememişlerdi. Göçmen temsilcilerinden 33 kişinin Bâb-ı Alf'ye verdikleri 11 Temmuz 1881 tarihli dilekçelerinde belirtildiğine göre, bunlar üç yıla yakın bir süre iskân edilmeden sokak aralarında ve sahralarda perişan bir şekilde kalmışlardı. Göçmenler, dilekçelerinde, bu durumun devam etmesi halinde, baş açık yalınayak Kars'a geri döneceklerini de belirtmişlerdi³⁶⁴. Bunun üzerine Hükümet, Sivas Vilâyetine çektiği acil bir telgrafla, göçmenlerin, kendilerine yeteri kadar arazi verilerek, bir an önce iskân edilmelerini ve geri dönüşlerinin doğuracağı

363- BA, Irade, Dahiliye, 62897, Ipek, A.g.e., s. 163-165.

364- BA, Irade, Dahiliye, 67140.

olumsuzluğun derhal ortadan kaldırılmasını istemisti. Ayrıca iskân edilecek göçmenlerden öşür de dahil olmak üzere hiçbir vergi alınmaması da tenbihlenmişti³⁶⁵.

1900 yılında da, Samsun'da bulunan Kafkas göçmenlerinden bazılarının köylerde iskân edilmelerine karşı gelecek Rusya'ya dönmeye teşebbüs ettikleri görülüyor. Bunların bir kısmı şehirde iskân edilerek ikna edilmişlerse de, Ankara'dan yola çıkan bir miktar göçmen de memleketlerine dönmek amacıyla Samsun'a gelmişti. Bunlar hiçbir şekilde dönme fikrinden vazgeçmeyeceklerini, eğer kendilerine baskı yapılırsa münasebetsiz hareketlerde bulunacaklarını ve bu durumda da Rusya Konsolosluğunun ise müdahale edeceğini belirtmişlerdir. Trabzon Valisi Kadri Paşa'nın durumu İstanbul'a yazması üzerine, bunların henüz ellerindeki Rus pasaportlarının mevcut olduğu, bu nedenle de Rus vatandaşı sayılmaları gerektiği ve Konsolosun da işe karışmaya hakkı olacağı gerekçesiyle, 24 Ekim 1900 tarihli bir tezkere ile engellenmemelerine karar verilmişti. Ancak bunların hepsi Rusya'ya dönmemiş, bazıları vazgeçmişti. Dönenlerin sayısı 100 civarında idi³⁶⁶.

Görüldüğü gibi, Kafkasya göçmenlerinden kitlesel bir geri dönüş söz konusu değildir. Zaman zaman yukarıdaki olaylarda belirtildiği gibi bazı münferit teşebbüsler olmuştur. Bunların hem Devleti, hem de göçmenleri küçük çapta da olsa olumsuz yönde etkilediğinde şüphe yoktur.

G-GÜCÜN MALİYETİ

1878-1908 döneminde Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı

365- BA, Irade, Dahiliye, 68738, 68938.

366- BA, Yıldız, Hus. 411/97, 411/103.

Devleti'ne gelen göçmenlerin Devlete maliyetini tesbit etmek için elimizde kesin rakamlar mevcut değildir. Çünkü, aynı süre içerisinde Kırım ve Kafkasya'nın yanısıra Rumeli'den de Anadolu'ya bir hayli göçmen gelmiştir. Göçmenlerle ilgili kuruluşların hesaplarının müsterek olması, bize ancak bu dönemde göçmen işlerine yapılan masrafların geneli hakkında, tahmini bir tesbit yapma fırsatı verebilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla savaşa girdiği 1877-1878 malî yılındaki bütçe acığı 974.600.000 kurustu. Savaşın getirdiği malî yük ise 2.587.800.000 kurus kadardı³⁶⁷. Bu yükün içerisinde göçmen masraflarının bir hayli yer tuttuğu muhakkaktır.

Bu konuda, aşağıdaki tabloda gösterilen 1295 malî yılında (1879-1880) göçmenlere Hazinece ödenen rakamlar göçün maliyeti hakkında önemli bir fikir verebilmektedir³⁶⁸.

<u>Ödendiği Tarih</u>	<u>Miktar (kurus)</u>
18 Haziran 1295	800.000
31 Temmuz 1295	5.000
28 Ağustos 1295	665.800
20 Eylül 1295	240.000
11 Teşrin-i evvel 1295	<u>210.000</u>
Yekün	1.920.800

Görüldüğü gibi, bes ay gibi bir süre içerisinde

367- Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cev. Mehmet Harmancı, C. II, s.278, İst. 1983, İpek, A.g.e., s.335.

368- BA, Maliyeden Müdevver, 11314.

göçmen masrafları için ödenen miktar 1.920.800 kuruştur. Bu rakama çeşitli kuruluşlar ve vatandaşların yaptığı yardımlar dahil değildir. Aynı malî yılın sonunda ise bu rakam 3.119.612 kuruşa çıkmıştır³⁶⁹. Bu yıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin tüm gelirlerinin 1.604.080.000 kuruş olduğu³⁷⁰ dikkate alınacak olursa, bu rakamın bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturduğu söylenebilir.

Göçlerin en yoğun olduğu 1880-1885 yılları arasında göçmenlere bütçeden tahsis edilen pay, 60.000.000 kuruştur. Bu rakam 1885-1886 yıllarında 10.000.000, 1886-1887 de yine 10.000.000 ve 1891-1892 yıllarında da 1.750.000 kuruştur³⁷¹.

Savaştan sonra göçmenlere bütçeden yapılan harcamalar, ilerleyen yıllarda göçmen sayısının azalmasıyla düşecek yerde daha da artmaktadır. Bu da, Devletin göçmenlere harcadığı meblağ kadar onlara yapılan yardımların da bir hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Yardımların kesilmesiyle, Devlet, göçmen masraflarını yalnız başına karşılamak zorunda kalmıştır.

Göçmen masraflarının bütçelerde bu ise ayrılan rakamlardan ibaret kaldığı da şüphelidir. Çoğu zaman göçmenlere ayrılan tahsisatın yetersizliği yüzünden Maliyeden ek harcamaların yapılmasına ilişkin istekler mevcuttur. Meselâ, 3 Ocak 1878'de, göçmenlere ayrılan tahsisatın yetersizliği nedeniyle Muhâcirin Komisyonu, Sohum'dan gelen göçmenlerin masraflarına harcanmak üzere 500.000 kuruş ilâve ödeme yapılmasını talep etmiş ve bunun tertibât-ı fevkalâdeden karşılanmasına dair Irade çıkmıştır. Oysa, bu

369- Aynı defter.

370- Kocacık, Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler, s.173.

371- Ipek, A.g.e., s.335.

yıl içerisinde göçmen masraflarına bütçeden ayrılan pay 150.000 kurustu³⁷².

Savaş nedeniyle İstanbul'da toplanan çok kalabalık sayıdaki göçmenlere yapılan harcamalarda bazı karışıklıkların olduğu da görülmektedir. Nitekim, 3 Ekim 1878'de, göçmenlere subelerce yapılan harcamaların bilinemediği gerekçesiyle, Muhâcirin Komisyonu üyelerinden Salih Efendi, bu isin muhasebeciliğine tayin edilmiştir³⁷³.

1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşını izleyen dönemlerde göçmenlere yapılan harcamalar tekrar çoğalmıştır. Hemen her yıl, göçmenlere ayrılan tahsisat yetersiz kalıyor ve fazladan yapılan harcamalar bir sonraki yılın bütçesinden karşılanıyordu. Meselâ, 1904 yılında göçmenlere ayrılan tahsisattan merkezde 468.000 kuruş ve taşrada da 10.000.000 kuruş fazla harcama yapılmış ve bu miktar 1905 yılında yapılacak harcamalara ilâve edilmisti. Ancak 1905 yılı için ayrılan tahsisatın da yetmeyeceği anlaşıldığından o seneye de 4.821.842 kuruş ilâve yapılması kararlaştırılmıştı³⁷⁴. Böylece 1905 yılındaki tüm göçmen harcamaları 15.289.842 kuruş olarak ortaya çıkıyordu.

Göçmenlere yapılan bu harcamalar onların yiyecek, giyecek, ulaşım, sağlık ve iskân masraflarına karşılık olarak ve bizzat Devletin bütçesinden ayrılan miktarlardı. Bunlara Devletin verdiği arazi bedellerini de maliyete ilâve etmek gerekir. Kırım ve kafkasya'dan 1878-1908 döneminde gelen yaklaşık 500.000 göçmene (hane beş kişi hesabıyla 100.000 hane) Devletin vermiş olduğu arazi tahminen

---

372- BA, Irade, Dahiliye, 61618.

373- BA, Irade, Dahiliye, 62830.

374- BA, Yıldız, Res. 131/12.

10.000.000 (on milyon) dntmdr. Bu yatırımlar, uzun vadede belki getirecekleri üretim artışıyla Devletin ekonomisine katkıda bulunacaktı; ancak kısa vadede, bu harcamalar, Devletin zaten iyi olmayan ekonomik durumunun daha da bozulmasına sebep olmuştur.

S O N U C

1878-1908 yılları arasında Kırım ve Kafkasya'dan 500.000'e yakın insanın göç ederek Osmanlı Devleti topraklarına yerleşmesi, gerek Rusya, gerek Osmanlı Devleti, gerekse göçmenler açısından önemli sonuçlar doğurmıştır. Siyasi, ekonomik ve kültürel sahadaki bu değişiklikleri şu şekilde belirtebiliriz:

Öncelikle Çarlık Rusyası, izlemiş olduğu politika nedeniyle, Kırım ve Kafkasya'da yaşayan müslüman toplumun önemli bir bölümünü göçler sayesinde ülkesinden atmaya muvaffak olmuştur. 1878'e kadar bu işin bir bölümünü zaten halletmiş ve bu bölgelerden bir milyondan fazla Müslümanı kapıdışı etmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla da Kafkasya'daki emperyalist yayılışını sürdürmüş ve hatta Anadolu topraklarına ilk defa ayak basarak yıkılışına dek burada kalmıştır.

Göçlerin yasandığı süre içerisinde Osmanlı Devleti'yle ilgili politikasını değiştiren İngiltere, Rusya'nın Müslümanları ülkesinden atmasına ses çıkarmamıştır. Fakat, Rusya'nın bir yandan ülkesindeki Müslümanları tamamen kontrol altına alması, diğer yandan da Anadolu'ya ayak basması, İngiltere'nin geleceğe dönük politikasıyla bağdaşmadığından İngiltere artık, Doğu Anadolu'da Ermenileri Rusya'ya karşı kullanma fikrine yönelmiş ve Ermeni Meselesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ote yandan, Rusya, Müslümanların bir bölümünü ülke dışına çıkarmakla, zaten 1860'lardan sonra önemini yitirmeye başlayan ihtilâlcî hareketleri de tamamen önleme başarısını göstermiştir. Çünkü Rusya, ülkesindeki Müslümanlardan daha çok ihtilâl çıkarmaya meyilli ya da bu fikri taşıyanları göçe zorlamıştır. Göç etmeyerek Rusya'da kalanlar,

bir ölçüde Rusların dediğinden dışarı çıkmayan kesimdi. Böylece Rusya, kendi iç güvenliği açısından tehlikeli gördüğü Müslümanlardan gelebilecek bir tehlikeyi ortadan kaldırmış oldu. Göç edenlerin sınırlarına yakın yerlerde iskân edilmelerini de önlediği gibi, kendi sınırlarına çeşitli milletlere mensup Hristiyanlar yerleştirerek ülkesinde kalan Müslümanlarla organik bağlarını tamamen ortadan kaldırmıştır.

Kırım'dan ve Kafkasya'dan göç eden Müslümanların büyük çoğunluğunun tarımla uğraşan kesime mensup olmaları, bir bakıma üreten kesimi sınırdışı etmek anlamına geliyordu. Bu nedenle Rusya, Müslümanların ülkesini terketmesiyle önemli bir ekonomik kayba uğramıştır. Müslümanlardan boşalan yerlere her ne kadar Ruslar ve diğer Hristiyan toplumlar yerleştirilmisse de, hem bunların üretici durumuna geçmelerinin zaman alması, hem de tarımdan iyi anlamamaları, Rusya'da tarımsal üretimin büyük ölçüde düşmesine neden olmuştur. Rusya gibi dünyada tahıl üretiminde önde gelen bir ülke, bu yüzden 1905'ten itibaren yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamış ve bu sıkıntı Çarlık Rusyasının sonunu hazırlayan önemli ekonomik nedenlerden biri olmuştur.

Göçmenlerin yerleştiği ülke olan Osmanlı Devleti ise, kısa dönemde, göçün meydana getirdiği önemli problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Göçmenlerin ulaşım masraflarıyla başlayan ekonomik harcamalar, yiyecek, giyecek ve iskân giderleriyle Devlet'e büyük bir malî külfet getirmiştir. Zaten ekonomisi bozuk olan Devlet, savaşın getirdiği yıkıntıların yanısıra, bir de ağır bir göçmen meselesiyle uğraşmak zorunda kalmıştır. 1881'deki ekonomik iflasta, göçmen meselesinin de son derece etkili olduğunu kabul etmek gerekir.

XX. yüzyıla girerken, Osmanlı Devleti, mevcut kent ve köylerdeki altyapı meselesine henüz çözüm getirememişken göçmen iskânı sebebiyle pek çok yeni yerleşim biriminin de ortaya çıkması, Devlet'in önündeki altyapı problemini bir kat daha artırmıştır. Göçmenlere yapılan harcamalarla, mevcut yerleşim yerlerinin bu tür ihtiyaçlarını gidermek pekâlâ mümkün olabilirdi. Artık bunları çözmek imkânı bulunmadığı gibi, altyapısız yerleşim birimlerine yenilerinin eklenmesiyle bu meselenin çözümü daha uzun süre gündemde kalmaya devam edecektir.

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti, göçmenleri, yüzyıllardan beri boş kalmış ve işlenmemiş arazilere yerleştirerek, bu toprakları değerlendirmiştir. Göçmenlerin büyük çoğunluğunun bu amaçla taşraya iskân edilmeleri, ülkedeki tarım sahalarının çoğalmasını ve buna paralel olarak da üretim artısını sağlamıştır. Ancak, bunun uzun vadedeki bir gelişme olduğunu belirtmek gerekir. Göçmenlere tanınan uzun süreli vergi ve askerlik muafiyetleri, Devlet'in bu alandaki yatırımlarının belirli bir süre daha ölü kalmasına neden olmuştur.

Göçmenlerin yerleştirildikleri araziler belki zamanında fazla verimli değildi. Bu nedenle dağıtım, arazinin verimi esas alınarak yapılmıştı. Ancak, zamanla, tarımsal teknolojideki gelişmeler, bu arazilerin büyük değer kazanmasına neden olmuştur. Meselâ, günümüzdeki en büyük tarımsal üretim alanları olan Çukurova, Konya Ovası, Bursa, Aydın, Adapazarı, Bafra ve Çarşamba Ovaları göçmenlerin en çok yerleştirildikleri alanlardı. O zamanlar bazı bölümlerinin bataklık olması, bu yerlerin işlenebilirliğini azalttığı gibi, basta sivrisinek olmak üzere çeşitli haşere türleri de göçmenlerin sağlığını tehdit ediyordu. Bursa'da

görüştüğümüz eski göçmen ailelerinin bazı yeni mensupları, dedelerinin bu sebeple ovaları bırakarak dağların eteklerine çekildiklerini söylemektedirler. Zamanla tarımda drenaj sisteminin geliştirilmesi ve tarımsal ilâçların yaygınlaşmasıyla, göçmenlerin yerleştirildikleri araziler, ülkedeki en verimli topraklar haline gelmiştir. Bugün, Türkiye'de, tarımsal üretimin büyük bir bölümü şüphesiz ki, göçmen asıllı vatandaşların eliyle gerçekleşmektedir.

Kırım ve Kafkasya göçmenlerinin Anadolu'ya yerleşmeleriyle, Osmanlı Devleti'nin demografik yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Zaten uygarlıklar ülkesi olan Anadolu'ya birtakım yeni kültürlerin ve geleneklerin de girmesiyle, bu değerler daha da zenginleşmiştir. Kafkasya örf ve adetlerinden bazıları, kendilerine yeni bir yasama sahası bulmuştur. Günümüzde, ülkemizde yaşayan Kafkas asıllı toplulukların bu geleneklerinin bir kısmını halâ yaşattıklarına şahit oluyoruz.

Bu kültürel kaynaşmanın karşılıklı olması son derece doğaldı. Anadolu bazı Kafkas gelenekleriyle tanıştığı gibi, göçmenler de yerleştikleri ülke olan Türkiye'nin kültürel değerlerini benimseyerek Türk Toplumuyla tam bir kaynaşma göstermişlerdir. Göçmenlerin bir kısmının Türk kökenli olması, bu kaynaşmayı daha da kolaylaştırmıştır. Diğerlerinin de Müslüman olmaları ise, arada herhangi bir kültürel çatışmanın doğmasını önlemiştir. Meselâ, köleliğin hüküm sürdüğü Kafkasya'dan gelen topluluklar, bu kölelik gelenegini Anadolu'da terkederek tamamen Türk toplum hayatına uyum sağlamışlardır. Kısa sürede Türkçe, bunların öz dilleri gibi aralarında değer bulmuştur.

Buna karşılık, Osmanlı Devleti'nde, Kafkas göçmenlerinin yetenek ve becerilerinden yararlanmışlardır. Savasçı

toplumlardan olan bu insanlar, Osmanlı Ordusunda görev alarak önemli hizmetler görmüşlerdir. Ayrıca, Rusya'yı, kendilerini öz topraklarından zorla çıkaran düşman olarak gördüklerinden, ona karşı her zaman tetikte insanlar olarak, zaten Osmanlı kamuoyunda Rusya'ya karşı var olan hassasiyeti canlı tutmaya devam etmişlerdir. Bundan başka, göçmenler Devlet'e ekonomik ve kültürel sahadaki becerileriyle de hizmet vermektten geri kalmamışlardır. Meselâ, Sivas'a yerleştiren Kafkasya Cerkes göçmenlerine, süvari ve topçu sınıfları için Kafkasya ırkından at ve beygir yetistirmeleri için Devlet müracaat etmiş ve onlar da bunu kabul etmişlerdir¹. Günümüzde, ülkemizde canlı tutulan değerler arasında yer alan Kafkasya folklorik oyunları ve mûsikimizdeki değişik ezgilerin çoğu, yine göçmenler sayesinde Türkiye'ye girmiştir.

Göçmenlerin, Türk siyasi tarihinde de önemli izleri görülmektedir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye'de önem kazanmaya başlayan Türkcülük Cereyanının ilk öncüleri, Rusya'nın isgaline giren yörelerden Anadolu topraklarına göç eden kimseler olmuşlardır. Yusuf Akçura, Ağaoglu Ahmet ve Gaspıralı İsmail Beyler Türkiye'de bu fikri geliştirmeye çalışan ilk simalar arasında yer almaktadırlar. Ayrıca Kırım ve Kafkasya'da kalarak Türkiye'ye göç edemeyen toplumlar arasındaki suuru her zaman canlı tutmaya gayret edenler de, göçmenler arasından yetişen insanlardır.

İncelenen dönemde Anadolu'ya yerleşen göçmenler, bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşıyla dağılması sonucu, yeni vatanlarını savunmak için önemli

---

1- BA, Meclis-i Vukelâ Mazbatası, Defter, 32, Belge, 36.

görevler üstlenmişlerdir. Emperyalist devletlere karşı yürütülen İstiklâl Savaşı'nda, Rusya'da evvelce olduğu gibi tekrar esarete kalmamak için canla başla uğraşmışlardır. Özellikle İstiklâl Savaşı'nın belirli bir döneminde üstün başarılar kazanarak Millî Mücadele'ye hizmet eden Çerkes Ethem bunların en önde gelenlerindedir. Ancak, Ahmet Anzavur gibi Millî Mücadele'ye karşı koyan göçmen asıllılar da yok değildi. Anzavur isyanları basta olmak üzere, Düzce, Hendek ve Adapazarı isyanları gibi Millî Mücadele'ye muhalif ayaklanmalarda, bilhassa Anadolu'ya göçmen olarak gelmiş Çerkes vatandaşların önemli rolleri olmuştur². Bunda göçmenlere, ülkeye geldiklerinde tanınan uzun askerlik muafiyetinin etkisi büyüktü. Türk ve Müslüman vatandaşlardan çoğu askerde olduğu için askere gitmeyen göçmenler, kendilerini şerefleştirmek için Devletin tanımış olduğu silâh taşıma imkânından da yararlanarak³ çetecilik ve eskiyalık gibi kanun dışı ve ülke güvenliğini bozan hareketlere de yönelmişlerdir.

Kırım ve Kafkasya'dan meydana gelen göçlerin yarattığı sonuçlardan bazıları da, doğrudan göçmenlerin kendileriyle ilgilidir. Göçle beraber, bu insanlar, her şeyden önce coğrafi bir vatan değiştirmişlerdir. Göç edenler, bir kısım soydaşlarını da geldikleri ülkelerde bırakmışlardır. Bu parçalanmışlık göçmenleri büyük ölçüde etkilediği gibi, göç etmeyenleri de sarsmıştır. Carlık Rusyası'nın da göçlerden kısa bir süre sonra dağılması ve yerine daha totaliter Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla, göçmenler, eski vatan-

2- Bu konuda geniş bilgi için bkz. Türk İstiklâl Harbi- İç Ayaklanmalar, C. VI, Ank.1964.

3- BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter, 20, Belge, 60, Kafkasya göçmenlerinin ileri gelenlerinden ellerindeki martini tüfeklerinin toplatılmasının uygun olmayacağı kararı.

larındaki yakınlarıyla bağlarını tamamen koparmışlardır.

Göç edenler, o günkü Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde İstanbul'dan Halep'e kadar olan geniş topraklara dağınık olarak iskân edildiklerinden, bir arada yaşama amaçlarını da giderek yitirmişlerdir. Bu durum, göçmenlerin kültürlerini uzun süre korumalarını engellemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu kadar çok sayıdaki göçmene vatan topraklarının belirli bir kesimini ayırıp vermesi de zaten mümkün değildi. Dünyanın hiçbir ülkesinde de bu tür bir iskân şekli görülmez.

Çesitli milletlere mensup göçmenlerin buldukları ülkelerden ayrılmalarıyla, geride kalanlar sayısal olarak azalmış ve güç kaybetmişlerdir. Böylece millî bir kurtuluş savaşıyla siyasal bağımsızlıklarını kazanma şansları da azalmıştır. Zaten yukarıda da değinildiği gibi, bu toplumları bağımsızlık mücadelesine sürükleyebilecek esas kesim göç edenlerin bizzat kendileriydi. Göç hareketi bunu engellediği gibi, uzun bir süre daha Kafkasya'daki toplumların Carlık Rusyası'yla Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında kalmalarına neden olmuştur. Bu durum, dünyanın etnik bakımdan en karmaşık bölgesi olan Kafkasya'nın tarihteki en sessiz yıllarını ortaya çıkarmış ve Sovyetler Birliği'nin kurulma dönemindeki birkaç bağımsızlık olayından başka, dünya siyasetinde Kafkasya adı yüz yıla yakın bir süre pek geçmemiştir.

Göçmenler, ülkelerinden ayrılarak yeni vatanlarındaki iskânlarına kadar büyük sıkıntılara da maruz kalmışlardır. Özellikle savaş zamanlarında göç etmiş olanlar, hemen bütün mallarını asıl vatanlarında bırakarak ac ve sefil bir halde Osmanlı Devleti'ne iltica etmişlerdir. Bunun yanı sıra, yolculukları sırasında karşılaştıkları bulasıcı

hastalıklar da göçmenlerin bir bölümünün yollarda ölümleriyle sonuçlanmıştır. İskân edildikten sonra ise, Devletin bunları bütün gücüyle gözetmesine rağmen, bir süre daha sefalet dönemleri devam etmiştir.

Bununla birlikte göçmenler, yeni yerleşim yerlerinde zamanla ekonomik durumlarını düzeltmişlerdir. Onbes, yirmi yıldan sonra mülk ve servetleri bir hayli artanlar oldu. Eski topraklarında hiçbir zaman zengin olma şansları bulunmayanlar, Türkiye'de zengin olma imkânına kavuştular. Pek çok göçmen, göç ettikleri topraklarda, tanımadıkları ürünlerin yetistiricisi olmuştur. Meselâ, Cukurova'ya yerleşenlerin pamuk, Marmara ve Ege'ye yerleşenlerin tütün ve Zeytin gibi tarım ürünlerini yetistirmeleri, kendilerine önemli gelirler sağladı.

Sanat ve ticaret erbabı olanlar, Türkiye gibi canlı bir ticarî potansiyele sahip ülkede bunu değerlendirme fırsatı buldular. İstanbul ve Bursa gibi büyük kentlerdeki ticarî hayatta, göçmenler söz sahibi oldular. Bunlar arasında işlerini geliştirenler Türkiye'nin sayılı isadamları konumuna eristiler. Ayrıca Devletin bunları hiçbir zaman kendi vatandaşlarından ayrı tutmaması ve bütün imkânları kendilerine tanıması sayesinde, Osmanlı Devleti'nin ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bütün yönetim kademelerinde etkili görevler üstlendiler.

Kırım ve Kafkasya'nın değişik ülkelerindeki insanlardan bir kısmını Rusya'nın sınırdışı etmesi, başta Türkiye olmak üzere, etkili dünya ülkelerinde zayıf da olsa bir Kafkasya lobisi meydana getirdi. Gerek Türkiye'ye geldikten sonra, gerekse Rusya'dan doğrudan doğruya Avrupa'ya giden Kafkasya kökenli insanlar, Rusya'nın egemenliği altındaki soydaşlarını, bulabildikleri her imkânı değerlen-

direrek desteklemeye ve onlara cesaret vermeye çalıştılar. En azından bu elim göç faciasını , finanse ettikleri çeşitli dillerdeki yayın organlarıyla dünyaya duyurmaya çalıştılar. Bugün Avrupa'nın başkentlerinde Kafkasya'yı ve Kafkasyalıları destekleyen pek çok yayın organı bulunmaktadır.

Türkiye'de de çok sayıda mevcut olan bu yayın organları, göç trajedisini çoğu zaman duygusal ifadelerle ele almaktadırlar. Bunlardan zaman zaman Osmanlı Devleti'nin göç politikasına ilişkin bazı değerlendirmeler de yer almaktadır. Göçle ilgili olarak istifham bulunan konulara resmi belgeler çerçevesinde bir açıklık getirebildiğimiz kanaatindeyiz.

B I B L I Y O G R A F Y A

I- BASBAKANLIK ARSIVI BELGELERİ: Belge ve Defter numaraları dip notlarda verilmiştir.

A- AYNİYAT DEFTERLERİ

B- IRADE TASNIFI

a- Irade Dahiliye

b- Irade Hariciye

c- Irade Meclis-i Mahsus

d- Irade Suray-ı Devlet

C- MALİYEDEN MUDEVVER DEFTERLER

D- MECLIS-İ VUKELA MAZBATALARI

E- YILDIZ TASNIFI

a- Yıldız Esas Evrakı

b- Yıldız Hususî Ma'rûzat Evrakı

c- Yıldız Mütenevvi Ma'rûzat Evrakı

d- Yıldız Resmî Ma'rûzat Evrakı

II- GAZETELER:

a- Vakıf

III- KİTAP VE MAKALELER :

Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Yayına Hazırlayan, İsmet Bozdağ, İst.1975.

Ahmed Cevdet Paşa, Kırım ve Kafkas Tarihçesi, İst.1307.

Ahmed Muhtar Paşa, Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanfisi, İst.1308.

Ahmed Refik, Türkiye'de Mülteçiler Meselesi, İst.1926.

Allen, W.E.D-Muradoff, Poul, Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ank.1966.

Anderson, A.H., The Eastern Question, London,1974.

Anisimof, Sergeï, Kafkas Klavuzu, Cev.Sadık, İst.1926.

- Araslı, Altan, "Kırımlı Muhacir Halk Türküleri ve Destanları", Türk Kültürü , Sayı,91, s.478-481,Ist.1970.
- Arif, Mehmed, Başımıza Gelenler, Ist. 1328.
- Armaoğlu, Fahir,20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Ank.1984.
- Atabek,Bilâl,"Sinop İlinde Kuzey Kafkasya Muhacirleri"
Kafkasya Kültürel Dergi,Sayı,12,s.29-32, Ist.1966.
- Awubla, "Abhazların Göçürülüşü ve Abhazya'nın Kolonizasyonu",Kafkasya Kültürel Dergi,Sayı,18 s.28-38, Ank. 1968.
- Baddeley,F.John,Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Seyh Samil, Terc.Sedat Özden,Ist.1989.
- Barkan,Ömer Lütfi,"Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", Tanzimat, s.321-421,Ist.1940.
- Barlas,Cafer, Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi, Ist. 1992.
- Baykal,Bekir Sıtkı,"93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavasut ve Sulh Sayia ve Teşebbüsleri", Belleten, C.V.,Sayı, 19,s.351-397,Ank.1941.
- Baytugan, B., "Kuzey Kafkasya", Dergi , Sayı,61,s.3-21, Münih,1970.
- Bennigsen, Alexander-Quellejay,C.Lemercier,Step'te Ezan Sesleri,Cev.Nezih Uzel,Ist.1981.
- Berkok,Ismail, Tarihte Kafkasya, Ist.1958.
- Berzec (Berzeg),M.Nihad,Tehcirüs'Serakise (Cerkezlerin Sürgünü), Amman, 1987.
- Berzeg,Sefer,E., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Demokratikleşme Savaşımı ve Kuzey Kafkasyalılar

- (1859-1908)", Kafkasya Gerçeği Dergisi, Sayı,4, s.35-42, Samsun,1991.
- Bice, Hayati,Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler,Ank.1991.
- Caferoğlu,Ahmet,Türk Kavimleri, Ist.1988.
- Cabağı,Wassan-Giray,Kafkas Rus Mücadelesi,Ist.1967.
- Deringil,Selim,"19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler", I.U.E.F.Tarih Araştırma Merkezi Dergisi (Prof.Dr.Bekir Kutukoğlu'na Armağan) s.435-443, Ist.1991.
- Eraslan, Cezmi,"II.Abdülhamid ve Kafkas Müslümanları", Kafkas Araştırmaları I,s.53-62,Ist.1988.
- Erel, Serafettin,Dağıstan ve Dağıstanlılar, Ist.1961.
- Eren,Ahmet Cevat, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselesi, Ist.1966.
- ,"Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması İlk Kurulan Göçmen Komisyonu",Türk Dünyası,Sayı,2,s.9-16,Ist.1966.
- Fisher, Alan,The Crimean Tatars,California,1978.
- Godfrey,Lias,Göç, Cev.Mehmet Çağrı,Ist.1978.
- Gökçe,Cemal, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Ist.1979.
- Göyünc,Nejat, "1849'da Macar Mültecileri ve Bunların Kütahya ve Halep'te Yerleştirelmeleri ile İlgili Talimatlar",Türk Macar Kültür Münasebetleri Işığı Altında II.Rakozci Ferene ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976),s.173-179,Ist.1976.
- Gözaydın,Ethem Feyzi,Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri, Ist.1948.

- Halacıoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştireilmesi, Ank.1991.
- Hemze, Poul B, Kafkaslarda Ates ve Kılıc, 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direniş, Cev. Akın Kösetorunu, Ank.1985.
- Hızal, Ahmet Hazer, Kuzey Kafkasya, Ank. 1961.
- Hocaoğlu, Mehmet, Ermeni Komitelerinin Amel ve Hareket-i İhtilâliyesi, İst.1332.
- , Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İst.1976.
- Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Yıl, 1301, 1303.
- Inalcık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabeti'nin Mensei ve Don-Volga Kanalı Tesebbüsü (1569)", Belleten, C.XII. Sayı, 46, s.349-402, Ank.1948.
- Ipek, Nedim, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), (Doktora Tezi), ist.1991.
- , "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", Ondokuzmayıs U.Eğ.F.Dergisi, Sayı, 6, s.97-134, Samsun, 1992.
- Kafılı, Kadircan, Şimalî Kafkasya, İst.1942.
- , Türkiye'ye Göçler, İst.1966.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.V-VIII, Ank.1970, 1983
- Karpat, Kemal H. Ottoman Population (1830-1914), Madison/Wisconsin-London, 1985.
- Kazgan, Gülten, "Millî Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler", I.U.I.F. Dergisi, Sayı, 1-4, s.311-331 İst.1970-1971.
- Ketey, Mehmet, "1877-1878 Senelerinde Türk-Rus Harbi Esnasında Şimalî Kafkas (Cecenistan ve Dağıstan'da) Rusya'ya Karşı İsyamlar", Kaf-

- Kas Dergisi, Sayı,10-11,s.8-10,23-26,
Ist.1953.
- Kırimal,Edige,"Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam",
Dergi,Sayı,5,s.13-34,Münih,1956
- ,"Kırım Türkleri", Dergi,Sayı,59,s.3-22,
Münih,1970.
- Kırzioğlu,M.Fahrettin, Kars Tarihi, Ist.1953.
- ,Osmanlıların Kafkas Elleri Fet-
hi (1451-1590), Ank.1976.
- ,"Ahıska Bölgesi ve Türklük", Türk
Kültürü, Sayı,87,s.203-206, Ank. 1969.
- Kocacık, Faruk,"XIX.Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin
Bazı Yapı Plânları",I.U.E.F. Tarih Der-
gisi, Sayı,32,s.415-417,Ist.1979.
- ,"Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler"
Osmanlı Araştırmaları,Sayı,1,s.137-190,
Ist.1980.
- Kodaman,Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ank.
1987 ve T.T.K. Yayınlarından,Ank.1991.
- ,"Şark Meselesi,Emperyalizm ve Ermeniler"
Kaynaklar, Sayı,2,s.7-15,Ist.1984.
- ," Doğu Meselesi Yahut Anadolu'nun Bütün-
lüğü Açısından Üç Devir Üç Politika",Tö-
re Dergisi,Sayı,163,s.14-18,Ank.1984.
- ,"1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi",
Doğustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,
C.XII, s.19-197,Ist.1989.
- ,"Şark Meselesi ve Tarihi Gelisimi",Tari-
hi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorun-
ları Sempozyumu, T.T.K.Basımevi,s.59-63,
Ank.1992.

- , Ipek, Nedim, "Cürüksu Kazası", Ondokuzmayıs U.Eğ.F. Dergisi, Sayı, 7, s. 99-120, Samsun, 1992.
- Kurat, Akdes Nimet, "Panslavizm", A.U.D.T.C.F. Dergisi, C. II Sayı, 2-4, s. 241-278, Ank. 1953.
- , Türkiye ve Rusya, Ank. 1990.
- Kurat, Yuluğ Tekin, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", Belleten, C. XXVI, Sayı, 103, s. 567-592, Ank. 1962.
- Latimer, Elizabeth Wormeley, Russia And Turkey In The Nineteenth Centruy, Chicago, 1895.
- Mahmud Celâleddin Paşa, Mirat-ı Hakikat, Yayına Hazırlayan, İsmet Miroğlu, İst. 1983.
- Muahedat Mecmuası, C. 4/2, İst. 1298.
- Musa Kundukhov'un Anıları, Cev. Murat Yağan, İst. 1978.
- Ortaylı, İlber, "Carlık Rusyası Yönetiminde Kars", I.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı, 9, s. 343-363, İst. 1978.
- Osmanlı Devleti İle Azerbeycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 4, Ank. 1992.
- Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 3, Ank. 1992.
- 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Kafkasya Cephesi Harekâtı, C. II, Genel Kurmay, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ank. 1985
- Sander, Oral, Siyasi Tarih, A.U.S.B.F. Yayınları, Ank. 1984.
- Saray, Mehmet, Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıra-

- 11 İsmail Bey, Ank.1987.
----- ve Diğerleri, Kafkasya Araştırmaları, İst.
1988.
- Saydam, Abdullah, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),
Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 1992.
-----, "Tanzimat Devrinde Dobruca'da İskân
Faaliyetleri", Ondokuzmayıs U.Eğ.F.Der-
gisi, Sayı, 7, s.199-209, Samsun, 1992.
- Swietochowski, Tadeusz, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimli-
ğe Rus Azerbeycanı (1905-1920), Cev. Nuray
Mert, İst. Tarihsiz.
- Show, Stanford J.- Show, Ezel Kural, Osmanlı İmparator-
luğu ve Modern Türkiye, Cev. Mehmet Har-
mancı, C.II, İst. 1983.
- Simsir, Bilâl N. Rumeli'den Türk Göçleri, C.I-II, Ank.
1968-1970.
- Tahsin Nihad, "Kars'tan Hicret Ederken", Türk Yurdu,
Sayı, 13, s.380-382, İst. 1328.
- Taymas, Abdullah Battal, Kazan Türkleri, Ank. 1988.
- Togan, A.Zeki Velidi, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın
Tarihi, İst. 1981.
- Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar, C.VI, Ank. 1964.
- Türkdoğan, Orhan, "Türkiye'de Bazı Rus Azınlık Grupları-
nın Sosyo-Kültürel İncelenmesi", Türk
Dünyası Tarih Dergisi, Yıl, 5, Sayı, 53, İst.
1991.
- Türkgeldi, Ali Fuat, Mesail-i Muhimme-i Siyasiyye, C.II,
Yayına Hazırlayan, Bekir Sıtkı Baykal,
Ank. 1987.
- Uçarol, Rifat, Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919),
İst. 1989.

Ulucay, M. Çağatay, Padışah'ın Kadınları ve Kızları ,
Ank. 1980.

Unat, Faik Resit, Hicri Tarihleri Milâdi Tarihe Çevir-
me Klavuzu, Ank. 1988.

Uzuncarsılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ank. 1975.
Vergottini, M. De, Göçmen Haraketleri, Cev. Nüzhet Yalkut,
Ank. 1949.

Yakubovsky, A. Yu., Altınordu ve Çöküşü, Cev. Hasan Eren,
Ank. 1976.

E K L E R

EK-1.

ISKAN-I MUHACIRIN TALIMATNAMESİ METNİ

اوله در بر خورده بر این کوره و کسبه در این حاله مباحیه در حق منفقا قرا و قضایه اسکانه اوله خود و اسکانه بولنه بیاید
 بر این محققا اسکانه معالیه جریانی ضروری جاز اوله خود و مباحیه این خانه لریله دیگر نقل و حرکت این مکان و مباحیه و تجارت
 ضمنه بر طرف کسبه عوارضی بقیه بر اینه مرور ترکه می و بر یک ترکه بر طرف مالمور لریله خصوصیه و سایر خانه بر این
 ماس و کسبه اوله خود لریله او عوارضی محترم بکنوفه لغاره لریله که طرفه اوله خود فقط مباحیه در خصوص ملک اسکانه اوله
 محترم مباحیه انچه مقید بولنه لریله که در این تغییر آمده اوله خود بوظیفه و اسکانه لریله حاصل اوله خود مگر در این الفجره اسکانه
 محترم عینه تمام بولنه لریله بیاید و بوسیده نقل خانه صورت بجز اوله خود کسبه اوله تقسیم قلم خفید

اوله در بر خورده مباحیه در خصوص مباحیه و افاده این بجهت اسکانه لریله محترم مباحیه در خصوص و بر این محترم مباحیه در خصوص
 و قاضی در خصوص اوله خود بیاید لازم الافاده اوله در مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم
 اسکانه بیاید

اوله در بر خورده مباحیه در خصوص مباحیه و افاده این بجهت اسکانه لریله محترم مباحیه در خصوص و بر این محترم مباحیه در خصوص
 و قاضی در خصوص اوله خود بیاید لازم الافاده اوله در مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم
 اسکانه بیاید

اوله در بر خورده مباحیه در خصوص مباحیه و افاده این بجهت اسکانه لریله محترم مباحیه در خصوص و بر این محترم مباحیه در خصوص
 و قاضی در خصوص اوله خود بیاید لازم الافاده اوله در مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم
 اسکانه بیاید

اوله در بر خورده

مباحیه موقیانه در بر

اوله در بر خورده مباحیه در خصوص مباحیه و افاده این بجهت اسکانه لریله محترم مباحیه در خصوص و بر این محترم مباحیه در خصوص
 و قاضی در خصوص اوله خود بیاید لازم الافاده اوله در مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم مباحیه در این محترم
 اسکانه بیاید

یکم در فرجه ماهه مهاجرینک موقیانه و تقیانی خدمت مملای ما حورای و ضبطه نظری کفایت تمیزی حاله اگر بوله بیواریم که تقاضیه
سأهانه طرفینده و شاید بوله بزیر انانی رانده و وار فرقی مکارم جمعند انه الهالیه و اینه کوم مقدر اولن درنده احباب اینده در اولن ما موییه
مکونه معاونه انجام اوزده اسخامری جائز اولم جود و زنده موراییم یکم اوچی ماده ۵ بیاید اوضه فاعله و توفیق حکر ایلمیکد

در یکی فصل

مهاجرین اعطاسی اقتضاییده تعیینیه بیاید

یکم در فرجه ماهه مهاجرین مرفوعه ناک اولدر بایسته قدر اولن اینه بویون نوزدهم و انده یوقار و سن بویون نایسترفیه نایسترفیه تعیینیه اعطا
اولن خنده فقط بوقیینه بدزی قدره و اصحاب مرفوعه اولن اینه و بر یوجوب یکس و اراصل و غیره و محل مانده اولن در حصه و تقصیر
قرن خنده و ویریلایه نایسترفیه مقدر و کتی و همان قبایله و وللا اولن در هر ماه بر راه بیری مضطرب اولن در تقاضاییده تعیینیه
قضا محسبانه بعد کشفیه و لو استعین کنی و فارسی رخ بر این فرض حالکه لوا اولدر مجلسه اعطاییده اولدر بیاید
مضطرب این مرکز ولایه قومیونه و بر یادب اورا رضی بعد کشفیه و بعد قومیونه مقام ولایه تعیین اولن در هر مجلس اداره ولایه
کولر کنده حکم معاملا بر این ملک و بر یادب و بر یادب و بر یادب در عادت اداره قومیونه کولر بر یادب

یکم در فرجه ماهه اولدر طوقی ماده ۴ کولر بای و جزیره مهاجرین مرفوعه ناک انکانه اولن همکاران مملای انکانه و مولایه بایسته
در فرجه کرک تعیینیه متقی اولم جود درجه ۴ ایجاب اولدر این و کولر میا تعیینیه اولن در تقصیر و توفیق ایده اسخامی نایسترفیه اسخامی
و بر درجه قدر تعیینیه ناک اداره مهاجرین قومیونه و بر یادب اولن در تعیینیه و مولایه هر مکره در فرجه نوزدهم قومیونه
یعنیه تعیینیه مذکور ناک اداره مهاجرین قومیونه و بر یادب تعیینیه نیک انجمنه نیک اولن بولن بایسته ملاحظه اولن در تعیینیه
قدره ملک و زورده حالی کنم ایله کدونی فقره صورت کولر تعیینیه نیک انجمنه نیک اولن بولن بایسته ملاحظه اولن در تعیینیه
ایشیا جیمی ما موییه حکیم افاده مقدر اولم معده و بویاییم اولم اعلامه معده و حال مرفوعه حال تعیینیه و مرفوعه نیک ایجاب
حیدر اوج و محتاج قلمه اولن در بولن بایسته نیک اولن در قطع و صحیح ایجابا هر مرفوعه نیک ایجاب اولن در بولن بایسته
اولن در جمع اولدر ناک تعیینیه قطع و صحیح ایجابا هر مرفوعه نیک ایجاب اولن در بولن بایسته ملاحظه اولن در تعیینیه
تعیینیه اعطاسه هر نظر در فرجه ایلمیکد

یکم در فرجه ماهه ایجاب اولن در ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه
تعیینیه ما موییه مرفوعه ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه
اولن در ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه
و ایله و ایجاب اولن در ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه و مولایه ایجاب اولن در ناک تعیینیه

ساختن باره
 انانی را که در زمانه و کوه کوه بود اما در احتمال معاینه احتیاطاً کند و در این یکسره اولیاد زیاده بود
 استیلاست و حاصل اوله جفری اکابر در رضی بولمینیاد جماعت و قوه صوبه و در لوجب کذلک بر خاندان جهمی
 قومیندر و سبک و امطریزه و حکم مرتبه یا بیع امین اعطا اوله خود در زراعت و صنعت و اور باقیان و خیر کالی
 امطریزه برده و بیاره نانی اولوی تعیینه نمود و کذلک قطع فرمیدند که در کوه کوه زراعت و باصول غیر الا
 در پیوره بره اسراف و تفاسد و فوج مباح کونتر لیک جاب و سوز که عند القوه اصحاب فقر و احتیاجند اوله کوه قومیندر
 لرحم تیارید اوله اوله جریه و بر کس لازم کلاسه تعیینه کنی بر خانه صاحبی بریزه فرمیدند و تبع لرحم مخصوص اوله
 بد محموله کی صورتی مطوع بر قطعه بوسله اعطا و تعیینه نمود و عینا و یا خود ایج کایه نظیفاً بلا ایضا اوله جوی
 لقا و قرا اهلینک ما کولاننده بوج رفیده و جوی ساسی در رضی کایه قوه بالیاد تعیینه نمود که معاینه
 به و بر بیکر

تجویز

مراجعه بجهت و اراضی و لوازم اعطای شفق

مراجعه بجهت کتبه اوزده در رود و موقی جبهه جلایه نقل و ایصال قنانه مراجعیه رفقه اکانه قان
 طوقی باره
 جبهه بی کله ارض قرا و قضبان قریه توزیع و اوله جریه و ارض خلیه مید و موقوفه و موقوفه بولمینه اوله
 ممرنه دوشه مراجعیه باره مری لازم اکثر قصبه و قریه ارض خلیه مید و موقوفه و موقوفه بولمینه اوله
 به ملا جریه موقوفه ارضی مفاد بر ارض و قصبه و اهل قریه و قضبان معاونه عموم ببله انیسر اوله جریه کونتر لیک
 ان اوله جریه و اطلاله و جناح لغات بوج مراجعیه اروا جهمه و ساسی نیک ایجیر ک اوله جریه و عمل ان
 در قولانید و یا خود اصحاب قریه و جهمه در قریه ساسی موقوفه معاونه قریه و اسباب تعیینه ارضی مالیه
 رسته و قایه اوله جهمه و ملا جریه موقوفه قرا و قضبان تعیینه موقوفه حاله ارضی امیر و خایه و موقوفه و موقوفه
 المورثی محارم ابوا و توطیه ایید بیکر

بیش کام
 ملا جریه موقوفه نیک اکانه اوله جفری و ضالرم کاسه کونتر لیک جماعت کوره بر اوله جریه بر ملا جریه
 مذورید یک خانه لیک انت و ایضا نیک اعطاس بیانه قریه حال مسافرتی قاندری لازم کلوب اجود ملا جریه موقوفه نیک
 رضا و قضیه قریه محارم اوله جریه مدینه مدینه بوقی و متوقفاً کونتر لیک و یا خود جماعت حال بوج کلان موس شایه اعطای
 ممر خانه لیک انتیله ارض کونتر لیک و بر طرفه انت و اهل بوج خانه نقل و ابوالولیه در بر طرفه رضی اوله جریه
 و کله بیاد اوله جریه موقوفه اوله جریه و جهمه و لوازم زعیله و بید یک و بر رضیه مخصوص اوله جریه اهل خانه
 خانه لیک سور بویوب قریه کونتر لیک و جهمه و لوازم زعیله و بید یک و بر رضیه مخصوص اوله جریه اهل خانه
 رستن اوله جریه کونتر لیک مدینه و سفالنده کوه جبهه نیک معاینه قوتی لیک معاونه جهمه و جهمه
 اوله جهمه

اونوز بزماده مباحينه و پير بهان ترار هاني و يا خود عاقبت اراضی اميریه و وقفه در اول ولادت كدم جان ملا و پير هان مغربی
ماده د بابه قاضی صورت در رض تارك اراضی تخت تومسيفه اداره قفسه بونه و سخره طرفه نه الهنوم و عيزه اوله زوجه
بوا ارضی اونوز مخ ما د م بابه اوغق صورت نه زاعده و حرايت اشير بهان و مجدداً بر طرفه اهدايت اونوغه اقضايه
صورت مطلقاً صول برارم و اور مانقاره قيرب كدرم و حاكمه مرتبه مرتفع و عاقبت لي ترار جوايز اختاب اونغه بتمه غيرت
ايده بكه

اونوز بزماده قرائت قريه نك بر اينه نكيل و اخذ شيخ موجود اولاد الهانين بنينه با ايلاديه خانك سنيكي موجود بوظه الهان
مخازير موجوديه سادى اوله بيا عموم و يا خراب اوسق و خراب اولاديه خانك الهانيس طالعسه و اراضی نه له و نه شتر
توانك بولك بيره كميه قاضی ماده م سلا اونوز قريه نه مقدم الاى التمه هاني مثل اولاديه برفيه خراب اوله حرايه الحانه
لهده يان بزماده قاضی ماده و يا خود عموم اوله در قريه سكه هانيه يانغ اوله بولكنه و خراب و محو اولاديه خانك اراضی
فانغ متضام و يا خود تيريزى ايقاعه مقه بوظه كسامه بزميه كميه و بونه بيك نه مقدم ممالك الهانين ملا حاكمه
باسا درغ كهسن او مقوله بوسه براري نك اتكمه فاقسمه و كيزم اراضيك عموم صورته قريه اجيره مباحه صورته
قصيله رها نك خوده ارضی وكوى براري خود قرار و يا خود اتما انتقال بوليك برفيه اجيره قولابه و نذر السد اولاديه
مروى ايه وكنه و قيله هاني خوده اولوش موخر خراب اوله و يا خود اتما هانيه از بوظه قريه مباحه براري
اطفله ايتوا حريمه تارك اوله خود ارضی كچم د برفيه نك اهوال ما حيه وهاليس اداره قفسه بونه و بيمه كرى
و كلس اداره ولاديه دلوا و قضا مغربيه بلا طرف حقيه و بيقود اوله خود و ظاهر حيقا بزميه شمس و يا خزان و يا خود
صورت متضامه ضبط عظيم خود ارضى براري مباحه موجوده نك برفيه اوله اراضيك قوه نابه نه و وقتك و بيمه كره
يكس دوغده التمه دوز قرضه صورت متضامه اعطاسى جائ اوله خود و ايتوا ارضى ممالك بزميه و هو موما اوله مغربيه
بقيم قولابه و پير بكمنه بونزه قولابه و طابو قرضه النجوم و ارضى مغربيه بزميه بزميه اولاديه بيقوليك بزميه
بقيم تقسيم اوله خود ارضى بزميه ارضى مغربيه و ايتوا ارضى مغربيه بزميه بزميه اولاديه بيقوليك بزميه
بزميه و عاير بزميه نانه طابو بزميه و پير بهان و عاير بزميه بزميه و بزميه بزميه و يا خود بزميه بزميه بزميه
برى اكبر و مسائلك و اولاد صاحبه و بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه
اكبر نك نانه قرضه اوله خود نانه مضا اولاديه ارضيه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه
سه نيم و مولد نيم بيمه و قاضى بزميه اوله نانه مضا اولاديه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه
اولاد نيم انتقال ايمه بكمنه او مقوله ايتوا و يانيس بوظه نكور و افاضت بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه
و طابو نك له كه بزميه بزميه نانه اوله خود بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه
اداره ايتوا بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه بزميه

اونوز بزماده سركبه قدر باكه ضا بزميه قاضى و عيزه مباحه اجيره اتا اوغق خانك ايتوا بزميه بزميه بزميه
ماده د امراتام ملاجل رض قولاد نيم صورت رها الهه بلا ايله با ايلاديه قرضه بزميه بزميه

و بخاطر گرانه شدن قطع و خازرک آنست که ما جزیک و گرانه شدن تقاضای حضرت در اهالی که از آنم و بیدار به معاونه این برتریک
باید بود خازرک گرانه تر از آنها الهی حقیقت صرف معنی و غیرت او فخر شد -

اوتوز در بخارده اوتوز دینو ملاجینه اوکوز و خاور و لوازم سارنه که حیدر اعطای شده از بعد و حیاتیه اشکال ایده جاک
بهر خانی بر خفیه اوکوز و مع اوکوز بر صیاده و موقع اسطیغی عربی استعمال و لاره نه قابل در این تقصیر معی و بر بی جاک و بوندک
مجموعه فنی بدین عرض بنامونه ایینه یکد - برده ملاجورک بولند فنی هم درک آنک بیا به ای و مشعل اولاد و مضمون آنک استند بر کلبه
بیا به فیه اعتبار به علیه لانه کوره بسید کلبه در او کلبه فیه که بخاوره فخر شد -

اوتوز بخارده ملاجید در موقع آنک کاشنه مطلقا قزای فریب و یا خود مجردا آنک اولاد خود کوبیده بر کلبه قزای لایم کاشنه
شهر و قصبه کنا - و جوار این حال ای و این حال که او اره در ملاجور اسطیغ و ایوا و بایکی با بیا بیا کوبیده در بر مگر و بر م کلبه
آنک فخر شد -

اوتوز الفی حاد ملاجید در موقع اینک ایینه از اعانه اولاد ایینه از خواجرا و اهل صنایع اره در مضمون بولند فنی
بوملا و خواجرا در الهی و آنفانی ثابت اولاد فنی احاطه و جلا بنامه توضیح تطبیق و اجرای صنایع آنک او تره
سردم او فنی آنک در اینک و کانه و نه آنجا و آنست و کانه و جلا فنی از الهی اضافات لانه کلبه طلب اولاد و اهل
مرونده او تره سردم کانه ایینه اینک در اینک حقایق و جمله فنی بولند فنی و غیره و تره ایینه در مضمون و معاونت
مضمون ایفا و فخر شد -

اوتوز بخارده ملاجور کلبه فنی اوضه ایینه ایینه فنی در کلبه ایینه ایینه بوملا و کلبه فنی اره در مضمون
اولاد اعتبار به بقیانیه بوملا و بر بی جاک و بوندک در مضمون بولند فنی فضا کوره و قضا های بخاوره در مضمون کلبه
الوجه فاسد آنک از زوایندره مانده و بر یکد - مادی اولاد و شاه مرمول

